

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА
ФАКУЛЬТЕТУ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ
УНІВЕРСИТЕТУ "ЛЬВІВСЬКИЙ СТАВРОПІГІОН"**

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE OF UKRAINIAN STUDIES
DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES
FACULTY OF APPLIED LINGUISTICS
UNIVERSITY "L'VIV STAVROPIGION"**

Українознавець Connoisseur of Ukraine

Випуск I

Львів 2005

ББК 82.3(4 Укр)-7 С 75
УДК 05
У 11

Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний Інститут українознавства
кафедра українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон"
Друкується за рішенням Вченої Ради Університету "Львівський Ставропігон",
протокол №2 від 10 грудня 2005 року.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Scientific Research Institute of Ukrainian Studies
Department of Ukrainian Studies Faculty of Applied Linguistics University "L'viv Stavropigion"
The journal is published according to the decision of the Academic Council of University "L'viv Stavropigion",
transactions №2, December 10, 2005

Українознавець пропонує наукові праці вчених кафедри українознавства, а також праці та рецензії на монографії, на-
працьовані вченими факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон" в 2005 році.

До I випуску Українознавця увійшли також праці вчених Києва та Львова, які активно досліджують проблеми україно-
знавства.

In the first issue of Connoisseur of Ukraine journal offers scientific works of the scholars of the department of Ukrainian
Studies, and also works and reviews of monographs written by the scholars of the Faculty of Applied Linguistics of University
"L'viv Stavropigion" in 2005.

The first issue of Connoisseur of Ukraine journal also includes the works of the scholars from Kyiv and L'viv, who are actively
researching the problems of Ukrainian Studies.

УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ
Випуск I. Львів, 2005.

Редакційна Рада:	доктор історичних наук	Баран В.Д. (Київ, Україна)
	доктор історичних наук	Васюта С.І. (Київ, Україна)
	доктор історичних наук	Грабовецький В.В. (Івано-Франківськ, Україна),
	доктор історичних наук	Дашкевич Я.Р. (Львів, Україна)
	доктор історичних наук	Даниленко В.Н. (Київ, Україна)
	доктор історичних наук	Ідзьо В.С. (Львів, Україна)
	доктор історичних наук	В.М.Кабузан (Москва, Росія)
	доктор історичних наук	Калакура Я.С. (Київ, Україна)
	доктор історичних наук	Лисак В.П. (Львів, Україна)
	доктор історичних наук	С.Д.Сворах (Івано-Франківськ, Україна)
	доктор історичних наук	Р.В.Терпиловський (Київ, Україна)
	доктор історичних наук	С.Р.Федака (Ужгород, Україна)
	доктор історичних наук	А.Л.Хорошкевич (Москва, Росія)
	доктор історичних наук	М.А.Якименко (Полтава, Україна)
	доктор філологічних наук	С.Я.Єрмоленко (Київ, Україна)
	доктор філологічних наук	В.В. Качкан (Івано-Франківськ, Україна)
	доктор філологічних наук	П.П.Кононенко (Київ, Україна)
	доктор філологічних наук	Я.С.Крик. (Мюнхен, Німеччина)
	доктор філологічних наук	І.П.Мегела (Київ, Україна)
	доктор філологічних наук	М.В.Мушинка (Пряшів, Словаччина)
	доктор філологічних наук	А.Г.Погрібний (Київ, Україна)
	доктор філологічних наук	Б.Г.Чопик (Нью-Джерсі, США)

Редколегія: доктор історичних наук, професор Університету "Львівський Ставропігон", завідувач кафедри україноз-
навства Університету "Львівський Ставропігон", провідний науковий співробітник Інституту українознавства Міністер-
ства науки і освіти України, член-кореспондент Міжнародної академії наук Євразії, лауреат премії ім. академіка І.Крип'я-
кевича Ідзьо В.С. (**Головний редактор**), кандидат історичних наук, доцент Макарчук О.Г., кандидат історичних наук,
доцент Сурмач О.І., доктор філологічних наук, професор, академік Кононенко П.П., кандидат філологічних наук, професор
Борзенко С.Г., кандидат філологічних наук, доцент Бабаєва Л.В., кандидат філологічних наук, доцент Бичко З.М. (**літера-
турний редактор**), кандидат філологічних наук, доцент Конюхова Л.І., доктор філософських наук, професор Пришляк М.Д.,
доктор філософії з педагогічних наук, доцент Кміт Я.М., кандидат філософських наук, доцент Кононенко Т.П., кандидат
технічних наук, доцент Смичок В.Д., асистент кафедри українознавства, вчений секретар Захарченко А.В.

ISBN 966-665-347-8

© Науково-дослідний Інститут Українознавства МОН України
© Кафедра українознавства факультету прикладної лінгвістики
Університету "Львівський Ставропігон"

Зміст

Передмова головного редактора

ІСТОРІЯ 7

Вадим Артюх

Деякі підсумки досліджень печерних культових пам'яток на Дністрі 7

Володимир Баран

Від венедів до українців 9

Наталя Грицишин

Громадська опіка над дітьми емігрантів-заробітчан в традиційному українському побуті (20-30-ті рр. XX ст.) 13

Ярослав Дашкевич

Етнічні процеси на західноукраїнських землях IX-XI ст.
До проблематики досліджень 20

Віктор Ідзьо

Кельтська релігійна культура та духовність на території України
(IV-III ст. до н.е. – II-III ст. н.е.) 24

Ярослав Калакура

Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни 32

Петро Кононенко

Українознавство в системі освіти 37

Олена Макарчук

Західні історики міжнародних відносин і міжнародного права про Возз'єднання західно-українських земель з Українською РСР 46

Оксана Сурмач

Католицькі жіночі монастирі під час німецької окупації (1941-1944 рр.) 49

Ростислав Терпиловський

Деякі зауваження з приводу проблеми походження слов'ян 53

ФІЛОЛОГІЯ 60

Зиновій Бичко

Проблемна парадигма вивчення діалектної лексики 60

<i>Світлана Борзенко, Луїза Бабаєва, Лідія Климюк</i> Мова і культура нації: Культурологічний дискурс очима іноземців	62
<i>Андрій Захарченко</i> Ставрпигійське братство: аспект літературної творчості XVIII-XIX ст.	74
<i>Віктор Ідзьо</i> Формування українського народу та української мови за свідченнями філологічної та історичної науки	78
<i>Любов Конюхова</i> До проблеми невербального мовлення телеведучих	82
<i>Лілія Кузнецова, Галина Пасічник</i> Методологічний посібник "Видатні українці у світовій науці": культурологічний та освітньо-виховні аспекти (Методичний посібник з англійської мови як різновид письмового дискурсу)	85
<i>Любов М'яснянікіна</i> Порівняння як лінгвістична категорія	88
<i>Михайло Пришляк</i> Мова і філософія	92
Рецензії	95
<i>Світлана Борзенко, Луїза Бабаєва</i> Рецензія на монографію Олени Левченко "Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект"	95
<i>Віктор Ідзьо</i> Рецензія на монографію Андрія Зачепа "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти"	96
Наші автори	98
Пам'ятка авторів	99

Contents

The first word of the editor-in-chief

HISTORY 7

V. Artiukh

Certain results of the research of the cult of caves on the Dniestr 7

V. Baran

From the Venedy to the Ukrainians 9

N. Hrytsyshyn

Public guardianship over the emigrant workers' children in the traditional Ukrainian mode of life (the 20-30s of the 20th century) 13

Ya. Dashkevych

Ethnical processes in the Western Ukrainian lands in the 9th -11th centuries.
The problems of research 20

V. Idzio

Celtic religious culture and spirituality on the territory of Ukraine
(4th -3^d centuries BC –2nd - 3^d centuries AD) 24

Ya. Kalakura

Historical bases of Ukrainian studies as of a science and academic discipline 32

P. Kononeko

Ukrainian studies in the system of education 37

O. Makarchuk

Western historians of the International relations and international law about the Reunification of the western Ukrainian lands with the Ukrainian SSR 46

O. Surmach

Catholic nunneries during the german occupation (1941-1944) 49

R. Terpylovs'kyi

Certain remarks on the Slavs' origin 53

PHILOLOGY 60

Z. Bychko

Problematical paradigm of learning dialectal vocabulary 60

S. Borzenko, L. Babayeva, L. Klymiuk

Language and nation's culture : culturological discourse viewing by the foreigner 62

<i>A. Zakharchenko</i>	
Stavropihiya Fraternity: the aspect of literary work of the 18 th -19 th centuries	74
<i>V. Idzio</i>	
Formation of the Ukrainian people and of the Ukrainian people according to the evidence given by philological and historic sciences	78
<i>L. Koniukhova</i>	
The problem of nonverbal speech of the TV-journalists	82
<i>L. Kuznetsova, H.Pasichnuk</i>	
Methodological guide "Famous Ukrainians in the world science": cultural and educating aspects (Methodological guide of the English language as a kind of the written discourse)	85
<i>L. Myasniakina</i>	
Simile as a linguistic category	88
<i>M. Pryshlyak</i>	
Language and phylosophy	92
Reviews	95
<i>S. Borzenko, L. Babayeva</i>	
The review of Olena Levchenko's monograph	
"The phraseological symbols: lingual and cultural aspect"	95
<i>V. Idzio</i>	
The review of Andriy Zachepa's monograph	
"The Ukrainian Army and society: moral, psychological and philosophical aspects"	96
Our authors	98
The Recommendations for the Author	99

Деякі підсумки досліджень печерних культових пам'яток на Дністрі

Анотація: У статті подаються деякі підсумки польових робіт відділу українознавства Українського Університету м. Москви на Дністрі. Об'єктами досліджень є печерні пам'ятки, в яких знаходились ранні дохристиянські святилища.

Ключові слова: грот, святилище, вівтар, ідол, датування.

Упродовж тисячоліть скелі і печери використовувалися людиною для різних цілей. На ранній стадії історії вони служили як житло, потім у них облаштовувалися притулки під час ворожих вторгнень, здійснювалися поховання і функціонували культові святилища. В останні десятиліття дослідженнями печерних пам'яток займається археологічна група експедиції "Дністер" та українознавчий відділ Українського Університету м. Москви.

В околицях с. Комарів Кельменецького р-ну Чернівецької обл., був обстежений великий скельний масив "Хрестище". На висоті 8-10 м. від підлоги скелі було виявлено грот-нішу під місцевою назвою "Турецька Хата", шириною 16 м., довжиною 5 м., висотою 4,5 м. Усередині зберігся вівтар квадратної форми 1 x 1 м. і висотою 0,5 м., вирубаний з монолітної вапнякової породи й орієнтований за сторонами обрію. Поруч знаходилося крісло, також вирубане в породі. У самім приміщенні цілком відсутні культурний шар і знахідки, що утруднює датування. На підступах до грота в скелі збереглися пази, ймовірно призначені для якогось дерев'яного спорудження. Можливо, що це були сходи, за допомогою яких здійснювався доступ до гроту [1].

Археологами на території України при розкопках усередині трипільських жител були зафіксовані вівтарі прямокутної, квадратної і хрестоподібної форми, які орієнтовані на сторони обрію. Поруч, як правило, знаходилися залишки крісел. У глиняних моделях, що відображають інтер'єр трипільського житла є вівтарі і поруч знаходяться крісла [4, с. 29-30]. Така ж атрибутика спостерігається й у гроті "Турецька хата". На самому вівтарі немає слідів вогнища. Багато дослідників вважають, що на вівтарях вогонь запалювався в спеціальних ритуальних посудинах.

Приміщення з вівтарями і залишками крісел були зафіксовані на Дніпрі поблизу с. Коломийщина [11, с. 72], на Дністрі біля с. Стіна Вінницької області, а також у Румунії поблизу с. Трушешть [12, т. 82]. Розкопками встановлено, що в житлах стояли зернові посудини і зернотерки, що пов'язано з ритуальною випічкою хліба. На Дністрі в с. Солончени (Молдова) у центральній частині житла були виявлені залишки глиняного вівтаря прямокутної форми, поруч розміщувалися чаші на антропоморфних підставках, зернові посудини, черпаки, що могли застосовувати під час молінь про воду і землю [8, с. 3-7].

На Південному Бузі поблизу с. Сабатинівка були зафіксовані залишки приміщення прямокутної форми площею 70 кв. м. Усередині його виявлені глинобитний вівтар, залишки крісла, глиняні жіночі статуетки, зернотерки, великі зернові і малі ритуальні посудини. Дослідники вважають, що тут знаходився храм, пов'язаний із землеробськими культами [9, с. 203-205]. Близький за типом храм був виявлений у Туреччині поблизу с. Чатал-Гюк [7, с. 60].

Співставивши факти з культовими приміщеннями інших територій, можна припустити, що у гроті "Турецька хата" знаходилося кульове землеробське святилище.

Унизу під скелею простяглася долина Дністра з родючими землями, яка у даний час затоплена водами Дністровського водоймища. Матеріал трипільської культури зустрічається в прибережній зоні і на схилах терас. Наприкінці скельного масиву Хрестище-Чубатая скеля поблизу с. Поливанов Яр знаходилося укріплене валом поселення трипільської культури, де стаціонарні дослідження проводила Т.С.Пасек [8]. И.С.Винокур вважає, що в околицях Бакоти і прилягаючої місцевості знаходилися в III тис. до н.е. гнізда поселень трипільської культури [3, с. 23].

Стародавні пам'ятки цього періоду поблизу с. Бакота розташовані на протилежному березі Дністра, навпроти с. Комарів, де також зафіксовані знахідки цього ж періоду.

У 2003 році автором поблизу с. Устечко Тернопільської обл. у невеликому гроті була зафіксована вирубана в породі стилізована людська фігура, зображена у правий профіль.

Сам грот у вапняковій скелі, швидше за все, карстового походження, але на його стінах проглядаються сліди штучної обробки. Орієнтація – північ – південь. Розміри грота: 2,5 x 2 x 2,3 м.

Антропоморфне зображення на західній стінці виконано у формі високого рельєфу, що відступає від скелі на 20 см. Являє собою герму – чотиригранний стовп, у верхній частині якого проглядається голова і зігнута в лікті рука. Висота скульптури 95, ширина 40 см. Ця герма, що зображує невідоме божество, стоїть на штучно вирубаній у породі полиці, шириною 20 см.

За свідомством місцевих жителів, тут знаходилася чернеча келія, де жив схимник до 1939 року, а на стіні грота зображений святий Онуфрій. Культ його був розповсюджений на Подністров'ї протягом XVI-XIX ст.

Близькі за типом пам'ятники поширені й в інших регіонах Дністра.

В околицях с. Буша Вінницької обл. відома ціла композиція в скельному гроті. Усередині зображене дерево, на якому сидить півень, перед деревом зображена у лівий профіль бородата людина, що стоїть на колінах з простягненими вперед руками, якби відправляючи молитву. За спиною людини стоїть олень з великими розгалуженими рогами.

Дослідження проводили І.С.Винокур і Р.В.Забашта. Матеріал, знайдений поблизу, відноситься до II-XIII ст. і XVI-XVII ст. [5, с. 41-44].

Наскельні зображення бородатого чоловіка, що стоїть на колінах зі складеними на груди руками, відомо також на Дністрі поблизу с. Касперівці Тернопільської обл. [6, с.30-31]. Але воно виконано більш реалістично.

Відносно датування барельєфних зображень в Устечко і Буші, можливі два варіанти: фігури ранньослов'янських богів середини I тис. до н.е., чи пізньосередньовічні статуї св. Онуфрія.

Можна спробувати розібратися в цьому питанні. В Устечко скульптура божества являє собою герму. Голова бородатої людини зображена примітивно, стилізовано, проглядається архаїзм. Ця скульптура нагадує кам'яних ідолів, виявлених на Подністров'ї. Ті божества являють собою чотиригранні стовпи з головою і правою рукою, зігнутою в лікті.

У Буші зображена ціла композиція. Та ж бородата людина, що стоїть на колінах під деревом. Деревом поклонялися слов'яни. Півень, що сидить на дереві також був священним птахом у слов'ян, який будить сонце. Нарешті культ оленя був розповсюджений на Подністров'ї ще з періоду трипільської культури.

У Касперівцях зображений у напіванфас чоловік з довгою бородою, що стоїть на колінах зі складеними в молитві руками. Барельєфна скульптура виконана реалістично і нагадує зображення св. Онуфрія на іконах XIX ст. Зображення в Буші й Устечко виконані більш архаїчно, стилізовано і не схожі на скульптуру в Касперівцях.

Грот в Устечко вважається обителлю ченця, але він мало схожий на скельні чернечі келії, відомі на Дністрі. Культурний шар у печері є, але розкопки там не проводилися. У Буші мав місце незначний ранньослов'янський археологічний матеріал.

Скульптура божества в гроті поблизу с. Устечко нагадує кам'яні статуї ідолів, знайдені в різних регіонах Подністров'я [3, с.275].

В усякому разі, необхідні більш детальні археологічні дослідження. Це відсутня ланка в даному питанні. Не виключено, що в гротах поблизу сіл Устечко і Буша знаходилися родові святилища слов'янських сільських громад.

Український історичний клуб висловлює щирі подяку Львівському хім. заводу, а також Львівському торговому підприємству "ВАМ", які надали матеріальну допомогу для проведення польових робіт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. В.С.Артюх. Звіт про роботу археологічної групи експедиції "Дністер" на території Івано-Франківської, Тернопільської та Чернівецької областей. Львів, 1996.
2. І.С.Винокур, Д.Я.Телегін. Археологія України. Тернопіль, 2004.
3. І.Винокур, П.Горішний. Бакота. Кам'янець-Подільський, 1994.
4. Д.Гуменна. Минуле пливе в прийдешнє. Нью-Йорк, 1978.
5. Р.Забашта. Скельний комплекс у с. Буші Вінницької обл. (до проблеми історичної інтерпретації археологічних матеріалів). Скелі та печери в історії та культурі стародавнього населення України. Львів, 1995.
6. Р.Забашта, Ю.Діба. Наскельна каплиця з горельєфом св. Онуфрія (с. Касперівці, Залещицький р-н, Тернопільська обл.). Скелі та печери в історії та культурі стародавнього населення України. Львів, 1995.
7. Д.П.Кривавич, В.А.Овсичук, С.О.Черепанова. Українське мистецтво. Львів, Світ, 2003.
8. Т.Г.Мовша. Глинобитные жилища раннетрипольского поселения Солончены I. Известия Молд. филиала АН СССР №5(25); Кишинев, 1969.
9. Т.Г.Мовша. Святилища трипольской культуры. СА №1, 1971.

10. Т.С.Пассек. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. МИА №84; М., 1961.
11. Т.С.Пассек. Трипольська культура. К., 1941.
12. V.Dumitrescu. L'art neolitique en Roumanie. Bucarest, 1968.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2005 р.

В. Артюх

Некоторые итоги исследований пещерных культовых памятников на Днестре

Аннотация: В статье подаются некоторые выводы полевых работ отдела украиноведения Украинского Университета в Москве на Днестре. Объектами исследований есть пещерные памятники в которых находятся ранние дохристианские святилища.

Ключевые слова: грот, святилище, алтарь, идол, датирование.

V. Artiukh

Certain results of the research of the cult of caves on the Dniestr

Annotation: The article provides some of the results of expeditions of the Department of Ukrainian Studies of the Ukrainian University in Moscow on the Dniestr. The objects of research are the grottos, in which there were pre-Christian sanctuaries.

Key-words: grotto, sanctuary, altar, idol, date.

УДК 94(477)04

Володимир Баран

Від венедів до українців

Анотація: У статті подається проблема племінного розвитку від венедів до українців, наголошується, що слов'янський період в історії України поділяється на три хронологічні етапи, які по-різному розвиваються в територіально-етнічну назву Київська Русь, і в подальшому Україна.

Ключові слова: племена, праслав'яни, венеди, склавини, анти, Україна-Русь, Україна.

Слов'янський період в історії України, який охоплює I тис. н.е., можна розділити на три хронологічні етапи.

Перший етап доцільно було б назвати праслов'янсько-ведським. Він визначається в хронологічних рамках I–IV ст. і відповідає римському періоду в історії Європи. Нижню дату цього етапу окреслює поява в римських джерелах перших згадок про венедів Сарматії (Пліній Старший, Тацит, Птоломей). Верхню межу замикає Гунська навала, антсько-готські війни в кінці IV ст. і поділ венедів на дві групи, які фіксують виділення в межах венедської спільності антів та склавинів, що, за Йорданом, "походять від одного кореня". Ця теза Йордана одночасно визначає праслов'янську належність венедів, що живуть на Віслі і на схід від неї.

Основні джерела – лінгвістичні і археологічні. Писемні джерела лаконічні і невиразні. Римські автори краще знали германців – безпосередніх сусідів Римської імперії. Серед них вони називають велику кількість різних германських племен. Назви племен, що входили у венедську спільність, їм не відомі, принаймні, вони їх не згадують. Навіть ім'я венеди – це зафіксована в римських писемних джерелах I – II ст. назва праслов'ян, яку германці перенесли із своїх західних неслов'янських сусідів на східних сусідів – праслов'ян.

Археологічно певні групи венедів входять одним із компонентів в багатоетнічну, в основному германську, пшеворську культуру межиріччя Вісли та Одри. Інші становлять етнографічну основу зарубинецьких старожитностей межиріччя Вісли і Дніпра, яка також не позбавлена балтських елементів. Пшеворська культура доживає до середини V ст. н.е. Зарубинецька в другій половині I ст. н.е. трансформується в пізньозарубинецьку у Подніпров'ї і входить частково в волино-подільську культуру в Подністров'ї, інтегруючи її слов'янські елементи із пшеворської та липицької культур. Поява готів із своєю вельбарською культурою, що розколюють ці дві культурні групи на дві територіальні частини, створює підґрунтя, що назавжди консервує роздільний розвиток двох природних зон: південної лісостепової та північної лісової. На основі пізньозару-

бинецьких пам'яток в III ст. н.е. формується північна київська культура, яка включає в себе і балтський компонент; а волино-подільські пам'ятки входять одним із компонентів в південну багатоетнічну черняхівську культуру. Обидві культури (київська і черняхівська) доживають до середини V ст. Ці культури, в тому числі і слов'янські групи пам'яток в багатоетнічних культурних провінціях, мали ще дрібніші локальні прояви, що вказує на далеко посунуту диференціацію тогочасного праслов'янського світу. Чистої слов'янської культури в римський період не існувало [7, с.38-52]. Цей період відзначається стабілізацією та піднесенням економіки праслов'янського населення, особливо тієї його частини, що входила до складу багатоетнічної черняхівської культури, тісно зв'язаної з причорноморськими і дунайськими римськими провінціями. Б.Рибаков справедливо відзначає, що в цей час в обмін на слов'янське зерно в лісостеп Причорномор'я (тобто сучасної України) "широким потоком потекло римське срібло в монетах і виробах, ... слов'яни прийняли римську міру квадрантал-четверик..." [6, с.565-566]. Можливо, не позбавлений сенсу дотепний здогад Б.Рибакова про щасливі "віки трояні" "Слова о полку Ігоревім". Це – епічний відбиток тих часів, коли римляни, завоювавши Дакію, стали близькими сусідами племен, що створили яскраву і багату черняхівську культуру. М.Брачевський називає час існування черняхівської культури "третьім періодом соціальної статичності" [2, с.74-75]. Незважаючи на багатоетнічний склад носіїв цієї культури, саме в ній були представлені анти і склавіни, що за Йорданом, виділилися в кінці IV ст. н.е. із венедської спільноти. Перші з них, за М.Грушевським, (а як тепер з'ясувалося – і другі) стали предками українського народу [1, с.106-110].

Другий етап вміщається в хронологічні рамки V-VII ст.. В ньому закріплюється поділ венедів на три окремі групи: венедів, антів і склавінів. Етнонім *slave* /склавіни/ – латинізована форма самоназви слов'ян, що визначає рівень їх самосвідомості, починає поширюватись на всі слов'янські племена. Верхня межа другого етапу позначена появою тринадцяти нових племінних груп на території Східної Європи, відомих київському автору "Літопису минулих літ". Їх кристалізація вже відноситься до третього етапу. Знаменним в історії слов'ян цього етапу було їх велике розселення за межі історичної прабатьківщини. Це створило умови для формування нових слов'янських груп. Поглинаючи субстрати захоплених територій, вони поступово перетворюються на ті етнокультурні спільноти, що стають зародками майбутніх слов'янських народів. Другий етап починається великою активністю слов'ян на історичній арені Європи ("із-за гріхів наших вони тепер бушують повсюдно") [3, с.90-91]. Візантійські автори зокрема Йордан і Прокопій Кесарійський, не тільки називають три великі союзи племен: ведів (у вузькому розумінні), склавінів та антів, але і визначають місця їх проживання. Це дозволило зв'язати їх з певними конкретними археологічними культурами і не тільки уточнити межі їх історичних земель і регіонів розселення, але й розкрити їх економічний потенціал та суспільно-племенні структури.

Археологія для цього періоду знає п'ять археологічних культур, три з яких: дзедзівська, празько-корчацька, пенківська, належали відповідно венедам (у вузькому розумінні) – предкам лехитів у Повісленні, склавінам (слов'янам) та антам, що у Прикарпатті, на Волині та Подніпров'ї стали предками українців; на Балканах – предками сербів, болгарських слов'ян, словенців та інших, а склавіни в Середньому Подунав'ї стояли також біля витоків предків словаків, моравян, чехів та слов'янських груп на території південної Німеччини. Останні згодом були асимільовані середньовічним германським населенням. Носії колочинської та іменьківської культур, асимілюючи балтський та угро-фінський субстрат, створюють фундамент для формування предків білорусів та росіян. Остання група була найвіддаленішою від римських та візантійських провінцій, тому її конкретна етноназва залишилась невідомою для візантійців, а тим самим і для нас.

Отже за археологічними матеріалами, диференціація слов'ян на початку та у середині I тис. н.е. виглядає дещо розмаїтішою, ніж за писемними джерелами.

Перехід від першого до другого етапу позначається досить різкими змінами характеру матеріальної культури. Розпад Римської імперії, поява тюркського населення в українських степах на зміну іраномовному, відхід германських готів – все це змінює систему економічних і політичних зв'язків. Деяке збіднення слов'янських культур раннього середньовіччя, тимчасова втрата технології виробництва високодосконалого гончарного посуду відображає певний розрив в надходженні культурних імпульсів з античних провінцій. Римські впливи припинилися, а візантійські ще не набули достатньої інтенсивності.

На цей період припадає початок боротьби південної групи східних слов'ян з тюркськими кочовиками придніпровських степів, поразка антів (з індоіранської мови – окраїнних) від аварів, їх інтеграція із склавінами і зникнення з писемних джерел їх імені. Цей етнонім з'являється лише через п'ять століть у 1187 р. вже у формі "Україна". "За ним же (переславським князем Володимиром Глібовичем) Україна багато потужила" [5, с.343]. Літопис пам'ятає про пригнічення аварями дулібів, які започаткували перший міжплеменний союз на землях Північного Прикарпаття та Волині з центром в

Зимнівському городищі VI-VII ст. Саме цей союз, у який входили всі правобережні племена, згаданий Літописом, про який пише Аль-Масуді, а не надуманий союз слов'янських русів на хронологічному зрізі склавів, які в наступний період, пройшовши через племінні об'єднання, завершилися утворенням Київської держави, хоч і не без допомоги норманських князів – Рюриковичів.

Третій етап в історії слов'ян датується VIII-X ст. Він позначається утвердженням їх самоназви в історичній літературі. Тепер дуже рідко вживається етнонім "венеди". Історичні джерела називають велику кількість конкретних племен, поселення і городища яких густо вкривають значну частину Європейського континенту від верхів'я Дніпра, Дону і Волги на північному сході до Подунав'я і Балканського півострова на півдні, на заході сягають окраїн Північної Балтики (Любек в усті Ельби). Незважаючи на далеко посунуту диференціацію слов'янського світу, племена свідомі свого слов'янського походження. Слов'янами їх називають майже всі тогочасні писемні джерела. Найзнаменитішою віхою в історії слов'ян того часу було виникнення слов'янських держав. Причому, першими виникають слов'янські держави не на корінній слов'янській території, а в регіонах, де слов'яни поселилися на римський лімес (Болгарія, Держава Само, Велика Моравія), що є незаперечним доказом впливу античних центрів на державотворчі процеси європейських народів, в тому числі і слов'ян.

Серед історичних джерел на перший план виходить фундаментальна праця монаха Києво-Печерської Лаври Нестора "Літопис минулих літ". Літописець вже не ззовні споглядає на слов'янський світ. Для нього колонізаційні рухи слов'ян, незважаючи на те, чи вірно він позначає їх напрямки, чи ні, вже не дії "грабіжників, паліїв ти вбивць", а природні процеси розселення і перегруповання слов'янських племен, що вливаються в загальний потік переселення народів. Основною турботою автора є розкриття процесів історичного розвитку східнослов'янського світу, виникнення їх державності, зокрема південно-східних і північно-східних їх угруповань. Арабські та західноєвропейські джерела IX-X ст. тепер в більшості служать доповненням до літописних даних.

Археологічні культури, що однозначно визначені як слов'янські, представляють майже всі групи слов'янських племен: південну, північно-західну і північно-східну на території Східної Європи; слов'янські племінні групи на Балканському півострові, в Подунав'ї і межиріччі Вісли та Ельби.

На території України відомі дві близькі за своїм характером археологічні культури цього часу. Це райковецька (в літературі відома під назвою культури Луки-Райковецької) з пам'ятками сахнівського етапу та волинцівсько-роменська з її боршівсько-донською та окською групою. Вони хоч і не різко, але достатньо чітко відрізняються від навколишніх – західних, північних і північно-східних (подвинських і приволзьких) та південних (балканських і дунайських) слов'янських старожитностей, що утворилися в результаті великого розселення слов'ян з їх корінної території з Подністров'я і Прикарпаття, осідання на чужі різноетнічні субстрати. Практично в усіх нових регіонах, де в результаті поглинення місцевого неслов'янського населення, слов'янська мова і культура ставали провідними, зароджувалися основи нових слов'янських етносів. Ця історична закономірність в однаковій мірі властива для всіх груп слов'ян: південних, західних і східних. Позиція тих історичних шкіл і груп, що проявили і проявляють нігілізм щодо універсальності цього важливого положення історіософії, грішить волюнтаризмом в підборі фактів та їх інтерпретації. Дві, на той час вже різні групи слов'янського населення, що залишилися на своїх корінних землях у межиріччі Дніпра і Вісли та Східній Польщі, представлені ланцюжком своїх археологічних культур, що продовжують розвиватися за своїми законами. Вони створюють свої мовно-культурні спільноти, які отримують свої окремі по відношенню до відселенців культурно-мовні статуси і розвиваються як окремі народи. Одночасно третій етап в історії слов'ян – це час визрівання державотворчих процесів, що цілком корелюються з аналогічними процесами загальноєвропейського масштабу. Саме в цей час, переважно в IX-X ст. на європейському континенті виникає більшість національних держав, зокрема французька і німецька внаслідок розпаду імперії Карла Великого, англійське королівство та інші. Відома велика кількість археологічних ранньосередньовічних культур, в меншій чи більшій мірі зв'язаних з тими племінними союзами слов'янського населення, що розселилось в VI-VIII ст. у Подунав'ї, на Балканах, у межиріччі Одри та Ельби. Не відмовляючи їм в самостійному соціально-економічному та етнічному розвитку, більшість дослідників-славістів признає виникнення на цій основі багатьох слов'янських народів та їх держав, зокрема Болгарії на Балканах, Великої Моравії у Верхньому Подунав'ї. У межиріччі Вісли та Одри слов'янська частина носіїв пшеворської культури після відходу германських культурних племен та носії ранньосередньовічних слов'янських культур створюють польське королівство.

А яку долю визначає історіографія, зокрема російська, таким же східнослов'янським племінним союзам? Східнослов'янські племена, незважаючи на величезну територію, яку вони освоїли, зокре-

ма їх північна група, асимілюючи в Подвинні, Подонні та Поволжі балтські та угро-фінські субстра-ти, приречені бути єдиною народністю. Таке двоїсте трактування процесів зародження південно-, західно- і східно-слов'янських народів має своє політичне підґрунтя, сформоване в умовах Російської, а пізніше російсько-радянської імперії. В основу покладено справжній історичний факт утворення Києво-Руської держави, у яку ввійшли усі, на той час (IX ст.) вже різні, етнокультурні угруповання східних слов'ян. Насправді державне утворення не завжди відповідає етнічній спільності. Як відомо, основою утворення Київської держави була південна група східнослов'янських племен на чолі з полянами, соціально-економічний розвиток яких був вищим в порівнянні з іншими східнослов'янськими племінними групами, які також увійшли в це державне об'єднання.

Другим важливим фактором утворення Києво-Руської держави був прихід до Києва – столиці полян – династії князів Рюриковичів. Літописець їх зв'язує з варягами-русами, що надали державі свою назву. Оскільки Літопис складався при живих князях – Рюриковичах, то важко уявити, що він міг неправильно подати етнічне походження правлячої династії, якщо б самі князі не підтверджували свого норманського походження. Візантійські джерела X ст. (наприклад, Константин Багрянородний), також чітко розрізняють слов'ян і русів, протиставляючи їх між собою як два соціально та етнічно різні прошарки[4,с.135-141]. Норманська династія князів-Рюриковичів, запрошена слов'яно-угрофінським об'єднанням Поволжя, вже у другому поколінні перебирається до Дніпра. Вона об'єднує північну прибалтійську і південну причорноморську торговельно-економічні зони в одну державу – Київську Русь. Слов'янізуючись, київські князі в X-XI ст. переважно силою поширюють свою владу на всі східнослов'янські племінні групи, піднімаючи, таким чином, державотворчі процеси на вищий надплемінний рівень.

За Володимира Святославича та Ярослава Мудрого Київська Русь досягає рівня єдиного територіально-політичного і правового організму з ознаками феодалізму, характеристиками для феодальних імперій того часу. Приблизно столітнє існування Києво-Руської держави з центральним велико-княжим управлінням порушило природний хід етнокультурних процесів, що визначились в результаті великого розселення слов'ян у V-VIII ст. Державні структури – великі київські князі і дружина, єдина православна віра і церковно-слов'янська писемність діють як доцентрові сили і досягають на якийсь час відносної політичної та економічної стабільності. На жаль, в літературі цю державно-політичну ситуацію нерідко трактують як етнічну єдність, що веде до утворення давньоруської народності. Але це тільки підміна понять, яка не відбиває об'єктивних реалій. За сто років на величезних просторах від Вісли до Волги і від Чорного до Балтійського морів при наявності непрохідних природних бар'єрів і відсутності комунікацій, при існуванні різних торгово-економічних орієнтацій південної і північної частини Русі, місцеві етномовні і культурні відмінності різних східнослов'янських племінних груп не були знівельовані. Вони залишились і, мабуть, найбільше спричинились до розпаду Київської держави, яка фактично була імперією Рюриковичів. Це прекрасно розуміють прихильники концепції всеохоплюючої етнічної єдності. Тому вони вдаються до створення міфічних слов'янських русів, які ніби-то починаючи з кінця IV ст. н.е. поглинули всі інші східнослов'янські племена, надавши їм і свою назву – Русь. Якщо до приходу норманських князів з династії Рюриковичів не існувало слов'янської Русі, ні Руської землі, а це – беззаперечний факт, то ніколи не існувало в додержавний період слов'янської етномовної єдності, а в період Київської держави і давньоруської народності.

Розпад Києво-Руської держави почався вже після смерті Ярослава Мудрого. Новоутворені князівства, незважаючи на династичні зв'язки, також групуються навколо певних культурно-економічних центрів (Полоцьк на Двині, Володимир на Клязмі, Київ та Галич у Дніпро-Дністровському межиріччі). Тут збереглися в найбільшій мірі свої етномовні та етнокультурні традиції, витоки яких сягають великого переселення народів. Вони і стають рушійною силою тих завершальних процесів, що лежать в основі утворення трьох східнослов'янських народів – білоруського, російського та українського.

На нашу думку, виникнення самої назви "Україна" також сягає епохи великого переселення народів, коли на інтегрованій склавіно-антській основі утворюється єдина дніпро-дністрянська етномовна група східнослов'янських племен. Залишаючись назавжди слов'янами в розумінні свого походження від слов'янської сім'ї народів, а з кінця IX ст. – слов'янами-русами за приналежністю до Києво-Руської держави, вони з метою самоідентифікації відновлюють назву дніпровських племен антів ("окраїнних"), яка згодом трансформується в територіально-етнічну назву "Україна", утверджується остаточно як етнонім окремого слов'янського народу, замінюючи старі назви "Русь", "Мала Русь", "Червона Русь", що у пізньому середньовіччі вирізняли його серед інших слов'янських народів, зокрема східнослов'янських з кореневими назвами "Русь" ("Білорусь", "Велика Русь"). Сьогодні "Україна" – це висока, визнана світом назва суверенної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баран В.Д. Давні слов'яни . К. 1998.
2. Брачевський М.Ю. Походження українського народу // Матеріали до української етнології.1995.Вип. I /4/.
3. Иордан. О происхождении и деяниях гетов. – М.1960.
4. Константи Багрянородный. Об управлении империей.М.1991.
5. Літопис Руський. К. 1989.
6. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. М.1982.
7. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. К., 1990.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2005 р.

В. Баран

От венедов к украинцам

Аннотация: В статье подается проблема племенного развития от венедов до украинцев, акцентируется, что славянский период в истории Украины разделяется на три хронологических этапа, которые развиваются последовательно в этно-территориальное название Киевская Русь, в дальнейшем Украину.

Ключевые слова: племена, праславие, венеды, склавини, анты, Украина-Русь, Украина.

V. Baran

From the Venedy to the Ukrainians

Annotation: The article describes the problem of the tribal development of the Venedy to the Ukrainians. It is stressed that the Slavonic period in the history of Ukraine is subdivided into three chronological stages, which are gradually developing into the territorial and ethnical name Kyivan Rus', and Ukraine henceforward.

Key-words: tribes, the primitive Slavs, the Venedy, the Sklavyny, the Anty, Ukraine-Rus', Ukraine.

УДК 347.644

Наталя Грицишин

Громадська опіка над дітьми емігрантів-заробітчан в традиційному українському побуті (20-30-ті рр. XX ст.)

Анотация: Розглядається сукупність питань, пов'язаних із здійсненням громадської опіки над дітьми тимчасово відсутніх емігрантів-заробітчан (Галичина, перша пол. XX ст.). Аналізуються можливості та перспективи використання здобутків традиційної української етнопедагогіки для сучасних потреб суспільства.

Ключові слова: опіка над сиротами, сільське самоврядування, етнопедагогіка.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Перші міжнародні угоди, що фіксували особливий правовий статус дитини, з'явилися ще в 20-х рр. минулого століття. Мова йде про так звану Женевську декларацію прав дитини, прийняту на Міжнародному Жіночому Конгресі в Гаазі в 1922 р. і опісля затверджену Міжнародною Унією Допомоги дітям в 1923 р. в Женеві. Уже в цьому документі окремо згадані діти-сироти та позбавлені батьківського піклування, які, на думку його підписантів, мають особливе право – на опіку. "Чоловіки і жінки всіх народів, – проголошувалося в Декларації, – признаючи, що людство повинно дати все найкраще дитині без огляду на її расу, національність і релігію, стверджують отсим такі обов'язки щодо дитини: (...) II. Голодну дитину треба накормити, хору – плекати; духово нерозвинену – по змозі розвивати; занедбану – спрямовувати на властиву дорогу: сиротою і покинутою дитиною треба зопікуватися" [1].

У міжнародному праві ці та інші ідеї були закріплені спеціальною Конвенцією про права дитини, прийнятою ООН у 1989 р. (за 10 років до того ООН проголосила Декларацію прав дитини). Значна частина основних прав дітей нічим не відрізняється від прав повнолітніх ("дорослих") осіб. Окрім того дітям належать і особливі, "додаткові" можливості, зафіксовані вказаною Конвенцією. Зокрема

виділяють серед прав: фізичні – право на першочерговість захисту і допомоги, здорове зростання, неприпустимість таких покарань, як смертна кара і довічне тюремне ув'язнення, особистісні – право на знання своїх батьків і нерозлучення з ними (сімейні зв'язки), виховання; культурні – право на відповідні ігри і розважальні заходи; економічні – право не бути залученими у певному віці до роботи; політичні – право не призиватися на державну військову службу до 15 років, на захист з боку держави від недбалого і брутального, жорстокого поводження, експлуатації і розбещення. Україна приєдналася до Конвенції про права дитини у 1991 р. [2]. Відтак турбота про підростаюче покоління ("дітьми" Конвенція визначає осіб у віці до 18 років) стала не лише внутрішнім моральним імперативом, але й важливим міжнародним зобов'язанням незалежної Української держави.

У спадщину від попередньої радянської доби Україна отримала відносно налагоджену систему інтернатів та притулків для сиріт. Безумовно, і в цій царині накопичилося багато своїх проблем, як-от відсутність у вихованців навиків життя поза інтернатським колективом, практична неможливість отримати вищу освіту та добре оплачувану роботу тощо. Однак, сьогодні перед суспільством постає ще одна проблема, не менш, а, можливо, навіть й більш пекуча, ніж діти-сироти.

Згідно з даними статистики, приблизно 15 відсотків працездатних українських громадян працюють у близькому і дальньому зарубіжжі. Діти цих вимушених трудових мігрантів у кращому випадку залишаються у неповних сім'ях з батьком або матір'ю, в гіршому – під наглядом дідусів, бабусь, сусідів, або й без такого контролю. Як правило, ці діти не відчувають гострого браку коштів, оскільки працюючі за кордоном батьки готові переказувати значні суми (100 і більше у. о. на місяць) на кишенькові витрати. Поєднання двох вказаних обставин – відносно високих матеріальних можливостей, з одного боку, і безконтрольності (формального контролю), з іншого, часами набирає потворних форм соціального паразитування, пияцтва та наркоманії, що у кінцевому підсумку веде до росту злочинності та адміністративних правопорушень.

Можливості Української держави, її органів та структур (опікунські ради при райвиконкомах, міліція тощо), й без того – доволі невисокі, стосовно до даної конкретної проблеми узагалі бачаться мізерними. З іншого боку, не викликає сумніву, що громадський контроль і опіка (батьківські комітети у школах, спортивні секції і клуби за інтересами, Церква тощо) зможуть виявитися більш ефективними, звичайно, якщо справою займуться ентузіасти.

Сучасне українське суспільство веде пошук таких форм і методів роботи та контролю, звичайно, не виділяючи окремо дітей, які стали бездоглядними внаслідок, приміром, пияцтва батьків, від тих, чії батьки працюють за кордоном. У цьому зв'язку можна говорити про певний суспільний інтерес до історичної спадщини українського народу, адже соціально занедбані діти були в усі часи і епохи, і завжди суспільство мусило таким чи іншим чином вирішувати вказану соціальну проблему.

Дійсно, в традиційному українському побуті опікун призначався неповнолітнім дітям не лише у разі смерті їхнього батька, матері чи обох батьків разом, але й у випадку тимчасової тривалої відсутності батьків, наприклад, при виїзді на заробітки до Америки [3], при призові до війська батька у випадку смерті чи неієздатності матері [4], при визнанні одного з батьків (в т. ч. й матері) неієздатним внаслідок душевної хвороби тощо.

Окремі вітчизняні науковці настільки захопилися цими "традиційними цінностями", що готові завжди й усюди рекомендувати їх для вирішення сучасних соціальних проблем. Зразком такого підходу може служити позиція авторитетного українського педагога М. Стельмаховича: "Нам треба всіляко берегти й далі примножувати давні добрі традиції, що передбачають дбайливе ставлення до дітей. У цьому відношенні варто згадати ще один благородний звичай, поширений на Україні. Коли жінка з малими дітьми внаслідок якихось поважних причин ставала вдовою (а що – є "неповажні"? – Н. Г.), то заради них з нею брав шлюб, якщо був неодружений, молодший брат її чоловіка" [5]. Коментарі, як то кажуть, зайві.

У пропонованій читачеві статті спробуємо дати відповіді на наступні питання:

Як вирішувало традиційне українське суспільство проблеми фактичної бездоглядності дітей, чії батьки були вимушені виїжджати на заробітки за кордон або й за океан;

Наскільки ефективним був цей досвід, а відтак, що з нього можна було б запозичити для вирішення сучасних соціальних проблем?

Для вирішення поставлених завдань були використані неопубліковані матеріали Львівського обласного державного архіву (ЛЮДА) з кількох справ про опіку, датованих першою половиною ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Проблемами еміграції з Західної України в ХХ ст. у вітчизняній науці плідно займалися С. Качараба, М. Васи-

лик, В. Євтух, Б. Лановик, М. Траф'як, Р. Матейко, О. Сич, А. Шваб та ін. Інститут опіки у традиційному українському суспільстві вивчали М. Стельмахович, А. Пономарів, М. Оридорога, М. Чепіль та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Передусім звернемо увагу на ту обставину, що на заробітки, в тому числі й за океан, в пошуках кращої долі виїжджали не лише люди з певним життєвим досвідом, але й відносно молоді. Цікаво, що, згідно австрійського, а згодом – і польського цивільного законодавства, неповнолітньою вважалася особа чоловічої статі у віці до 21 року, а жіночої – до 23 років. У разі, якщо такий неповнолітній мав намір покинути батьківщину, необхідною умовою для виїзду ставала його повна правоздатність. Остання досягалася лише у судовому порядку. Батьки або опікуни зверталися до суду з проською визнати їхніх дітей повністю правоздатними і, якщо потрібно, звільнити з-під опіки.

Ілюстрацією цього можуть служити матеріали справи про установа опіки над малолітньою Співак (так в описі – Н. Г.) Меланкою [6] з фондів Олеського повітового суду. 27 червня 1913 р. на засіданні судової колегії слухалося питання про звільнення з-під опіки Анни Співак (рідна сестра Меланки, чие ім'я фігурує в назві справи). Із заявою про потребу такого правочину звернулися одночасно офіційна опікунка Янка Миколаїв та рідна мати Анни Співак Юстина Миколаїв. Обидві просили звільнити з-під опіки Анну Співак, народжену 2 лютого 1891 р., і визнати її повнолітньою, оскільки 22-річна "малолітня" "хоче особисто управляти належним їй майном перед (своїм) виїздом до Америки" [7].

Відсутність офіційної батьківської (опікунської) згоди на зняття опіки і визнання неповнолітньої особи повністю правоздатною не могла запобігти еміграції, але породжувала для такого неповнолітнього певні проблеми. У цій же справі бачимо, що Юстина Співак (Миколаїв) 18 березня 1913 р. подавала до поліції заяву про те, що інша її донька Маланка Співак "виїхала до Пруссії і до цього часу її місце побуту невідоме"[8]. Відтак у тимчасово відсутньої Маланки виникли суттєві проблеми майнового характеру, пов'язані з її банківським депозитом, а також потребою врегулювати майнові відносини з сестрою Анною перед виїздом останньої "до Америки".

Для сьогоденного українського суспільства пекучою проблемою залишається виїзд молодих дівчат на заробітки за рубіж. Не маючи достатньої кваліфікації, більшість з них опиняється на панелі, заробляючи на життя найдревнішою професією. Але навіть за відсутності таких ексцесів еміграція молоді породжує певні проблеми для суспільства, вимушеного рано чи пізно брати на себе турботу про непрацездатних батьків дітей-емігрантів. На нашу думку, українське законодавство могло б піти по шляху певного ускладнення процедури виїзду за кордон на заробітки молоді. Мова йде передусім про обов'язкову згоду на виїзд (еміграцію), отриману потенційними заробітчанами від осіб, які уже є, або можуть в майбутньому претендувати на отримання від них аліментних виплат.

Досвід показує, що ніякі грошові надходження з-за океану не можуть замінити живих батьків дітям чи дітей – пристаркуватим батькам. Часто ці суми стають яблуком роздору в сім'ях отримувачів допомоги. Подібною була ситуація і сто років назад.

Так, коли якийсь Іван Залипський з Перемишлянщини виїхав в 1913 р. на зарібки до Америки, троє його дітей залишилися при матері Єлизаветі з Твардовських. У 1920 р. до чоловіка в Америку виїхала й дружина Єлизавета. Дітей залишили на догляд дідові Янові Твардовському в Ушковичах [9]. Відсутність батьків затягнулася. У січні 1922 р. двоє їхніх старших синів Михайло (1907 р. н.) та Василь (1909 р. н.) перебували на службі у відповідно Яна Клосовського та Стефана Груцинського, а молодші доньки Марія (1912 р. н.) та Єфросинія (1917 р. н. – ?) жили при дідові. Деякі непрямі дані (відсутність метрики молодшої дитини у справі і т. п.) підштовхують до думки, що Єфросинія (вона ж – Розалія) була дитиною позашлюбною (ще одна проблема роз'єднаних еміграцією сімей!). Саме тоді Ян Твардовський почав клопотатися про офіційне встановлення опіки над дітьми. 3 лютого 1922 р. Перемишлянський повітовий суд установив його опікуном для Михайла, Василя, Марії і Розалії (так у документі – Н.Г.) [10].

Ян Твардовський помер 25 вересня 1930 р. Михайло і Василь були на той час уже повнолітніми, а Марія та Єфросинія майже два роки обходилися без офіційного опікуна. Проте 17 травня 1932 р. III відділ Перемишлянського міського суду розглянув клопотання малолітньої Марії Залипської про встановлення опікуном для неї та молодшої сестри Єфросинії якогось Теодора Кузніра, сина Микити [11]. Теодор Кузнір засвідчив свою готовність виконувати обов'язки опіки і склав підпис під відповідним дорученням. Марії Залипській у травні 1930 р. виповнилося двадцять років та три місяці. Можемо висловити припущення, що офіційний опікун був потрібний їй з єдиною метою – узяти обов'язковий дозвіл опікуна на вступ у шлюб, а також отримати належну у таких випадках частку спадщини по померлому дідові Яну Твардовському.

Той факт, що на опікуна Марія не запропонувала когось із старших братів (у разі відсутності обох батьків саме старший брат зазвичай ставав опікуном неповнолітніх братів і сестер), а зупинила свій

вибір на цілком сторонній особі, свідчить про напружені стосунки у родині, вірогідно пов'язані з розподілом спадкового майна або коштів, що надходили на утримання дітей з-за океану.

У справі є квитанції про надходження кількох грошових переказів по 10 доларів кожний з Америки [12]. Опікун Ян Твардовський отримував їх від імені старшого з синів Михайла Залипського. Суд контролював ці надходження – у справі є розписка Михайла Залипського, датована 12 червня 1929 р., про те, що гроші він від діда отримав. Неможливо встановити, за яким принципом ділилися між дітьми ці грошові надходження з Америки, але майже не підлягає сумніву, що вони створювали в дитячому середовищі потенційно конфліктну ситуацію, наслідком якої якраз і став вибір Марією собі опікуна в особі сторонньої людини.

Вимушена відсутність обох батьків чи навіть самого лише батька (матері) завжди давалася взнаки на поведінці дітей, позбавлених батьківської опіки, часто провокувала конфлікти в колективі дітей. Такі діти часто ставали джерелом напруги в сільському чи містечковому середовищі, нагальним головним боєм для місцевої сирітської ради. У свою чергу втручання громадських організацій у внутрішній спори відсутніх заробітчан рідко вичерпували конфлікт і врегульовували напружену ситуацію.

15 січня 1923 р. якась Марія Заставна, в шлюбі – Аркатин, з Ладанців з власної ініціативи звернулася до Перемишлянського повітового суду з проською про встановлення куратора для своїх неповнолітніх пасербів. Її чоловік Гринько Аркатин ще у 1913 р. виїхав до Америки, полишивши на неї дітей від першого шлюбу з померлою Марією Онишук (Аркатин): Василя (18.10.1905 р. н.), Катерину (27.02. 1908 р. н.), Настю (12.02. 1910 р. н.) та Анну (7. 07. 1911 р. н.) [13]. Згодом старший з синів Василь Аркатин, який до того часу жив у дядька Івана Качмаря, почав "неможливо докучати" мачусі, виносити "з дому" сільсько-господарські продукти на продаж і т. д. Марія Заставна просила суд, "оскільки батько перебуває за кордоном, батьківської влади над дітьми не сповнює від року 1913-го", встановити для його дітей "куратора, який би слідкував за їх вихованням і утримував від різноманітних домових сцен" [14].

Пошук такого "куратора" (опікуна) тривав майже рік. 10 грудня 1923 р. ним було призначено якогось Йозефа Задорожного [15]. За місяць до того, 21 листопада 1923 р., Марія Заставна-Аркатин була призначена опікуном для свого сина Івана, народженого у другому шлюбі безвісти відсутнього Гринька Аркатина [16]. А 28 листопада 1923 р. суд призначив Марію Аркатин опікуном усього нерухомого майна її відсутнього чоловіка [17].

Створилася ситуація, коли опікун дітей Гринька Аркатина від першого шлюбу – Йозеф Задорожний – неминуче повинен був поставити перед куратором його майна та опікуном сина від другого шлюбу – Марією Заставною – питання про розподіл доходів від нерухомості поміж усіма зацікавленими членами родини.

Вже в січні 1924 р. Йозеф Задорожний, господар в Ладанцях, звернувся до місцевої сирітської ради з проською провести перерахунок доходів з майна Гринька Аркатина за десять років його відсутності (1913-1923 рр.) [18]. 28 січня 1924 р. три члени сирітської ради – Ян Шифер (голова), Іван Лоїк та Василь Сениця "після довгого обговорення" винесли соломонове рішення. Оскільки з 1914 по 1920 рр. вказаний ґрунт лежав необробленим, то сплата пропорційної частки доходу дітям від першого шлюбу належить лише за 1921-1923 рр.

2 березня 1925 р. сирітська рада обрахувала розмір виплат за 1921-1923 рр. , а також і 1924 р. Сумарно вийшло 67 зл. Марія Заставна-Аркатин була відверто невдоволена такими розрахунками і апелювала тим, що нею за вказаний час був сплачений земельний податок у 16 зл. Погодившись з такою аргументацією, сирітська рада скоротила суму виплат до 55 зл, встановивши, що самі виплати належить здійснити трьома рівними річними частками – до 1928 р. включно [19]. Зрозуміло, що такий стан справ не дуже влаштовував уже чотирьох дітей від першого шлюбу. У річному перерахунку їм належало отримувати по 18 зл разом на усіх, що становило суму швидше символічну, явно недостатню для скільки-небудь серйозних покупок.

У 1925 р. належний відсутньому Гриньку Аркатину ґрунт винаймав уже опікун Й. Задорожний, схоже, більш платоспроможний ніж Марія Заставна-Аркатин. Сирітська рада заслухала звіт Й. Задорожного аж 20 жовтня 1926 р. Хоча опікун й обіцяв виділити дітям 20 зл як орендну плату за 1925 р., 1 зл і 61 гр склав земельний податок, отже чотирьом опікуваним належало 18 зл 39 гр [20].

Як бачимо, і у цьому випадку інтереси сиріт страждали – на сплату мізерної загалом суми їм довелося чекати цілий рік. Очевидно знову виник якийсь спір, бо уже в 1926 р. вказане поле орендувала Марія Заставна-Аркатин за 30 зл річно. Її видатки, згідно з представленим звітом, склали аж 22 зл 58 гр, отже, чотирьом дітям від першого шлюбу Гринька Аркатина належало отримати ще менший прибуток від нерухомості за 1926 р. – усього 7 зл 42 гр на чотирьох [21].

Справа виглядала таким чином, що, користуючись неповноліттям опікуваних дітей, мачуха і опікун ніби змагалися, хто з них отримає більше зиску від загалом убогого нерухомого майна. При цьому опікун виявляв дещо більше "благородства", схоже, враховуючи суспільну думку сільського загалу. Результати його господарювання на ґрунті, належному батькові опікуваних дітей, були для них загалом більш вигідними. Самі ж діти, що не підлягає сумніву, перебували у когось у наймах, оскільки суми надходжень з нерухомості були явно недостатніми навіть для їх прохарчування.

У 1927 р. безвісти відсутній Гринько Аркатин повернувся з Америки. 16 травня того ж року суд розглянув питання про припинення опіки над Анастасією та Анною (Василь досягнув повноліття ще у жовтні 1926 р.). Батько оголосив, що претензій до опікуна не має. Належні Анастасії 23.70 зл та Анні 16.20 зл опікун поклав на рахунки № 71.372 та 71.373 в одному із банків, склавши розпорядження таким чином, щоб батько дівчат міг зняти ці кошти і "закупити їм, що попросять" [22].

Тим самим понад трирічний конфлікт опікуна і мачухи дійшов до свого кінця. Як бачимо, опікун зумів не лише "вибити" з мачухи хоч якісь суми на користь опікуваних (до 1924 р. вона, схоже, про це й гадки не мала, хоча діти проживали окремо від неї). Опікунові Йозефу Задорожному вдалося також уникнути спору з Василем Аркатином, який активно конфліктував з мачухою до призначення опікуна, а також і з Гриньком Аркатином після його повернення.

На нашу думку, вказана справа дозволяє зробити певні висновки, а саме: і батьки-заробітчани, і громадські інстанції повинні бути готовими до того, що залишені без батьківської опіки діти будуть джерелом суспільної напруги, а вплив на них з боку, наприклад, мачухи буде швидше провокуючим, ніж позитивним. Відтак, потенційні емігранти з метою запобігання подібному розвитку подій повинні турбуватися про встановлення опіки завчасно, підбравши на власний розсуд авторитетного опікуна для своїх дітей ще до від'їзду на заробітки. Неврегульованість питання могла б служити підставою для відмови у видачі дозволу на виїзд.

Мова йде, підкреслимо про офіційне встановлення опікуна для дитини потенційного заробітчанина-емігранта, а не надання ним доручення доброї волі.

І в минулому, і, особливо, тепер зустрічаємо ситуації, коли дитина виростала, хоч і під наглядом найближчих родичів, але без офіційного встановлення опікунства. Зрозуміло, що майнові інтереси такої дитини зазвичай страждали, оскільки звіт можна було вимагати лише від офіційного опікуна, натомість неофіційний мав широкий простір для зловживань. Саме з такою картиною зустрічаємося у справі про встановлення опіки над (майном) Москвяк Анною [23].

Якась Анна Москвяк з Дунаєва Перемишлянського повіту ще на поч. ХХ ст. виїхала "до Америки", позоставивши на найближчих родичів неповнолітнього сина Гілярія Москвяка. Коли ж син підріс, у 1922 р. він самочинно захопив належних матері 5 моргів ґрунту і почав вести самостійне господарство. Родичі кинулися висувати позов про визнання Анни Москвяк безвісти відсутньою з встановленням офіційного куратора для її майна [24].

Маємо вельми показові свідчення керівництва гміни, солтиса громади Дунаїв та кількох сусідів [25]. про те, що Анна Москвяк разом з чоловіком ще приблизно 20 років тому виїхала до Америки, її ж син ріс під наглядом анонімних "родичів", які увесь цей час провадили господарську діяльність на належному його матері ґрунті. 28 вересня 1922 р. повітовий суд виніс рішення про те, що надалі користуватися землею має право якась Катерина Шаравська, але повнолітній Гілярій Москвяк призначається куратором нерухомого майна своєї матері [26].

З вказаної ситуації, на наш погляд, напрошуються два висновки. По-перше, без офіційного встановлення опіки інтереси неповнолітньої дитини відчутно страждали, що зрештою й призвело до конфлікту з родичами. По-друге, жодна з наглядових інстанцій – від гмінної сирітської ради до повітового суду – протягом 20 років не виявила анінайменшого занепокоєння таким станом справ, аж поки конфлікт не перейшов у активну фазу.

Разом з тим навіть офіційне встановлення опікуна не вичерпує питання. Досвід показує, що, у разі відсутності ефективного громадського контролю за діяльністю такого опікуна, відкривається широкий простір для зловживань.

Для прикладу візьмемо справу про встановлення та присудження спадщини Василя Серванчука [27]. Василь Серванчук, 45 років, помер 2 травня 1930 р. в Амхерсті, Массачусетс, США. 24 грудня того ж року генеральний консул Речі Посполитої в Нью-Йорку повідомив відповідні урядові структури в Краю, що єдиним спадкоємцем покійного є малолітній Ян (Іван) Серванчук, який проживає разом з своєю матір'ю Оленою Серванчук у Щирецькому повіті. Сама ж Олена Серванчук (уроджена – Яремко) на жодну частку спадщини претендувати не може, оскільки офіційно розлучена зі своїм чоловіком ще 4 січня 1927 р. [28]. Особливістю ситуації було те, що Іванові Серванчуку, народженому 27 березня 1914 р., після цього розлу-

чення та виїзду батька за океан опікуном була встановлена його мати [29]. Першим ділом Олена Серванчук прийняла ту спадщину, що залишалася в Щирецькому повіті – нерухомість, оцінену у 1600 зл, та грошову вимогу (борг) у 5 американських доларів (45 зл) [30]. Набагато більша сума залишалася у США – 3.351 долар 51 цент. Після оплати послуг адвоката та зборів залишилося 3.081 долар 21 цент [31], до яких згодом додалося (після продажу майна та вирахування на похорони) ще кількесот злотих.

3 березня 1932 р. мати-опікунка Олена Серванчук та пропонований нею куратор ad hoc греко-католицький пробст (священник) Дмитро Романовський з'явилися до Щирецького міського суду з наступними заявами. По-перше, вилучити з суми депозиту 47 доларів 10 центів (419.20 зл) як компенсацію Олені Серванчук за витрати, винесені нею на отримання спадщини з Америки для її сина. Опікунка і куратор оголосили, що справа ця – термінова, оскільки опікунці довелося брати позику під відсотки і залазити у борги. По-друге, нібито з метою "уберегти готівку від девальвації" судові пропонують затвердити аж 4 угоди купівлі нерухомості на користь малолітнього, які, на думку опікунки і куратора, обіцяють бути для нього "дуже корисними" [32]. Першим продавцем нерухомості стає Василь Яремко, син Юрка, готовий поступитися своєю земельною ділянкою за 2 000 зл [33]. Другим – Олена Яремко, в заміжжі Серванчук, яка готова відступити на користь власного сина ґрунт, площею понад 2 га за скромні 3 000 зл [34]. Якась Катерина Фітьо відступає аж шість своїх ділянок загалом за 1 450 зл [35]. Нарешті четвертим продавцем нерухомості стає ще одна з Яремків – Пелагея, яка 2 своїх об'єкти оцінила у 3. 375 зл [36]. Усе це, переважно родинне майно обійдеться багатому спадкоємцеві у якихось 1 230 доларів, розмішених – поки що – на депозиті, а самі угоди для нього будуть "bardzo корисні". Далі опікунка та куратор просять видати їм на руки ще 600 доларів, на які планують закупити живий та неживий інвентар, збіжжя на засів та збудувати господарські приміщення [37]. Решту ж готівки, наполягали опікуни, слід помістити – обов'язково у твердій американській валюті – "у одній з ощадних кас, які мають пупілярне забезпечення" [38].

Проте за одну ніч опіка передумала класти гроші на банківський депозит. Уже 4 березня 1932 р. (нечувана оперативність!) Щирецький міський суд затвердив ще один контракт купівлі-продажу землі, за яким Марія Паучок, дружина Івана з Горожанки, відступила неповнолітньому Іванові Серванчуку ділянку поля у гміні Велика Горожанка за 1900 зл, для чого з депозиту слід було зняти ще 238 доларів – 1 900 зл. Сама ж угода, звісно, також була "bardzo корисною" для малолітнього [39]. Розгадкою оперативних дій суду може служити той факт, що на оформлення згаданих п'яти контрактів купівлі-продажу нерухомості сам лише нотаріус Роман Лагодинський отримав 457 зл 10 гр [40], виплачених, зрозуміло, з суми коштів спадщини. Цей нотаріус був одночасно і судовим комісаром, через якого суми з депозиту переходили до рук опікунки. Виникає питання, чи можна в даній ситуації вести мову про незаангажованість наглядової інстанції?

1 230 доларів готівкою були розмішені у Першій касі скарбовій у Львові [41]. Тим часом з-за океану надійшли ще майже півтисячі доларів, отриманих після розпродажу решти майна покійного. Далі опіка тратила гроші щиро і від душі. 30 липня 1932 р. у міський суд Щирця від опікунки й куратора надійшов звіт про витрату 9 732 зл 35 гр нібито на потреби малолітнього. Звіт налічував десятки статей витрат, причому усі вони, за винятком однієї, заокруглені до десятків, сотень (4 статті витрат) і навіть тисяч (3 статті витрат) злотих. Серед найбільших затрат – купівля у якоїсь Марії з Косових ділянки поля (2 500 зл), від Мандрика з Пісків – лісу (1000 зл самого лише завдатку), 2 корів за 400 зл – тобто за ціною дуже доброго коня кожна і т. д. [42]. Причому у жодному випадку ані гмінна сирітська рада, ні суд не ставили під найменший сумнів доцільність дій опікунки-матері й куратора-пробста.

Як впливає з документа, уся фантастична готівка – приблизно 3, 5 тисячі доларів, або понад 30 тисяч зл – була витрачена до 5 квітня 1935 р. [43]. Залишається лише додати, що 27 березня 1935 р. спадкоємцю Івану Серванчуку виповнився 21 рік і він став повнолітнім, тобто вийшов з-під опіки і отримав право самостійно розпоряджатися батьковою спадщиною.

Маємо підписи Олени Серванчук під деякими документами справи, з яких можемо зробити висновки про її малограмотність (букви великі, явно "намальовані", перо дрижить). Хто підштовхував її до здійснення купівлі товарів, що становили традиційно "чоловічу" компетенцію, – будматеріалів, будівельного лісу, вапна – невідомо. Орієнтуватися у цінах та якості десятків крупних покупок Олена Серванчук, погодимося, не могла. Можливо, пробст Д. Романовський міг би виявити більше завбачливості і обережності при укладенні угод, але й його ролі не бачимо.

Те саме мусимо сказати на адресу громадського (гмінна сирітська рада) та державного (міський суд) контролю. Не зафіксовано жодного активного втручання громадськості чи властей у процес розгрінування спадкової маси, належної опікуваному сироті. А судовий комісар нотаріус Р. Лагодинський був взагалі заінтересованою фігурою, оскільки отримував непогані комісійні від кожної засвідченої ним угоди.

Висновки: Нерозумно ідеалізувати старовину, патріархальне українське село, яке нібито мало готову відповідь на усі тогочасні, і тим більше – сучасні суспільні проблеми. Бачимо приклади байдужого ставлення громади і навіть родичів та опікунів дітей, позбавлених батьківської турботи внаслідок виїзду батьків на тимчасові заробітки чи в еміграцію. Жодні грошові надходження з-за океану, як правило, комфорту в життя таких дітей не привносили, а, навпаки, часто ставали джерелом напруги і конфлікту.

Законодавчим органам і суспільству в цілому слід замислитися над тим, щоб жорсткіше контролювати виїзд за кордон осіб, пов'язаних синівськими та батьківськими обов'язками з резидентами України. У свою чергу громадяни, які збираються на заробітки за кордон, повинні ще до виїзду нотаріально врегулювати питання здійснення опіки над своїми неповнолітніми дітьми та престарілими батьками, призначивши офіційного опікуна. Суспільні і громадські органи контролю повинні здійснювати постійний нагляд за умовами життя таких дітей нарівні з "повними" сиротами, а, принаймні у деяких відношеннях, навіть ретельніше. Мова йде передусім про контроль над витратами грошових сум, що надходять від батьків-заробітчан на утримання їхньої дитини(-ей).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цит. за: Жінка, 15 червня 1935, – с. 1, орфографію збережено.
2. Рабінович П. Дитини основні права. – Міжнародна поліцейська енциклопедія. Т. II. – К.: Ін Юре, 2004. – с. 129.
3. Державний архів Львівської області (ДАЛО), Ф. 15, Оп. 2, Спр. 5537.
4. ДАЛО, Ф.15 , Оп.14 , Од. зб. 429.
5. Стельмахович М. Народне дитинознавство. – К.: Знання, 1991, – 48 с., – С.10.
6. ДАЛО, Ф. 157, Оп. 1, Спр. 123.
7. Там само, Арк. 5.
8. Там само, Арк. 1.
9. ДАЛО, Ф. 15, Оп. 13., Од. зб. 92, Арк. 1.
10. Там само, Арк. 1 зв.
11. Там само, Арк. 8.
12. Там само, Арк. 4, 5, 6.
13. ДАЛО, Ф. 15, Оп. 2, Од. зб. 5537, Арк. 1.
14. Там само, Арк. 2.
15. Там само, Арк. 4.
16. Там само, Арк.5.
17. Там само, Арк. 13.
18. Там само, Арк. 6.
19. Там само, Арк. 7.
20. Там само, Арк. 8.
21. Там само, Арк. 8.
22. Там само, Арк. 11.
23. ДАЛО, Ф. 15, Од. зб 13, Од. зб. 94.
24. Там само, Арк. 1, 1 зв.
25. Там само, Арк. 3, 4, 5.
26. Там само, Арк. 2.
27. ДАЛО, Ф. 431, Оп. 2, Спр. 3.
28. Там само, Арк. 1.
29. Там само, Арк. 2.
30. Там само, Арк. 3, 3 зв.
31. Там само, Арк. 12.
32. Там само, Арк. 27, 27 зв.
33. Там само, Арк. 28, 28 зв, 29.
34. Там само, Арк. 30, 30 зв, 31.
35. Там само, Арк. 32, 32 зв, 33.
36. Там само, Арк. 34, 34 зв, 35.
37. Там само, Арк. 36.
38. Там само, Арк. 36.
39. Там само, Арк. 37, 37 зв.
40. Там само, Арк. 40.
41. Там само, Арк. 46.
42. Там само, Арк. 63.
43. Там само, Арк. 72.

Стаття надійшла до редакції 7.09.2005 р.

Н. Грицишин

Общественное опекуновство над детьми подрабатывающих– эмигрантов в традиционном украинском быте (20-30– тые г. XX в.)

Аннотация: Рассматривается множество вопросов которые связанные с проблемой общественной опеки над детьми временно отсутствующих эмигрантов уехавших с Галичины в первой половине XX века на заработки.

Анализируются возможности и перспектива использования достижений традиционной украинской этнопедагогике к современным потребностям общества.

Ключевые слова: опека над сиротами, сельское самоуправление, этнопедагогика.

N. Hrytsyshyn

Public guardianship over the emigrant workers' children in the traditional Ukrainian mode of life (the 20-30s of the 20th century)

Annotation: This article regards the number of problems connected with carrying out public guardianship over the children of temporarily absent emigrant workers (Halychyna. the first half of the 20th century). The opportunities and prospects of the usage of traditional Ukrainian ethno-pedagogics for the modern society needs are analyzed.

Key-words: guardianship over orphans, village self-government, ethno-pedagogics.

УДК 342.724

Ярослав Дашикевич

**Етнічні процеси на західноукраїнських землях IX-XI ст.
До проблематики досліджень**

Анотація: У статті подається проблема племінного субстрату на західноукраїнських землях та суміжних територіях, які сформували єдиний етнос за свідченнями літописних, а також чужоземних хронік та історико-географічних описів. Основний акцент концентрується на вивченні джерел археології пізньослов'янського та ранньоруського періодів, різнобічних джерел, що були виявлені в XIX-XX століттях і проливають світло на племінні об'єднання, які сформували в західноукраїнському регіоні в IX-XI столітті єдиний етнос..

Ключові слова: племена, етнос, ледзяни, лучани, галичани, русини, українці.

Справа племінного субстрату, на якому в межах сучасних західноукраїнських земель та суміжних територій сформувався єдиний етнос – в початковій стадії зі збереженням племінних реліктів – ще далека від всебічного аналізу. Писемних свідчень (літописних, а також чужоземних хронік, історико-географічних описів) мало, археологічні пам'ятки пізньослов'янського та ранньоруського періодів з труднощами піддаються племінній диференціації. Історики, майже як правило, намагаються не використовувати етнографічний, лінгвістично-діалектологічний, антропологічний матеріал XIX-XX ст., навіть якщо в ньому помітне архаїчне коріння.

При вирішенні таких питань треба, з одного боку, враховувати також географічну ситуацію – відносно важкодоступні, а, в кожному випадку, складні для господарського освоєння гірські (Карпати) та забатнені (Полісся) регіони, в яких, цілком можливо, збереглися трансформовані залишки давніх слов'янських племен, що увійшли ще в ранньодержавній стадії – або й до цієї стадії – в той племінний конгломерат, з якого сформувався єдиний етнос. Все це вимагає чіткого аналізу та виходу за межі етнології, яка намагається дати свою інтерпретацію походження лемків, бойків, гуцулів, полішуків.

З іншого боку, існує потреба повторного об'єктивного аналізу писемних відомостей джерел, які, при всій своїй фрагментарності та унікальності (невелика кількість згадок), можуть стати фундаментом гіпотетичних або й негіпотетичних конструкцій, що витримують історичну критику. Бо в цій ділянці – як не дивно (бо йдеться про відстань понад тисячу років, отже, здавалося б, політична

актуальність певних подій і явищ минула давно) – можливі заідеологізовані антиукраїнські деформації. Щоб не бути голослівним, варто розглянути проблему племені т.зв. лендзян.

Вже в середині XX ст. виникла "потреба" довести – з точки зору заполітизованої польської історіографії, що, нібито, існувала широка зона польсько-українського (вживаючи сучасну етнічну термінологію) пограниччя, обов'язково на схід від теперішнього західного кордону України (бо на захід від кордону, пограниччя, логічно міркуючи, мало б сягати десь до околиць Кракова, але, зрозуміло, з точки зору цієї ж історіографії, цього бути не могло). Та ця зона – це не просто етнічно мішана територія в минулому (якої також бути не могло), а, на думку польських істориків, територія, заселена майже виключно західними слов'янами, предками сучасних поляків або вже й просто поляками. Польська історіографія взяла на себе завдання це довести, використовуючи як мнине джерело відомості про племя "лендзян" (прочитання грецького слова виявилось насправді неправильним) у творі візантійського імператора Костянтина Багрянородного "Про управління державою" (з X ст.). Цю згадку використовували і використовують досі тому, бо літописна вістка 981 року, що "йде Володимирь кь ляхомь й заи грады ихь Перемышль, Червень й ины грады", якою вже довго жонглюють в історіографії, по-перше, нічого не говорить про етнос, а лише про державну приналежність мешканців міст, а, по-друге, київський князь Володимир міг взяти ці міста лише від чехів, а не від поляків; по сусідству ж була в цей час не польська, а чеська державна територія, якій підпорядковувалася також Краківщина. Отже, хоча у Костянтина Багрянородного говориться про "лендзян" у складі руських військ, намагалися довести, що назва "лендзяни" перетворилась чи означала просто ляхів, тобто поляків. У такий спосіб, як декому здавалося, було ясно, що серед племен Русі було також польське плем'я і західна прикордонна територія Русі була первісно польською.

Така інтерпретація етноніму "лендзяни" виникла з політичних мотивів, бо у 1945 та пізніших роках треба було переконувати, що західноукраїнські землі віддавна, по суті, польські, на яких лендзян-ляхів асимілювали. Все це робилося також тому, бо боялися, що Радянська Україна оголосить претензії – а вона їх справді заявила (це т. зв. Хрущовський план 1944-1945 рр.) – на тогочасні західноукраїнські етнічні землі в цілому – з Холмищиною, Підляшшям (південним), Перемищиною і Сян-ічиною, Лемківщиною включно, тобто, приблизно, якраз в межах держави короля Данила Романовича. Тому, що в жодний науковий спосіб (засобами лінгвістики) довести перехід слова "лендзяки" в слово "ляхи" неможливо, почалися спекуляції довкола самого етноніму "лендзяни". Правда, при цьому знову ігнорували дані з історії слов'янських та грецької мов.

Справа в тому, що грецькі літери *ev* (тобто "ен") у слові "лендзяни" передали праслов'янські носові звуки "е", " g ", які на східнослов'янському ґрунті перейшли на звук " у " (для порівняння сучасне польське "tgka" – українське "лука"). Середньогрецька мова, так як і сучасна грецька мова, крім цього, не знала і не знає таких шиплячих звуків, характерних для слов'янських мов, як "ш", "ч", тому передавала їх умовно іншими літерами. Порівняння передачі інших слов'янських слів, які увійшли до трактату Костянтина Багрянородного, доводить, що грецьку літеру "Е" (дзета) вживали також для передачі слов'янського звука "ч". У такому випадку гадані "лендзяни" прочитуються просто як "лучани".

Субетнонім "лучани" зберігся у "Повісті временних літ", правда, для пізнішого часу, але є ще контрольне джерело IX – початку X ст. – середньоєврейський історично-географічний трактат "Йосип пон" (від імені можливого автора Лосина бен Горіона), який виник в Італії. В ньому перелічуються слов'янські племена між Чорним та Адріатичним морями. Серед них є знову ж плем'я лучани (у формі "лучанін").

До речі, назва племені "лучани", на мою думку, добре корелюється з назвами інших східнослов'янських племен такого ж ландшафтного типу: поляни (від піль чи Поля, якщо під словом "Поле" розуміти степ, з якого кочовики відсунули полян на північ), деревляни (від дерев, лісів), врешті лучани (від лук в лісостеповій зоні, також, можливо, пересунені на північний захід).

Все те, що я виклав ось тут про ідентифікацію "лендзян" з лучанами відоме давно в історичній науці, принаймні від 60-70-х рр. XIX ст. Зокрема, відповідні фрагменти "Йосиппона" було опубліковано у російському перекладі ще 1874 р.; вже в середині XX ст. вищезгадані факти було свідомо забуто. Натомість активно пропагується фальшива інтерпретація "лендзян" з Костянтина Багрянородного, до якої приєдналися з різних, але, все ж таки, мало наукових міркувань також деякі українські історики (Ярослав Ісаєвич, Микола Котляр).

Мабуть, все повинно повернутися на свої місця і немає об'єктивних причин (а є причини політичні) вишукувати неіснуюче слов'янське плем'я "лендзян".

Не так давно відзначали фіктивне 1100-річчя Галича, столиці Галицького королівства. Частина істориків не сприйняла цього ювілею, побудованого на белетризованих і недостовірних (за опінією

угорських істориків) для IX-X ст. відомостях угорського Аноніма, автора хроніки "Історія угорців". Цей прикрий факт не знімає, однак, з істориків обов'язку шукати, незалежно від цього, початків Галича як міста (археологічними засобами, перш за все) та галичан як субетносу. Виринає питання інтерпретації чи реінтерпретації даних вже згаданого "Йосиппона", в якому фігурує назва "Галіцію" та ще іншого східного джерела – сирійського хронографа Бар Гебрея, який згадує (правда, пізніше від "Йосиппона") галичан поруч із слов'янами, болгарами, русами. Також досі не є зрозумілою справа тих галичан, яких у вступній географічній частині згадує "Повість временних літ". Відносно всіх цих згадок існують припущення, що йдеться про Галісію і галісійців (на Піренейському півострові) або про галлів і т.п. Цьому питанню присвячено чимало літератури, яка за своїми інтерпретаціями є досить суперечливою. Тому визріває потреба комплексного розгляду цих питань.

Характерно, що в часах короля Данила Романовича з літопису послідовно зникає субетнонім "галичани", який входить в узагальнююче етнічне поняття "русини". Здається, що в Даниловому королівстві остаточно розчиняються давні племена, зберігаючи, однак певні трібальні особливості, які в горах та в болотах проіснували ще ряд сторіч.

Викривлення історії етнічних процесів на сучасних західноукраїнських землях негативно відбилося на дослідженні українського етно- та націогенезу. У мене вже була можливість викласти власні міркування з цієї ділянки [1, с.44-53], яку повторювати тут непотрібно. Схематично можна говорити про чотири стадії етнічних процесів у давній Україні. Перший – трібальний, з об'єднанням населення племенних територій довкола певного вищого центру. Другий – поступова нівеляція племенного поділу і утворення з племен єдиного етносу (очевидно, зі збереженням другорядних етнічних особливостей), інтегрованого довкола одного або кількох верховних центрів – це стадія етногенезу. Третій – об'єднання довкола єдиного державного, часто – імперського типу, центру – це стадія націогенезу. Четвертий – дезінтеграція єдиної нації внаслідок політичних, економічних, географічних факторів, причому з єдиного первісного ядра виділяються на його периферії нові наступні етноси-нації. Галицько-волинські землі пройшли всі ці чотири стадії: трібальну інтеграцію, входження в єдиний етнос і єдину націю (з утворенням Київської держави), нарешті етнічну і національну дезінтеграцію, коли відділилися новгородська (чи новгородсько-псковська) нація та володимиро-суздальсько-московська нація. Виникнення білоруського етносу і нації відбулося, однак, вже набагато пізніше, після упадку Галицько-волинської держави. Всі вони виділилися зі складу єдиної руської нації, яка без особливих етнічних (але не без політичних і воєнних) катаклізмів продовжувала розвиватися на Півдні, щоб уже в недавній час з політичних причин змінити свою самоназву на етнонім "українці". Етнічна і національна сутність при цьому перейменуванні не змінилася і не порушила тяглості процесу. Тому й час етногенезу і націогенезу ("середньовічної нації") залишається незмінним – IX-X ст. Феномен закарпатської гілки народу, відірваної від етнічної цілості у IX ст., але зі збереженням руської етнічної суті під угорською окупацією від часів Арпада, доводить, що тоді процес етногенезу на західних землях вже завершився. Треба шкодувати, що ці сторінки етнічної історії західноукраїнських земель не дуже притягали увагу істориків, внаслідок чого дійшло до чергової дезінформації, також викликаній заідеологізованістю москвоцентристів.

Саме з їхнього боку вийшло заперечення генези українського етносу і української нації у IX-X ст. під виглядом того, що це був "загальноросійський" ("общерусский") етнос та "загальноросійська" нація – в найпоширенішому варіанті просто російський етнос і нація, які, насправді, почали формуватися у XII-XIII ст., виділившись з єдиного цілого. В такому шовіністичному трактуванні українці, якщо вони взагалі існують, це продукт ледве чи не XIX-XX ст. (при ліберальнішому підході – можливо XVI-XVII ст.). Сучасні українські послідовники москвоцентризму тільки з великим внутрішнім небажанням можуть погодитися на те, що з середини XII ст. "закладаються підвалини формування української етнокультурної спільності, яку в науці заведено називати середньовічною народністю. Галицько-Волинська Русь стала однією з підвалин української народності" [3, с.328]. Іншими словами, в Галицько-волинській державі українська "народність" ще навіть не сформувалася, перебуваючи на стадії "мурування підвалин", яке невідомо як довго тривало. А ще далі, після "мурування" деє мав бути етнос, а цілком вже невідомо коли – нація. Зрозуміло також, чому москвоцентристи знають лише "Галицько-Волинську Русь" – це ж одне із загальноросійських утворень.

Необхідно сказати, що цей москвоцентризм відбився також, хоч не хоч, на творчості представників національно-державницької школи, що виникла в українській історіографії в 20-х рр. XX ст. як опозиція до поглядів Михайла Грушевського. Плекаючи на початку 20-х рр. ілюзорні надії на відновлення державності Західноукраїнської Народної Республіки, поділена територія якої була окупована

Польщею, Румунією та Чехословаччиною, окремі представники галицької гілки національно-державницької школи (Степан Томашівський, Степан Рудницький, Іван Крип'якевич) почали – з політичних мотивів – шукати витоки західноукраїнської державності в минулому, використовуючи для цього традиції Галицько-волинської держави, яку визнали тим середовищем, де зародився український народ. Такі помилкові погляди з відмовою від київських першопочатків відбилися в тогочасних історичних працях, а залишки їх докотилися до сьогодні, перетворюючись знову в підвалини сучасних проявів штучного галицького сепаратизму.

Галицько-волинська держава і держави, її попередники, не були і не могли бути однонаціональними. Це стосується, перш за все, великих міст. Галицькі й волинські землі були розташовані на важливих торговельних шляхах Північ-Південь та Схід-Захід. Бо як би не ігнорувати торгівлю Заходу з Руссю та, через неї, з Азією (що замовчує Микола Котляр, бо тоді ламається його карикатурна конструкція про запущену галицько-волинську глушину), то цілком певно з X ст. Регенсбург, Верден, Майнц, Магдебург, а трохи пізніше Прага підтримували жваві міжконтинентальні зв'язки зі Сходом через князівську столицю Перемишль. Наявність таких торговельних відносин це, в свою чергу, непряме свідчення існування факторів чужоземних купців у вузлових пунктах шляхів. Якщо орієнтуватися на джерела, то це повинні бути факторії єврейські, дуже можливо арабські (що підтверджують знахідки скарбів арабських монет) та вірменські. З часів князя Льва Даниловича широко відомою стає, хоча б з іспанських трактатів, "дорога Льва" – зі Львова далі на Схід. Данило Романович після монголо-татарської навали закликав для відбудови міського життя чужинців з усіх сторін світу, можна вважати, що в середині XII ст. замість давніших мікроміграцій виникли справжні міграційні потоки. Тоді разом з німецькими поселенцями прийшло до міст (Володимир, Львів) магдебурзьке право як оптимальний для цих часів прояв міського самоврядування. З Криму.

З прибули ймовірно в часах короля Данила караїми[4, р.334-373], посилювся приплив вірменів, які, як і німці, утворювали свої колонії в містах. Можна припускати, що якісь групи половців, тікаючи від монголо-татар, які їх нещадно вирізали, поселилися на західноукраїнських землях. Бо, як відомо, великі з'єднання половців перейшли тоді через Карпати до сусідньої Угорщини, де вони збереглися досі на окреслених територіях як угорський субетнос з самоназвою "куни". Династичні шлюби з панівними домами Польщі, Угорщини також збільшували етнічне розмаїття, бо з принцесами прибував також їхній рідний почет. Археологічні знахідки імпорту (предмети зі скла, металу, монети) додають ряд штрихів, що характеризують етнічну строкатість головних міст [2,с.97-102].

У висновку наголосимо: можна без перебільшення твердити, що наявність у цих містах різноетнічних і різноконфесійних мешканців підносила ранг міських осередків на вищий щабель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дашкевич. Я. Перегук віків: три погляди на минуле та сучасне України. І. Націогенез – національне відродження – національна свідомість українців на зламі ХУІ-ХУІІ ст. // Україна. Наука і культура. – Київ, 1993. — Вип. 26-27. – С. 44-53;
2. Дашкевич. Я. Нація і утворення Київської Русі // Формування української нації. Історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України. /Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р./ – Львів, 1995. – с.8-15 це ж // Матеріали до української етнології. – Київ, 1999. -Вип. I /4/. – С. 97-102.
3. Котляр. М. Галицько-Волинська Русь. – Київ, 1998. – С. 328./Україна крізь віки, – Т. 5).
4. Dachkevych. J. L'pogue de Danylo Romanovyc (milieu du XIIe siecle) d'apres une source karaite// Harvard Ukrainian Studies.– Camgridge, Mass.,1978.-Vol. No.3.– P.334-373.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2005 р.

Я. Дашкевич

Этнические процессы на западноукраинских землях в IX-XI веках.

К проблеме исследований

Аннотация: В статье подается проблема племенного субстрата на западноукраинских землях и сопредельных территориях, на которых сформировался единый этнос, за свидетельствами как отечественных так и иностранных источников.

Основной акцент концентрируется на исследовании археологических источников позднеславянского и раннерусского периодов, которые дают информацию о формировании и развитии в западноукраинском регионе в IX-XI веках единого этноса.

Ключевые слова: племена, этнос, ледзяне, лучане, галичане, русины, украинцы.

Ethnical processes in the Western Ukrainian lands in the 9th -11th centuries.

The problems of research

Annotation: the article provides the problem of the tribes in the Western Ukrainian lands and neighbouring territories, which formed the unified ethnos according to the evidence of annalistic, and also of foreign chronicles and historical and geographical descriptions. The main stress is given to examining the sources of archeology of the late Slavonic and early Rus' periods, miscellaneous sources, found in the 19th-20th centuries, which throw light upon the tribal unions, which formed the unified ethnos in the Western Ukrainian region in the 9th -11th centuries.

Key-words: tribes, ethnos, the Ledziany, the Luchiany, the Halychany, the Rusyns, the Ukrainians.

УДК 261.6

Віктор Ідзьо

Кельтська релігійна культура та духовність на території України (IV-III ст. до н.е. – II-III ст. н.е.)

Анотація: У статті подається кельтська релігійна культура та духовність в контексті розвитку релігійного світобачення у стародавнього населення на території України. Основний акцент концентрується на з'ясуванні проблеми впливу кельтської релігійної культури та духовності на розвиток релігійного світобачення у слов'ян.

Ключові слова: кельти, друїди, язичницька релігія, язичницькі ідоли, волхви.

Окрім політичних, торгово-ремісничих віносин слов'ян з кельтами Карпат, Прикарпаття і Подніпров'я з V ст. до н.е. по III ст. до н.е. ці народи об'єднувала релігія та духовність. На релігійні процеси, які проходили на території України, як засвідчують археологічні та письмові джерела, мала істотний вплив також кельтська релігійна цивілізація. На периферії кельтської цивілізації, де вона найтісніше вступила у відносини з конгломератами східноєвропейських народів, які контактували між собою, існувало синкретичне світорозуміння та світосприйняття. У цих народів, під впливом релігії кельтів, склалася близька релігійна ситема. Спільним було також поклоніння головним – планетарним богам, які ототожнювалися з сімома відомими в стародавньому світі "планетами" – Сонцем, Місяцем, Меркурієм, Венерою, Марсом, Юпітером та Сатурном, які можна було спостерігати неозброєним оком і які мали різні назви у різних народів.

У Карпатах, Прикарпатті та в Подніпров'ї в останній час відкрито ряд культових об'єктів, які недостатньо увійшли в науковий обіг та які проливають світло на проблему духовної культури слов'ян та кельтів, що проживали на території України в V ст. до н.е. – V ст. н.е.

Так у 1972-1973 роках Західноукраїнська експедиція під керівництвом Г.І.Смірної біля с. Долиняни Хотинського району на Буковині відкрила кругле святилище діаметром близько 23 метри, у якому по колу було поставлено у ямах 36 дерев'яних стовпів, деякі з яких стояли у ямах з обмазкою та неодноразово спалювалися. Коло з дерев'яних стовпів було оточене колами кам'яних брил, поставлених на ребро [28, с. 77-82].

Внаслідок вивчення цього святилища Г.Ю. Марченко було встановлено, що 36 стовпів символізують єгипетський деканальний зодіак, а астрономо-математична схема святилища була астрономічним годинником, за допомогою якого фіксувалися сенодичні періоди видимих планет, а також сонячний та місячний роки [2, с. 83-89].

Це святилище знаходилося на місці скіфського поселення, а на відстані 200 м. в різні сторони від святилища розташовувалися могильник та поселення культури Поянешти-Лукашівка (II ст. до н.е. – I ст. н.е.), які були пов'язані з кельтами [10, с. 25].

За античними джерелами у цей час відбувалися конфлікти між скіфами та проживаючими у верхньому Подністров'ї кельтами-галатами. Також у цей час спостерігається рух кельтів у нижнє Подністров'я та Подунав'я і витіснення з цього регіону скіфів. Можна припустити, що поселення культури Поянешти-Лукашівка с. Долиняни булр пов'язане з кельтським святилищем-обсерваторією. Згідно

з висновками вчених на цій території проживали в цей час кельти та слов'яни. В цю епоху на Прикарпатті і Подністрор'ї проходив процес етнічного та культурного взаємовпливу. Як свідчать античні джерела, зокрема праці Тіта Лівія та Плутарха, мешканцями Подністрор'я були бастарни (кельто-слов'яни), яких ці вчені називають кельтами і які залишили пам'ятки культури Поянешти-Лукашівка. Страбон вважає це населення східною гілкою кельтів, які, асимілюючись з місцевими племенами, утворювали конгломерат кельтів-бастарнів[10,с.25]. Слід відзначити високий рівень наукового світорозуміння та духовної культури у Прикарпатсько-Дністровському регіоні. Як відомо із джерел, кельти – бастарни очолювались в релігійному розумінні жерцями – друїдами, які були обізнані з астрономією. Юлій Цезар писав, що друїди "багато говорять своїм молодим учням про світила та їхній рух, про велич світу і землі, про природу та могутність і владу безсмертних богів"[9,с.112]. Автор XII ст. Гальфрід Монмутський писав: "Ми шануємо батьківських богів – Сатурна, Юпітера та інших, які правлять світом, в особливості Меркурія... Після них ми поважаємо богиню наймогутнішу з усіх, яка носить ім'я Фреї"[8,с.244-245].

Щодо Меркурія, то про його першість серед богів вказував і Юлій Цезар, який писав, що друїди "із богів більше усього шанують Меркурія... Слідом за ним вони вшановують Аполлона, Марса, Юпітера та Мінерву. Про ці божества вони мають приблизно таку ж саму уяву, як інші народи"[9,с.112-113].

На Долинянське святилище-обсерваторію могли впливати крім кельтських і слов'янські народи, які теж мали астрономічні знання. Відомо, що верховний жрець кельто-слов'яно-дакійського союзу Дікеней (I ст. до н.е.), який вчився астрономії в Олександрії єгипетській, після повернення на батьківщину поширював астрономічні знання серед кельто-слов'яно-фракійського суспільства. Історик Йордан пише, що Дікеней "був у цій справі досвідченим учителем... навчав споглядати 12 знаків Зодіаку та рух чотирьох планет, а також усю астрономію"[18,с.79-80]. Отже, стародавні народи не тільки знали та поклонялися планетарним богам, але й на святилищах-обсерваторіях обраховували їхні періоди.

В Чернівецькій області в Буковинських Карпатах у 1986 році біля міста Вижниць розвідкою археолога Б.П.Томенчука та краєзнавця Г.Ю.Марченко відкрито "скельне святилище". На двох високих горбах передгір'я та в урвищі між ними на скелях виявлені системи астрономічних пертогліфів у вигляді кіл діаметром близько 50 см., а також антропоморфні стели. Питання щодо творців цього величного святилища-обсерваторії залишається відкритим, але дослідникам відомо, що кельти поклонялися кам'яним монолітам, а також широко зображали "солярні знаки" у вигляді трискелій, спіралей, кіл та колес. Можливо, що Вижнєцьке святилище належало до кола кельтських пам'яток. На скелях Вижнєцького святилища петрогліфи-кола розміщені групами, які кількісно фіксують помісячно сонячний або місячний рік та 6 місяців періодичності місячних затемнень. На одній із скель зображено 12 кіл згрупованих аналогічно розташуванню постатей на відомому "Збруцькому ідолі"[21,с.115-124].

В ореалі Вижницького святилища на вершинах скель – Писаний камінь, Лисівський камінь та інших відкриті круглі в плані заглиблення. У деяких з цих заглиблень розпалювалися вогнища. Кількісно ці заглиблення мають календарно-культовий зміст[22,с.104-107].

У 1848 році на Тернопільщині в річці Збруч під горою Соколихою, яка входить до гірського пасма Медоборів був знайдений, так званий "Збруцький ідол" – чотириохкутна скульптура, на якій розташовано у три яруси 10 постатей. Фігура нижнього ярусу мала три голови та 6 рук. Отже, усіх голів було 12 – кількість місяців у році. Фігури верхнього та нижнього ярусів символізували відповідно 4-х "небесних" планетарних богів – Сонце, Місяць, Венеру та Меркурій та трьох "підземних" планетарних богів – Марса, Юпітера та Сатурна. Постаті середнього ярусу ідола символізували Землю та Людей[23,с.45-47].

Щодо походження цього ідола не існує одностайної думки. Одні вчені вважають його слов'янським, а інші кельтським. На думку Г.Ю.Марченко Збруцький ідол є прямим аналогом кельтської стели із святилища Ентремонт (II-III ст. до н.е.), що на півдні Франції. На стелі зображено 12 голів-місяців, які відповідають за змістом і розташуванням відомому вавилонському планетарному Зодіаку. Подібні до "Збруцького ідола" кельтський Вюртемберський ідол з двома головами та членований на яруси кельтський стовп з Вальденбуха[31,с.158-159]. До кола Збруцького ідола належить і Ставчанський ідол черняхівської культури[5,с.112-113].

Як засвідчено історичною наукою у 1848 році на річці Збруч, яка протікає на території Тернопільської області, було знайдено кам'яну скульптуру у вигляді стовпа, верхів'я якого вінчала голова із чотирма обличчями з різних сторін і шапкою. Тіло даної скульптури розподілено на чотири яруси, на яких проглядаються міфологічні зображення. Загальна висота стовпа більше 3-х метрів.

В XIX столітті після обстеження цієї скульптури польські вчені зробили висновок що він, можливо, належав стародавнім кельтам, які проживали в Прикарпатті і Подністрор'ї в III ст. до н.е. – II ст.

н.е., згідно із свідченнями Тіта Лівія, Клавдія Птолемея, Протогена Ольвійського, Корнелія Таціта та інших[11,с.165-166].

Цими вченими, які оприділили збручанську знахідку як кельтське релігійне божество, був покладений напрямок вивчення цієї проблеми. Однак цей напрямок у XX столітті не був підтриманий у зв'язку з малочисельністю археологічних доказів.

Означення збручанської скульптури як кельтської дало можливість вченим XIX ст. зробити припущення, що кельти дійсно проживали на Дністрі, створили ореол духовної культури, одним із елементів якої є ця знахідка. Чеський дослідник XIX ст. П. Шафарик і польський вчений І. Лелевель вважали, що окрім релігійної культури кельти створили і політичну організацію в Подністров'ї. Вони ототожнювали Galtis-Галтіс, заснований кельтами-галатами, який вперше засвідчив готський історик Йордан під 246 роком н.е. на Дністрі, з пізнішим слов'янським Галичем у цьому ж регіоні[32,с.201-209].

Галицький дослідник XIX ст. О.Партицький вважав, що кельти-галати, які заснували Галтіс на Дністрі в II ст. до н.е. створили і релігійну культуру на Дністрі[34,с.116-142; с.158-184]. У формуванні Галичини брали участь пришельці-галати за допомогою місцевої родо-племінної знаті, основними політичними центрами яких були Галич у верхньому Подністров'ї, Кам'янець-Подільський на середньому Дністрі та інші міста, про які згадує Йордан, як вважав галицький дослідник XIX ст. О.Партицький[26,с.298-299; с.302-307]. Російський дослідник XIX ст. Ф.Браун оприлюднював ці міста з наявною релігійною системою, яку очолювали друїди, як кельтські. Місто Галич, на його думку, було на теренах першою великою політичною і торговою "амбасадом" кельтів-галатів. Вони збудували місто, зміцнили його і перенесли з нього свої завоювання на усе Подністров'я. Нижньодунайський Галич, на думку дослідника, був колонією Галича подністровського, який кельти і слов'яни після завоювання нижнього Подністров'я розбудували[3,с.165; с.172-173].

Галицький дослідник А.Петрушевич, підсумовуючи матеріал з даної проблематики, писав про ритуальні знахідки у "Вікторівських лісах" поблизу Галича, які він оприлюднював, як речі кельтських жерців – друїдів[27,с.23-29].

Усе це дало можливість польському досліднику Т.М. Зіємескі першому у околицях стародавнього Галича читати лекції з матеріальної та духовної культури кельтів. З Галича жерці-друїди перенесли своє релігійне світобачення уздовж басейну Дністра та по його притоках, зокрема на Збруч, з яким вчені минулого століття пов'язували збручанську знахідку[35,с.23-29].

В радянський час науковцями Б.О. Рибаківим, Б.О.Тимощуком, І.П.Русановою та іншими були проведені дослідження на горі Богит поблизу знахідки збручанського ідола. На цьому місці зафіксоване язичницьке святилище, яке функціонувало із скіфського часу. Тут виявлено мегалітичну брамоподібну споруду на східному схилі гири богит, а також антропоморфний кам'яний стовп, який знаходиться на валу. Скоріше всього подібні чотириохгранні стовпи використовувались вдалі при побудові валів. На підставі цього можна робити припущення, що слов'янські святилища виникли на базі більш ранішого культурного і релігійного центру[29,с.176-181].

Питання факту зарахування цієї культової знахідки до слов'янської релігійної культури – проблематичне.

По-перше – ідол був знайдений на дні ріки Збруч, а це означає, що він був поза сферою слов'янського святилища на Богиті, а значить археологи не мали можливості визначити традиційними методами приблизний вік скульптури.

По-друге – сам стиль виконаний на чотириохгранному стовпі, більш подібний на ранній кельтський культовий стиль поширений в лоні кельтської цивілізації Західної та Центральної Європи. Зауважимо, що немає категоричних підстав підтримувати твердження про слов'янське походження збручанського ідола. Згідно із свідченнями джерел на Прикарпатті та Подністров'ї проживали інші племена, зокрема кельти. Однак в нашій історичній науці роль цих племен в розвитку релігійної культури Дністровського регіону недостатньо вивчалась.

Розглянемо збручанську релігійну скульптуру крізь призму розвитку релігії Західної та Центральної Європи. В той час, коли в ореалі слов'янської культури аналогів збручанській культовій споруді немає, то в релігійно-міфологічному світобаченні латенської культури аналогії його можна встановити. В Європі зокрема у Франції, Німеччині, Чехії відомі кельтські кам'яні скульптури пов'язані із святилищами. При дослідженні цих пам'яток виявлено чотириохгранні стовпи з людськими головами. Деякі стовпи поділені на яруси, прикрашені орнаментом і схожі з ярусною стилізацією збручанської релігійної скульптури. Їх певна відмінність в стилізації говорить про регіональні особливості кельтів із врахуванням впливу на релігійне світобачення кельтів місцевих племен. Так можна

пояснити орнаментально-ярусну відмінність збручанської культової споруди від аналонічних кельтських ідолів Європи[17,с.144-147].

Нижня частина чотирьохгранного стовпа із Вюртенберга поблизу Штудгарта в Німеччині, дуже подібна до збручанського ідола. Стовп з пісковика з головою бога із складеними на голові руками був знайдений також в Німеччині поблизу м. Беблінген. Обличчя цього божества за стилем виконання дуже подібне на обличчя збручанського ідола[12,с.205]. Навіть стиль виконання кельтського дерев'яного ідола знайденого у Франції дуже подібний до збручанської знахідки[24,с.158-159].

Отже, кельтські культові святилища дуже схожі на слов'янські капища з тотожними ритуальними ідолами, а жерці – друїди на слов'янських волхвів.

На основі вищевикладеного припускається, що святилище на горі Богит виникло набагато раніше і початок його функціонування припадає на пізньоскіфський та латенський часи[13,с.61-67].

Вплив кельтів на творення релігійного світобачення племен Подністров'я ще не є добре вивченим. Не виключена вірогідність, що збручанський ідол, тотожний з аналогами Західної та Центральної Європи і є наслідком кельтської цивілізації, яка за свідченнями стародавніх авторів поширювалася і на територію України[31,с.156].

Отже, сукупність фактів дає право стверджувати, що в усій Європі у релігійних обрядах застосовується кам'яна скульптура, пов'язана з культово – астрономічними святилищами. При дослідженні останніх виявлені чотирьохкутні стовпи з – 2-ма, 3-ма та 4-ма головами. Численні зображення богів у кельто-слов'ян символізували у пещу чергу планетарних богів. Кельтські культові святилища Центральної Європи за своєю конструкцією тотожні з слов'янськими та фракійськими круглими святилищами. З наведених прикладів можна зробити висновок, що світогляд кельтських-жреців друїдів та слов'янських волхвів в III ст. до н.е.– ст. н.е. був близький. Спільний світогляд простежується на поховальному обряді. Відкриті на Подністров'ї кельтські могили тотожні з слов'янськими. Виявлені кельтські поховання з представниками місцевих племен дають право стверджувати, що у II-III ст. до н.е. тут складається кельто-слов'янська археологічна група, яка у археологічній науці дістала назву "Пшеворської культури". Складання цієї культури супроводжується не тільки політичним впливом, а й інфільтрацією кельтського світогляду у середовище слов'янського етносу, що впливає з тотожності релігії кельтів та слов'ян[12,с.205-206]. Цей культурний вплив був настільки активним, що його не можна порівнювати з присутніми у цьому регіоні іншими впливами: грецьким, римським, готським та фракійським. Цей культурний вплив кельтів поширювався і на язичницьку релігію, що видно з культових спорудах, обрядах та віруваннях. Слов'янські і кельтські культові споруди, скульптури і мистецтво втілюють у собі стародавні кельтські традиції[12,с.206]. Могутній симбіоз кельто-слов'янської культури залишив глибокі корені у слов'янській мові та матеріальній культурі. Зокрема праслов'янська мова збагатилася кельтською лексикою. Згідно висновків О.М.Трубачева кельти збагатили слов'ян політичною термінологією. Слова : "конь, ко-наз, ко-нязь, князь" – були перейняті слов'янами від кельтів[30,с.9-25].

Ряд вчених, зокрема В.К.Каспарова вважає, що в II ст. до н.е. відбуваються етнокультурні контакти пшеворського кельто-іллірського з кельто-дакійським етносом на основі місцевого слов'янського населення у районі Дністра і Прута. Увесь цей кельто-дако-слов'янський симбіоз у II ст. до н.е. просунувся на схід уздовж ріки Дніпра і Десни. Однак вихідним пунктом його формування було Прикарпаття та Подністров'я[12,с.209].

Таким чином з археологічного матеріалу кельто-слов'янських поховань ми приходимо до висновку – давня кельто-слов'янська культура домінує у черняхівській культурі і на її основі формує ранньо-середньовічну духовну культуру слов'ян. Всі ці процеси особливо відчутні в Подністров'ї, де чітко виділена культура Поянешти-Лукашівка, яка відноситься до провінціальної культури кельтської цивілізації. Науковці вважають, що кельтські племена, які стоять біля зародження цієї культури включали регіон Подністров'я в трупопокладну культуру Латенського світу[31,с.24-25].

Охарактеризуємо коротко Латенську культуру в цьому регіоні, через її складову частину – культуру Поянешти Лукашівка. Поянешти-Лукашівка немовби доповнює духовні та релігійні цінності, які концентрувалися на території Франції, Німеччини, Чехії. Власне ця територія, за свідченнями Геродота називалася Галлія[6,с.33; с.22-29]. Якраз звідси кельти та їх релігійні організації жерців-друїдів проникають на територію Словаччини, Польщі, а пізніше – на територію України, зокрема в Закарпаття, Подністров'я, а також їх старожиності прослідковуються в басейні ріки Дніпро. Цей процес проходив наприкінці IV-III століття до н.е. і закінчується оформленням релігійного світобачення кельтів на слов'янському етномасиві[36,с.8]. Прихід кельтів у Подністров'я характеризується змішаним складом населення цього

регіону. Їх вплив відчувається на формування культури Поянешти-Лукашівка в Карпато-Дністровському регіоні, що видно з традиції будівництва жител, формах кераміки, а також релігійного та поховального обрядів. Д. Мачинський вважає культуру Поянешти-Лукашівки в Подністров'ї і досягнення населення, яке прийшло з обшироної території, домінуючими в цей час [25, с.82-96]. Античні автори, зокрема Страбон згадують могутні та багаточисельні гальські народи в регіоні Карпат та Подністров'я. Найбільшими, на їх думку, є бастарни і галати. На карті Птолемея кельти були сусідами тірагетів на правому березі Дністра. Самі ж бастарни у ранніх джерелах називаються кельтами. Так їх називають Тит Лівій, Плутарх. Змішаним населенням на кельтській основі їх називає римський історик К.Тацит [10, с.28]. Основні джерела наголошують, що в середовищі кельтського суспільства велику роль відіграла релігійна організація кельтів, яку очолювали жерці-друїди. В їхній обов'язок входила кристалізація усього кельтського світу під релігійною зверхністю жрецької касты. Описуючи кельтських жерців-друїдів Ю.Цезар поділяв їх на три групи: Верші-вати, які спеціалізувалися на пророкуванні та філософських проблемах, друїди-барди, які у техніці та віршованій формі висвітлювали міфологію та історичні події, а третя – друїди, які відправляли релігійні обряди, включаючи жертвоприношення та астрономічні спостереження. Власне друїди обіймали практично абсолютну владу, оскільки мали можливість заборонити князівську участь в релігійних обрядах, що було в них найстрашнішою карою. До посвячення в друїди необхідно було пройти декілька ступенів, в першу чергу школу бардів. Перші роки бард навчався премудрості техніки декламування, вивчав таємну мову "огам", а також філософію і право. Наступні сім років бард вивчав спеціальні дисципліни, зокрема принципи викладання різних подій у постійній формі і тільки після цього він посвячувався у таємниці помічника проведення культових обрядів. Друїд цього рангу мав право займатися передбаченнями. Коли він все вище перераховане нами досягав, його висвячували на жерця-друїда. Кельтські жерці свій релігійний ритуал узгоджували з природними біологічними ритмами, а громадське життя з циклом місяця. Чотири найбільші свята відставали один від одного на дев'ять місяців і складали трьохрічний період [19, с.71-72]. Друїди спочатку уособлювали собою замкнуту аристократичну корпорацію, яка не тільки користувалася релігійною владою, але й обіймала політичну владу з більшими повноваженнями, ніж князі [12, с.185-222]. Цей кельтський релігійно-політичний інститут був поширений від Британських островів до Східної Європи. Джерела, зокрема Ю.Цезар, Пліній, приписують друїдам дуже обширну сферу діяльності. Згідно з їхніми свідченнями, друїди були: поетами, виконавцями дум і пісень, охоронцями кельтських сімей, політичних організацій князів, замирювачами чварів кельтської знаті [7, с.33]. Друїди були також вченими. Вони збагатили Європу своїми філософськими та релігійними працями, згідно з якими кожна кельтська душа безсмертна. Фізична смерть, згідно з їхніми поглядами означає не кінець життя, а лише середину довгого життя. Тому усі душі в кінці смерті переселяються через деякий час знову у земне життя і продовжують далі жити. Душі померлих, за іншими уявленнями, перебували в дубових галях, тому ці дубові гаї знаходились під їхньою опікою. Друїди були освічені в астрономії та в календарних обчисленнях. Великим авторитетом у кельтів користувались жерці, які вираховували час. Ця облікова система часу у них проводилась по ночах, а не в день, як в римлян. Жертви кельти приносили богам у ночі при світлі місяця. Друїди також пророкували майбутнє, їм також доручалось виховання аристократичної молоді, з якої мали виходити представники жрецької касты. Свої знання жерці-друїди утаємничували від народу і передавали в усній віршувальній та пісенній формі своїм наслідувачам з жрецької касты [9, с.112]. Кельтські культові споруди розташовувались за межами городищ. Священні місця кельти інколи оточували огорожею у вигляді рову з частоком. Святилищами послуговували ліси, гаї, та пагорби, на яких проводились богослуження та жертвоприношення. Велике святилище, за свідченням Ю.Цезаря, відомо між Кобленцем і Майном – Кобенорвальдом, де крутла площадка діаметром 200 м., оточена земляним валом та внутрішнім ровом. У центрі її виявлена яма від дерев'яного стовпа-ідола. Святилище відноситься до перехідного часу від Гальштату до Ла-Тєну. Наступне святилище у поступальному русі кельтів на Схід знайдено у Чехо-Словачії у Лібенцях біля Корєня, де святилище має овальну форму. У нижній його частині розташована кам'яна стела, а перед нею жертвна основа. Тут знайдені кельтські гривні III-IV ст до н.е. [31, с.148-158]. На території сучасної Галичини, куди кельти прийшли в III-II ст. до н.е. таким святилищем було святилище на горі Богит біля ріки Збруч. Чотирьохгранний ідол знайдений в руслі р. Збруч, подібний до аналогічних релігійних скульптур кельтів Західної та Центральної Європи [17, с.144-147]. Очевидно, слід провести паралелі між культурами та божествами України і кельтськими богами. Як ми наголошували вище, головним богом кельтів був бог, який у римлян був богом доріг та торгівлі – Меркурій. Опісля в пантеоні кельтів були божества, які відповідали римським богам Аполону, Марсу, Юпітеру, Мінерві, функції яких відповідали римським божествам та мали кельтські назви. Згідно з римським релігійним світобаченням кельти-галли – нащадки бога Діта. Римський поет Лукан називав три імені кель-

тських богів: Тевпітай, Єзус, Араніс. Відповідність цих богів римським богам не зовсім точна. Автор приміток до записок Ю.Цезаря М.М.Покровський вважає, що Меркурію менш-більш відповідає Тевпітай, Марсу-Єзус, Аполону-Беленос, Юпітеру-Тараніс, Мінерві-Сулевія. У зв'язку з цим на кам'яних ідолах з'являються трьох- або чотирьохкутні кельтські боги, зображення одного із них виявлено в Подністров'ї і якого називають "Збручанським Святовидом", який аналогічний з кельтськими релігійними скульптурами, що мають у верхньому ярусі чотири lika і чотирьохгранну ствпоподібну форму[1,с.142-143]. Юлій Цезар, говорячи про приношення кельтами жертв Марсу, наголошує про спалення кельтами великих чучел з жертвами. Вважається, що світобачення кельтів було пов'язане з культом сонця. На нашу думку можна наголошувати, що релігія кельтів була близька до античних держав і слов'янських народів. Кельти залишили багато релігійних солярних зображень: спіралей, кругів, коліс, гривень[9, с.112.].

Релігійне світобачення кельтів, яке відоме нам із римських джерел: кельти намагалися прищепити всьому світу за допомогою великої мережі добрепідготовлених жерців-друїдів. Їх подорожі на Схід в регіон Прикарпаття і Подністров'я зумовлювалися релігійною необхідністю. Кельти вважали, що проникнення в середовище інших культур сприяє їхньому духовному та культурному збагаченню. Окрім добровільних подорожей на Схід, кельти здійснювали і військову експансію тому ж напрямку. Римські джерела засвідчують, що в 192 році до н.е. кельти – Бої були остаточно витіснені з території Італії і оселилися на сучасній території Чехії та Подністров'я і утворили Богемію в пізнішій Чехії та Галичину у Подністров'ї, що зумовило включення Прикарпаття в ореол кельтської релігійної та духовної культури. Однак Римська рабовласницька держава також просувалася в регіон Нижнього Подністров'я і не змогла перемогти в кінцевому результаті кельтський військово-політичний союз, який концентрувався політично у Верньому Подністров'ї. Криза Римської рабовласницької держави привела до появи, як вважає М.Щукін, кельтського культурного ренесансу в Прикарпатті і Подніпров'ї в II-III ст. н.е. Кельтський ренесанс, на думку М.Щукіна, дає право наголошувати на кельтсько-слов'янському релігійному симбіозі, який продовжував існувати і у черняхівський культурі, в якій релігійна та духовна культура кельтів була домінуючою. Якщо вважати, що в Подністров'ї та Подніпров'ї кельти та слов'яти складали синтезовану культуру, то можна припускати, що кельтський релігійний світогляд був домінуючим при формуванні ранньослов'янського суспільства і був відчутний ще в епоху Київської Русі[33,с.22-23]. На нашу думку, проблему кельто-слов'янських релігійних стосунків та питання духовної культури в V ст. до н.е. – II-III ст.н.е. на території України, слід вивчати крізь призму кельтської суспільної та релігійної організацій. Треба усвідомити, що кельти щезли на території України, оскільки розчинились в місцевому слов'янському етносі. Однак вони залишили для слов'ян України свою домінуючу релігійну і політичну організацію, свою духовну культуру, яка у IV ст. до н.е. і до III ст. н.е. була панівною у Прикарпатті та на Подніпров'ї. Власне культура кельтів, на території України, увійшла в духовне і релігійне життя слов'янського етносу, його міфологію і релігійне світобачення[7,с.12-14]. З'ясування під таким кутом кельто-слов'янських відносин дає можливість вирішити питання етногенезу духовної культури та релігійного світобачення українського народу, починаючи з V ст. до н.е. [12, с. 208-215].

Для з'ясування цієї проблеми велике значення відіграють кам'яні культові скульптури населення Центрально-Східної Європи означеного вище часу.

З тих часів збереглося багато пам'яток матеріальної та духовної культури кельтського населення. За свідченнями стародавніх авторів: К.Тацита, К.Птолемея та ін. територію Західних регіонів України і, зокрема, Подністров'я населяли кельти, які прийшли в III-II столітті до нашої ери із Західної Європи і створили зразки релігійної і духовної цивілізації та культури, яка археологічно виявлена на території таких сучасних країн, як: Англія, Франція, Німеччина, Австрія, Угорщина, Чехія, Польща та Україна[12,с.195-222]. На території України друїди створили локальні варіанти кельтської релігії та духовності, що відмічено археологічними знахідками в Закарпатті, Прикарпатті, Подністров'ї та Подніпров'ї [14,с.52-54].

На думку дослідників М.Бандрівського та С.Йосипишин, на території Подністров'я були розташовані кельтські міста, важко собі уявити функціонування таких міст без розгалуженої релігійної організації друїдів-волхвів, які мали великий вплив і посідали панівне становище в кельтському суспільстві [2,с.13].

У місцях свого розселення в Європі і на Україні кельти залишали культово-релігійні центри, культові капища з ритуальними кам'яними божествами. Згідно з археологічними свідченнями такі капища відкрито і в Галичині. Так в ореалі Вишницького святилища на вершинах скель – Писаний камінь, Лісівський камінь та інших відкриті круглі в плані заглиблення. У деяких з цих заглиблень розпалювалися вогнища. Кількісно ці заглиблення мають календарно-культовий зміст[28,с.77-82] на Терноп-

ільщині в річці Збруч під горою Соколихою, яка входить до гірського пасма Медоборів був знайдений яскравий приклад кельтської релігії та духовності "Збруцький ідол" – чотириохкутна скульптура, на якій розташована у три яруси 10 постатей [24,с.27-31].

Збруцький ідол є прямим аналогом кельтської стели із святилища Ентремонт (II-III ст. до н.е.), що на півдні Франції . На стелі зображено 12 голів-місяців, які відповідають за змістом і розташуванням відомому вавилонському планетарному Зодіаку. Подібні до "Збруцького ідола" кельтський ідол з Беблінгему (Німеччина), кам'яний з двома головами та членований на яруси кельтський стовп з Вальденбуха. До кола Збруцького ідола належить і Ставчанський ідол черняхівської культури, Іванківські чотириохкутні стовпи та скульптура з Юрківців. Усі ці ідоли знайдені на середньому Дністрі[4,с.129-130]. Зокрема, кам'яна скульптура з Юрківців подібна до Леонбергської кам'яної скульптури, що знайдена в Німеччині[37,с.16-19].

Отже, сукупність фактів дає право стверджувати, що в усій Європі в латенський час у релігійних обрядах застосовується кам'яна скульптура, пов'язана з культово – астрономічними святилищами. При дослідженні останніх виявлено чотириохкутні стовпи з – 2-ма, 3-ма та 4-ма головами. Численні зображення богів у кельто-слов'ян символізували у першу чергу планетарних богів. Кельтські культові святилища Центральної Європи та України за своєю конструкцією тотожні з кельтськими святилищами на фракійських землях. З наведених прикладів можна зробити висновок, що світогляд кельтських-жерців друїдів та слов'янських волхвів в IV ст. до н.е.– III ст. н.е. був близький. Спільний світогляд простежується на поховальному обряді. Відкриті на Подністров'ї та Подніпров'ї кельтські могильники тотожні зі слов'янськими. Виявлені кельтські поховання з представниками місцевих племен дають право стверджувати, що у III ст. до н.е. тут складається кельто-слов'янська археологічна група, яка у археологічній науці дістала назву "Пшеворської культури". Складання цієї культури супроводжується не тільки політичним впливом, а й інфільтрацією кельтського світогляду у середовище слов'янського етносу, що впливає з тотожності релігії кельтів та слов'ян. Цей культурний вплив був настільки активним, що його не можна порівнювати з присутніми у цьому регіоні іншими впливами: грецьким, римським, готським та фракійським. Цей культурний вплив кельтів поширювався і на язичницьку релігію, що видно з культових споруд, обрядів та вірувань. Слов'янські і кельтські культові споруди, скульптури і мистецтво втілюють у собі стародавні кельтські традиції. Могутній симбіоз кельто-слов'янської культури залишив глибокі корені у слов'янській релігійній культурі[15,с.203-204]. В XIX столітті після обстеження цієї скульптури польські вчені зробили висновок, що вона, можливо, належала релігійному світобаченню стародавніх кельтів, які проживали в Прикарпатті і Подністров'ї в III ст. до н.е.– II ст. н.е. За свідченнями Тіта Лівія, Клавдія Птолемея, Протогена Ольвійського, Корнелія Тацита та інших, кельти дійсно проживали на Дністрі, де утворили свої культові центри [16,с.67-73]. Оприлюдненням збручанської знахідки як кельтського релігійного божества, був покладений напрямок вивчення кельтської релігійної скульптури в Прикарпатті та Подністров'ї. Ідентифікація збручанської скульптури як кельтської дала можливість вченим XIX ст. зробити припущення, що кельти дійсно на Дністрі створили паростки релігійної та духовної культури, одним із елементів якої є ця знахідка. Слід зауважити, що археологічна наука в XIX столітті мала в наявності кельтські релігійні ритуальні речі. Так галицький дослідник А.Петрушевич, підсумовуючи матеріал з даної проблематики, писав про ритуальні знахідки в "Вікторівських лісах" поблизу Галича, які він оприлюднював, як речі кельтських жерців – друїдів[27, с. 23-29].

Усе це дало можливість польському досліднику Т. М. Зімеєскі першому по археологічних розкопках у околицях стародавнього Галича читати лекції з матеріальної та духовної культури кельтів [35,с.23-29]. З Галича, на думку дослідника, жерці – друїди перенесли своє релігійне світобачення по басейну Дністра та по його притоках, зокрема на Збруч, з яким вчені минулого століття пов'язували збручанську знахідку [12,с.205]. Науковцями Б.О. Рибаківим, Б.О. Тимощуком, І.П. Русановою та іншими були проведені дослідження на горі Богит поблизу знахідки збручанського ідола. На цьому місці зафіксоване язичницьке святилище, яке функціонувало ще з часів Скіфії. Тут слід також відмітити мегалітичну брамоподібну споруду на східному схилі гири богит, а також антропоморфний кам'яний стовп, який знаходиться на валі. Скоріше всього подібні чотириохкутні стовпи використовувались вдаліше при побудові валів. На підставі цього можна робити припущення, що слов'янські святилища виникли на базі більш раннього культурного і релігійного центру[29,с.176-181].

Розглянемо збручанську релігійну скульптуру крізь призму розвитку релігії Західної та Центральної Європи. В той час, коли в ореалі слов'янської культури аналогів збручанській культовій споруді немає, то в релігійно-міфологічному світобаченні латенської культури аналогі його можна встановити. В Європі зокрема в Франції, Німеччині, Чехії відомі кельтські кам'яні скульптури пов'язані зі святилищами. При

дослідженні цих пам'яток виявлено чотириохгранні стовпи з людськими головами. Деякі стовпи поділені на яруси, прикрашені орнаментом і схожі з ярусною стилізацією збручанської релігійної скульптури. Їх певна відмінність в стилізації говорить про регіональні особливості кельтів із врахуванням впливу на релігійне світобачення кельтів, місцевих влемен. Так можна пояснити орнаментально-ярусну відмінність збручанської культової споруди від аналогічних кельтських ідолів Європи [12, с. 205]. Нижня частина чотириохгранного стовпа із Вюртенберга поблизу Штудгарта в Німеччині, дуже подібна до збручанського ідола. Стовп з пісковика з головою бога із складеними на голові руками був знайдений також в Німеччині поблизу м. Беблінген. Обличчя цього божества за стилем виконання дуже подібне на обличчя збручанського ідола [31, с. 158-159]. Навіть стиль виконання кельтського дерев'яного ідола знайденого у Франції дуже подібний до збручанської знахідки. Отже, кельтські культові святилища дуже схожі на слов'янські капища з тотожними ритуальними ідолами, а жерці – друїди – на слов'янських волхвів.

На основі вищезазначеного припускаємо, що святилище на горі Богит виникло набагато раніше і початок його функціонування припадає на пізньо-скіфський та латенський часи [17, с. 144-147].

Вплив кельтської релігійної культури Західної та Центральної Європи на творення релігійного світобачення племен Подністрів'я є проблемою ще слабо вивченою. Однак, на нашу думку, збручанський ідол, тотожний з відповідними аналогами Західної та Центральної Європи, і є наслідком кельтської релігійної культури, яка за свідченнями стародавніх авторів кристалізувала релігійну та духовну культуру слов'янського населення України і мала вплив на формування релігійного світогляду українського народу [12, с. 205].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Артюх В.С., Ідзьо В.С. Кам'яна культова скульптура населення Центральної Європи на межі нашої ери. Науковий Вісник Українського Університету. М.2002, т. II.
2. Бандрівський М., Йосипишин С. Кельти на Заході України. Україна в минулому. Київ-Львів. 1996. Вип. IX.
3. Браун Ф. Разыскания в области готто-славянских отношений. СПб. 1899.
4. Винокур І. Язичництво в кам'яній скульптурі східних слов'ян в I тисячоліття н.е. Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян. Львів. 1998.
5. Винокур І.С. История та культура черняхівських племен. К. 1972.
6. Геродот. История в девяти книгах. Пер. Ф.Г. Мищенко. М. 1888, т. II, т. IV. 7. Граков Б. Н. Ранний железный век. (Культура Западной и Юго-Восточной Европы). Изд. Московского университета. 1977. 8. Гальфрид Монмутский. История Бриттов. М. 1984.
9. Записки Юлия Цезаря и его продолжателей о Галльской войне. М. 1991.
10. Этнокультурная карта территории Украинской СССР в I тыс. н.е. К. 1985.
11. Ідзьо В.С. Вчені XIX століття про етногенез Галицької Русі. Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. Москва. 1997, т. I.
12. Ідзьо В.С. Кельти і слов'яни – сфера взаємовпливу на етапі формування держави у слов'ян. Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. Москва. 1997, т. I.
13. Ідзьо В.С., Артюх В.С. Сліди кельтської цивілізації на території України. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. Москва. 1998, №2.
14. Ідзьо В.С., Артюх В.С. Локальні варіанти кельтської культури. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1997, №2.
15. Ідзьо В.С., Марченко Г.Ю. До проблеми духовної культури Південно-Східної Європи у кінці I тис. до н.е. – початку I тис. н.е. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1997, №6.
16. Ідзьо В.С. Кельти-галати – фундатори Галичини. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М. 1997, №2.
17. Ідзьо В., Артюх В. До питання про походження Збручанського Ідола. Матеріали IX Міжнародної конференції по історії релігії. Львів. 1999, т. I.
18. Йордан. О происхождении и деянии гетов. М. 1960.
19. Лукьяненко К. По следам кельтских богов. Атеистические чтения. Вип. 13, М. 1984.
20. Марченко. Г.Ю. Обсерватория-календарь у с. Долиняны. Археологический сборник. № 31, Л. 1991.
21. Марченко. Г.Ю. Скульне календарно-астрономічне святилище в Карпатах. Наукові Записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. Вип. 3. Івано-Франківськ. 1996.
22. Марченко. Г.Ю. Культово-астрономічні об'єкти Карпат і Прикарпаття. Галицька Земля: історія та сучасність. Івано-Франківськ. 1998.
23. Марченко. Г.Ю. Астрономічні знання у стародавніх світоглядних системах. Екологія культури: історія, традиція, сучасність. Львів. 1990.
24. Марченко. Г.Ю., Ідзьо В.С. До проблеми духовної культури Південно-Східної Європи у кінці I тис. до н.е. – початку I тис. н.е. "Історія релігій в Україні. Праці X Міжнародної наукової конференції. Львів. 2000.

- 25.Мачинский. Д.А. К вопросу о датировке памятников типа Поянешти-Лукашовка. В книге: Археология старого и нового света. М.1966.
- 26.Партицкий.О. Старинна історія Галичини. Львів. 1884.
- 27.Петрушевич.А. Лингвистико-исторические рассуждения. Львов. 1887.
- 28.Смирнова. Г.И. Культовое сооружение у с. Долиняны на Буковине.Археологический сборник.№ 31, Л.1991.
- 29.Тимошук.О.Б. Язичницькі святилища Галицької Русі. Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. Москва.1997, т.I.
- 30.Трубачев.О.Н. Этногенез и культура древнейших славян.М.1991.
- 31.Філіп Ян.Кельтская цивилизация и ее наследие. Прага. 1961.
- 32.Шафарик П.Славянские древности. М.1848, т.I, кн.I.
- 33.Щукин.М.Б. Черняховская культура и явление кельтского ренесанса. КСИА. М.1973, вып.133.
- 34.Lelewel.I. Narody na ziemiach slowianskich. Poznan.1853.
- 35.Zimeecki.T.M. Starui Galic w Podnistrowui. Widen.1848.
- 36.Szabo Miklos. A Keltak nyomaban magyarorszagon. Buda-Pest.1984.
- 37.Shleffe.F. Kelten zwishcen Alesia unef Pergamon/Leipzig. Jena.Berlin. 1979.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2005 р.

В. Идзьо

Кельтская религиозная культура и духовность на территории Украины (IV-III вв. до н.э. – II-III вв. н.э.)

Аннотация: В статье исследуется кельтская религиозная культура и духовность в контексте развития религиозного мировоззрения в древнего населения территории Украины. Основной акцент концентрируется внимание на исследовании развития религиозного мировоззрения у славян.

Ключевые слова: кельты, друиды, языческая религия, языческие идола, волхвы.

V. Idzio

Celtic religious culture and spirituality on the territory of Ukraine (4th -3^d centuries BC – 2nd – 3^d centuries AD)

Annotation: The article considers the Celtic religious culture and spirituality in the context of the development of religious outlook of the ancient population on the territory of Ukraine. The main stress is given to clearing out the matter of influence of the Celtic religious culture and spirituality on the development of the Slavs' religious outlook.

Key-words: the Celts, the Druids, pagan religion, pagan idols, true seers.

УДК 82.161.2

Ярослав Калакура

Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни

Анотація: у статті розглядаються історичні засади українознавства, значення принципу історизму та історичних методів пізнання для українознавчих досліджень, з'ясовується взаємозв'язок історії і українознавства, їх світоглядно-виховні функції.

Ключові слова: українознавство, історичні принципи, історичні засади, державницькі традиції.

Подальший розвиток українознавства як комплексної системи знань, підвищення його ролі як навчальної дисципліни в усіх ланках освіти, як незамінного світоглядного чинника державотворчих процесів і формування національної свідомості людей, об'єктивно диктує необхідність опрацювання методологічних засад українознавчих досліджень. Недостатня їх розробка, зокрема принципу історизму, історичних методів пізнання, специфіки їх функціонування в українознавстві, породжують нігілістичне ставлення або й неприйняття окремою частиною суспільства, особливо тією, що інфікована бацилами імперського мислення, українознавства як науки. У кожного непересічного українця виникає природне питання: чому на десятому році незалежності України доводиться все ще доводити, переконувати

ти, аргументувати важливість українознавства як системи наукових знань, необхідність запровадження його як окремої навчальної дисципліни? Відповідь на це питання треба шукати в драматичній минувшині, в нашій суперечливій історії, в особливостях української ментальності. Тільки на засадах історизму можна з'ясовувати, як могло так трапитися, що українці – один із найдавніших і найбільших європейських народів – щонайменше п'ять разів, починаючи із середньовіччя, втрачав свою державність, розчленявся між двома, а то і п'ятьма сусідніми країнами, століттями будував чужі держави. Та й нині кожен четвертий українець живе за межами України. Словом, універсальним інструментом українознавчого пізнання і наукового осмислення будь-якого явища, події, факту, особистості є історизм.

Ось чому видається актуальною пропонована тема: історичні засади, історичні основи українознавства, взаємопов'язаність історії та українознавства. Деякі аспекти цієї проблеми дістали часткове висвітлення в літературі [2, с.3-4], однак принцип історизму, специфіка історичних методів в українознавстві окремо не досліджувались. Завдання даної статті полягає в тому, аби з'ясувати саму суть історичних засад українознавства, їх зміст і значення як для науково-дослідної, так і навчально-виховної роботи, розкрити діалектичний взаємозв'язок історії та українознавства і на цій основі обґрунтувати ряд пропозицій щодо посилення співпраці істориків та українознавців (які часто виступають в одній особі), підвищення ролі українознавства в усіх сферах суспільного життя, насамперед у формуванні світоглядно-ціннісних орієнтацій українських громадян, їх національно-державницької свідомості, високих моральних чеснот.

Що ми розуміємо під історичними основами українознавства? Який зміст вкладаємо у це поняття? Як реалізується в конкретно-історичному, науково-педагогічному і виховному процесі оця взаємодія історії та українознавства? Стислі відповіді на ці питання можна звести до наступних положень: по-перше, українознавство як комплексна система знань про Україну, про українство, яке має власну історію. Історія є складовим компонентом, або одним з центрів українознавства. Непродуктивною була б полеміка, яка з цих наук старша, яка з них важливіша. Річ у тому, що знання про Україну і українців, починаючи з античних часів, з літописів Київської і Галицько-Волинської держав, упродовж козацько-гетманської доби і до наших днів розвиваються паралельно і як історичні, і як українознавчі. Усі найвидатніші наші історики від Нестора і Сельвестра, С.Величка і Г.Габ'янки, О.Марковича і Д.Бантис-Каменського, М.Максимовича і М.Костомарова, В.Антоновича і М.Драгоманова, М.Грушевського і Д.Дорошенка до чесних сучасних служителів богині Кліо – були насамперед українознавцями. Акцентуючи на чесності дослідників, звертаємо тим самим увагу на те, що не чисті на руку історики у минулому і тепер нерідко вдавались до спотворення історичної правди. Адже фальшування української минувшини почалося ще з часів переписування на московський лад наших київських і галицько-волинських літописів.

Понад 300 років тому світ побачив "Синопис" Інокентія Гізеля (вперше виданий між 1670-1674 рр.). З одного боку, це по суті був перший підручник з української історії, але методологічно він спрямовувався на її органічне пов'язання з історією Московщини. Це було своєрідне замовлення Москви, яка претендувала на статус спадкоємця Риму і всієї київської спадщини. Як справедливо вказує Зенон Когут, І.Гізель замовчував, що московські царі вже не були Рюриковичами, тобто не виступали продовжувачами династії київських князів. Він стверджував, ніби "Росія" успадкована від Русі Київської і географічно включає Україну та Московщину – як спільне спадкове володіння царської династії. І.Гізель розглядав православ'я як спільну релігію усіх східних слов'ян, а Московську митрополію як поборника її чистоти[3, с.21-27]. У такий спосіб закладався історичний фундамент будівництва Російської імперії, формування імперського мислення, а далі в нього поклали свої цеглини Карамзін, Татіщев, Погодін, Соловйов та інші великодержавники. Трагедія полягала в тому, що все це відбувалося на тлі московщення і колонізації України, згортання, а згодом і відкритого переслідування української історичної думки. Не є випадковістю, що частина сучасних великодержавників так подають історію українського народу, що вона набуває не українознавчого, а українофобського звучання.

По-друге, кожен концентр українознавства: українська нація, мова, українська земля, держава, духовність та ін. мають власну історію. Вони можуть бути пізнаними, дослідженими, з'ясованими і синтезованими в поняття "Україна" лише історично. Скільки інсинуацій поширюється, наприклад, навколо питання, чи мала Україна свою власну державність, чи є наш народ за своєю природою державотворчим, державобудівним. Українознавство, спираючись на здобутки істориків, правників, політологів та ін., не тільки синтезує їх трактування державотворчих тенденцій українського народу, але й на підставі принципу історизму надає їм системного характеру, розглядає їх у контексті світових державобудівних процесів. Це й дозволяє українознавству виявити витоки української держав-

ності в дослов'янські та ранньослов'янські часи, в Антському державному союзі, а Київську державу розглядати як першу державу українського народу. Галицько-Волинська держава трактується не лише як спадкоємиця і продовжувач державницьких традицій Києва, а як перша українська держава. Українська державність зберігалася як руський елемент у Великому князівстві Литовському. Естафету безперервності української державності підхопило українське козацтво, що проросло з насіння, посіяного київськими та галицькими князями Ольгою, Володимиром, Ярославом, Романом, Данилом та ін. Воно стало творцем Запорозької Січі, козацько-гетманської держави Богдана Хмельницького, Гетьманщини. Не стало "пропащим часом" і перервою у державотворчому процесі й XIX ст., яке підготувало нову генерацію політиків і державотворців, інтелектуалів і патріотів, нові політичні партії, що відтворили національну державність України в 1917-1920 рр. Сучасне українознавство розглядає як специфічну і суперечливу форму радянську державність України, опозиційні сили якої в 1990-1991 рр. відновили самостійну, незалежну Україну. Іншими словами, історичний підхід дозволяє українознавству досліджувати державотворчий процес в Україні як безперервний, а український народ як історичний і державобудівний.

По-третє, будь-яке українознавче дослідження може бути успішно реалізоване лише за умови послідовного, ретельного дотримання принципу історизму, тобто неодмінного правила: до кожного явища підходити конкретно-історично. Історизм є опорним пунктом українознавства як науки і навчального предмету. Зупинимось докладніше на історизмі як принципі українознавства, домінуючому правилі українознавчого дослідження. Що означає це правило для дослідника і для викладача українознавства? Тут доцільно нагадати, що марксистська методологія теж сповідувала принцип історизму, але трактувала його через призму партійно-класового підходу, протиставлення історизму буржуазного і пролетарського, внаслідок чого історичне минуле або очорнювалось, або фільтрувалось і все, що не було в інтересах комуністів, що не вписувалось у догматичну схему класової боротьби, оголошувалось шкідливим, ворожим і, або замовчувалось, або спотворювалось і фальшувалось. Так продукувалась псевдоісторія, за якою виходило, що українці – це лише гілка іншого народу, або його молодший брат. Дотримуватись принципу історизму значить постійно і неухильно встановлювати, як, коли і за яких обставин виникло кожне явище, які причини і обставини його зумовили, які етапи в своєму розвитку воно пройшло і чим стало. Іншими словами, який би концентр українознавства ми б не взяли: етнос, мову, націю, державу, він може бути науково пізнаний, досліджений, осмислений і правдиво висвітлений лише з позиції історизму.

Історизм пронизує всі розділи українознавства, включаючи як теоретичну частину, так і його методологічні засади. На підставі історичного підходу вдається предметно з'ясувати витoki українознавчих знань, процес їх приросту і збагачення, їх трансформацію в науку, тобто в систему знань, виявити внесок в його розвиток провідних українознавців, представників галузевих наук – істориків, філософів, правників, етнологів, філологів і т.д., наукових шкіл, інститутів. Історизм допомагає осмислити вплив конкретної епохи, її духовних цінностей і орієнтирів на розвиток українознавства, дати відповідь на питання, чому деякі стереотипи і міфологеми минулого продовжують побутувати в нашому суспільстві сьогодні. Історичний підхід застерігає як від "поліпшення", прикрашування минулого, так і від його очорнювання, паплюження. Сучасна наукова практика має справу з обома цими негативними і шкідливими явищами: фальшуванням української дійсності і міфотворчістю. На засадах історизму науково вирішується ще одна важлива проблема українознавства – співвідношення минулого і сучасного, чому особливо сприяє метод ретроспективи.

Історизм надає українознавству довершеності як наукової системи, підвищує його дидактичні можливості, викликає зростаючий інтерес до всіх його компонентів. І в цьому величезна заслуга розвитку історичної науки. Як зазначає І. Колесник, сталий інтерес українського народу не тільки до політичної, але й соціальної та побутової історії, проблем мови, фольклору, піснетворчості, духовності становить генетичну рису української історіографії[4, с.3]. Не випадково, що всі антиукраїнські сили на перше місце своєї злочинної діяльності ставлять паплюження, фальшування або замовчування історії українського народу. Як образно висловлювалась Ліна Костенко, нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирають мову, а потім історичну пам'ять, а далі запускаються зловісно відомі гасла: "такого народу, такої мови не було, нема і бути не може".

По-четверте, серед чисельних методів, якими послуговується українознавство, чільне місце посідали і продовжують займати історичний, хронологічний, джерелознавчий, порівняльний, ретроспективний та інші методи пізнання, властиві, насамперед, історичній науці. Всі ці методи тісно пов'язані між собою, і тільки їх комплексне застосування дозволяє, з одного боку, встановити засобами джерелознавчої критики

ідентичність, достовірність джерел, на яких провадиться українознавче дослідження, а значить з'ясовувати правдивість фактів, а з другого боку, знайти відповіді на класичні питання наукового дискурсу: коли, як, за яких умов, під чийм началом те чи інше українознавче явище виникло, які основні етапи в своєму розвитку пройшло, порівняти чим це явище, подія чи особа були в минулому і чим стали сьогодні.

Українська історична думка, починаючи з княжих часів середньовіччя, органічно поєднувала в собі не тільки відомості з історії, а й знання з права, військової справи, етнографії, релігії, космології, культурного, господарського життя, дипломатії, а згодом до її орбіти стали долучатись мовознавчі, літературознавчі, археологічні, антропологічні знання. Синтез цих, а також природничих, географічних, демографічних та інших знань призвів у XIX ст. до появи українознавства як цілісної, комплексної системи наукових відомостей про Україну і українців, домінуюче місце серед яких залишалось за історією.

Поява українознавства дала поштовх зростанню національної самосвідомості українців, їх самоідентифікації, розгортанню соборницького опозиційного національно-визвольного руху, який на рубежі XIX-XX ст. набув державно-самостійницького характеру. З'ясування історичних аспектів цього процесу дає ключ до розуміння того, чому в умовах бездержавності українства, розподілу між двома імперіями, продовжувало сприйматися як історична спільність людей, сформована на українських етнічних землях, тобто в певних географічних, природних, лінгвістичних, етнографічних, антропологічних параметрах, незалежно від політичних кордонів цих земель. Перша світова війна виокремила українське питання, надала йому міжнародного характеру і започаткувала політичну, етнічну, ідейну інтеграцію українців Наддніпрянщини, Слобожанщини, Півдня України, Галичини, Буковини і Закарпаття в єдину модерну націю, політичним оформленням якої мало стати утворення в ході Української революції 1917-1920 рр. Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Акт їх соборності[1,с.23-27].

Наукове осмислення усіх цих подій на тлі використання методів історичного дослідження підводить нас до відповіді на питання, чому саме з відновленням національної державності України в добу Української революції 1917-1920 рр. українознавство інституювалось в окрему науку, було включене до навчальних планів і виявило себе як могутній чинник українського націотворення та державного будівництва 20-их рр., хоча й зазнало певної метаморфози по мірі утвердження влади більшовиків. Українознавство стали використовувати як ідеологічний засіб "радянизації" суспільства, а починаючи з кінця 20-их – початку 30-их рр. воно було оголошене "ворожою вигадкою українських націоналістів", а на сам термін "українознавство" тоталітарний режим наклав репресивне табу.

Тільки завдяки ученим Західної України і української діаспори традиції українознавства не переривалися, а з II пол. 80-их рр. вони відродилися на материковій Україні і відіграли важливу роль у русі за суверенізацію та унезалежнення України.

І, нарешті, **по-п'яте**, історизм забезпечує органічний взаємозв'язок викладання українознавства та історичних дисциплін в усіх ланках освіти. Безпідставними або упередженими є висловлювання окремих авторів, їх "побоювання" про те, що українознавство спроможне витіснити історію з шкільних і вузівських навчальних планів. Опрацьована інститутом українознавства навчальна програма, яка вже апробована в багатьох закладах освіти, переконливо доводить, що історія і українознавство не тільки не "конкурують" між собою, не підміняють і не дублюють одна одного, а взаємно доповнюють, збагачують суміжні, або порубіжні знання. Українознавство, виходячи зі свого предмету вивчення, опирається на знання з історії, як і, до речі, інших дисциплін, додає до них новий, невідомий пласт знань про ті сторони буття і суспільного розвитку, які ні історична, ні інші науки не вивчають. Ось чому переважна більшість українських істориків є самі українознавцями, або бачать в українознавцях своїх союзників і соратників.

Батько української національної історіографії, автор славнозвісної "Історії України-Руси" М.Грушевський був водночас фундатором багатьох програм українознавчих досліджень. Він першим підсумував розвиток українських вивчень XIX ст. і проаналізував висвітлення у них вузлових питань українознавства. Історіографічні дослідження вчений розглядав як ідеологічне ядро українознавства, а літописні традиції Київської держави оцінював як такі, що закладали історичну цілісність всієї України-Руси. На його думку, український народ вже в романтичну добу національного відродження виявився власником найбагатшої високопоетичної мови, яка ставила його в рівень із сербським народом серед слов'янства і на одне з перших місць серед тогочасних народів взагалі[1,с.23-27].

Саме органічний зв'язок і взаємозумовленість історії та українознавства дозволяють повною мірою зреалізувати їх **аксіологічну**, тобто світоглядно-виховну функцію, осмислити науково і впровадити на практиці духовні цінності українського народу. Забезпечуючи послідовне дотримання аксіологічної функції науки, історики і українознавці реалізують головний критерій її цінності та корисності. Тут ми і підходимо до ключового питання про роль історизму в піднесенні світоглядного значення українознавства як

науки і навчальної дисципліни. Практика засвідчує, що чим ґрунтовнішим є історичний фундамент українознавства, тим повніше вдається зреалізувати його потенціал світоглядних можливостей для виховання нового покоління українських патріотів. На цей бік історії звернув увагу свого часу М. Грушевський, підкреслюючи, що саме завдяки їй забезпечується солідарність поколінь. Вивчаючи українську історію з методологічних позицій українознавства, а українознавство на ґрунті історії, кожне нове покоління ніби солідаризується зі своїми попередниками, звичайно не зі зрадниками і відщепенцями, не з пристосуванцями і прислужниками чужої влади, а зі справжніми патріотами, нескореними героями, для яких Україна завжди була понад усе. В такий спосіб досягається спадкоємність поколінь, передається естафета високих чеснот, ідеалів та історичних традицій, оживає тяглість історичної пам'яті народу.

Очевидно, не випадково, "будівничі" тоталітарної системи досить таки результативно експлуатували виховні можливості сфальсифікованої ними ж історії, аби на її підвалинах клонувати кілька поколінь безбатченків, байдужих космополітів, яничарів, сформувати антиісторичний тип мислення, нігілістичне або меншовартісне ставлення до історії свого народу. Такими людьми легко було маніпулювати, пристосовувати їх до умов репресивного режиму.

Нарешті, ще одна грань взаємодії історії і українознавства. Вона актуалізується у світлі визначення ролі історії, яке дав І. Франко. Він розглядав вивчення історії як засіб політичного думання. Власне тут українознавство своїм історико-філософським компонентом відкриває колосальні можливості для виховання політичної зрілості громадян, національно-державницької свідомості, надає йому статусу філософії державотворення. Ситуація ускладнюється тим, що важливі рекомендації і пропозиції, які виробляються науковими українознавчими конференціями, ігноруються владними структурами. Ми ще і сьогодні не маємо дійових державних інституцій, які би по-справжньому опікувалися національними духовними цінностями українців, на правових засадах протидіяли нав'язуванню чужих ідеалів, чужого способу життя, чужої віри, чужої мови, поставили заслін моральному розбещенню молоді. Без українознавчої історії та історизму в українознавстві, поставлених на рейки державної підтримки, неможливо сформувати національний характер, почуття національного патріотизму, а саме з ними пов'язане відчуття приналежності до української нації, до українського громадянства, гордості за свою державу.

У сучасних умовах з'явився ряд нових чинників для тіснішої співпраці істориків і українознавців. Українські історики і українознавці пострадянської доби звільняються від пут партійно-класової методології, об'єднуються з представниками української діаспори, з дослідниками в Австрії, Польщі, Чехії, Словаччини, Німеччини, Угорщини, Росії, а головне прилучаються до модерних історіософських течій, інтегруються у світовий інтелектуальний простір. Змінюється стиль мислення та науковий інструментарій дослідників. Вони опановують нові методологічні настанови, проблемний, персонологічний синтез, роблять акцент на вивчення соціальної та інтелектуальної історії. Українська історіографія з другорядної, маргінальної перетворюється у компонент європейського історіографічного процесу. Чим вагомішими стають здобутки українських істориків, тим багатшого і різноплановішого характеру набуває українознавство, тим більшим стає його значення в усіх сферах суспільного розвитку України, консолідації світового українства.

Сучасна концепція українознавства розглядає його як цілісну систему знань, яка склалася історично. Це зумовлюється тим, що всі його об'єкти: Україна, українці, українська нація, українська земля, українська природа, українська духовність є явищами історично цілісними. Наші вороженьки завжди замахувалися на соборність України: природньо-географічну, етнічно-національну, духовно-церковну, політично-державну. Насторожує, що й сучасна російська історіографія не тільки не розірвала з імперською традицією, а й продовжує оплакувати незалежнення України як спробу "резати по-живому", як "противоестественный процесс отрыва украинских земель". Будьмо свідомі й того, що претензійні аргументи щодо приналежності наших етнічних земель висловлюють деякі історики і політики в Польщі, Румунії, Молдові, Угорщині. Чого вартий, наприклад, міф про добровільне входження України до складу Великого Князівства Литовського і до Польщі. Якою має бути тут стратегія і тактика істориків-українознавців? Насамперед, вся наша робота й надалі має ґрунтуватися на засадах науки, об'єктивного і правдивого використання джерел, аргументованого їх трактування. Ми не повинні вдаватися до спортивного прийому "перетягування канату", а залишатися справжніми науковцями, адже історизм дозволяє здобути не тільки правду, але й істину.

Таким чином, ретроспективний погляд на генезу українознавства переконливо засвідчує, що воно з самого початку формувалося як цілісне уявлення про Україну і українців в історичному розвитку. Такою була усна, народна історія, тобто фольклор, такими були наші князі і козацькі літописи, такою була "Історія Русів", історіософія Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша,

Миколи Міхновського, Бориса Грінченка, Івана Франка, Лесі Українки, Володимира Вернадського, Івана Багряного, Василя Симоненка, такими є погляди Івана Дзюби, Миколи Жулинського, Ліни Костенко, Петра Кононенка і багатьох інших наших сучасників[5,с.4-15]

Водночас із відмежовуванням окремих галузей знань, формуванням спеціальних наук йшов двокісний процес нагромадження історичних і загальноукраїнознавчих набутків. Сьогодні наука знову повертається до цілісності, до комплексності, до синтезу знань. Практика суспільного прогресу переконує в тому, що будь-яке людське суспільство, у тому числі й українське, розвивалося у взаємодії з природою, з космосом, з всесвітом, що воно органічно поєднує і мертвих, і живих, і ненароджених, а тому не може бути пізнаним окремими науковцями, які здатні лише глибше оглянути лише його відповідні грані[6,с.42-47].

Синтез знань про Україну дає нові знання, якісно новий їх рівень і тут ніщо не може замінити українознавства, науковість і виховні функції якого оптимально реалізуються завдяки його історичним засадам, принципу історизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грицак. Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. – К., 1996.
2. Грушевський М.С. Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие основных вопросов украиноведения // Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Т.1. – СПб., 1914.
3. Кононенко. П.П. Українознавство. – К., 1994.
4. Когут. З. Формування української національної історіографії // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Історія. – Ч. 2. – Одеса; К.; Львів, 1999.
5. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). – К., 2000.
6. Токар. Л.К. Проблеми теорії і методології українознавства в дослідженнях українознавців XX ст. // Україна, українці, українознавство у XX ст. в джерелах і документах. – Ч. 2. – К., 1999.

Стаття надійшла до редакції 30.09 2005 р.

Я. Калакура

Историческая основа украиноведения как науки и учебной дисциплины

Аннотация: В статье рассматриваются исторические основы украиноведения, исследуются взаимосвязи истории, филологии, философии в контексте изучения украиноведения.

В статье рассматриваются процессы становления украиноведения и совершенствование его мировоззренческих и воспитательных функций.

Ключевые слова: украиноведение, исторические принципы, исторические методы, государственные традиции.

Ya. Kalakura

Historical bases of Ukrainian studies as of a science and academic discipline

Annotation: the article considers historical bases of Ukrainian studies, the importance of the Historical principle and historic methods of cognition for the Ukrainian studies research, the connection of history and Ukrainian studies is considered, their world-view and educating functions.

Key-words: Ukrainian studies, historical principles, historical bases, state traditions.

УДК 81.161.2:371

Петро Кононенко

Українознавство в системі освіти

Анотація: У статті подаються підсумки роботи системи наукових та освітніх знань— українознавства через призму по наукових напрацюваннях науково-дослідного Інституту українознавства Міністерства освіти і науки України. Основне завдання даної праці полягає у з'ясуванні проблеми підготовки фахівців з українознавства.

Ключові слова: українознавство, освіта, наука, виховання, навчання.

I. Правові підстави, міра актуальності проблеми

За аналогічних ситуацій прийнято говорити: на порядок денний проблему поставило саме життя. Ми ж маємо підстави аргументувати: 21 червня 2000 р. Кабінет Міністрів України на пропозицію Міністерства освіти й науки ухвалив Постанову № 1003 "Про утворення Науково-дослідного Інституту українознавства", чим визначив державницьку вагомість проблеми українознавства для всього суспільства [1, с.51-59].

Не менш важливими та знаковими є й змістовні акценти Постанови щодо основних напрямків діяльності Інституту. Він створений з метою: по-перше, організації наукових досліджень з проблеми українознавства; по-друге – координації їх; по-третє – розроблення і впровадження новітніх технологій навчання; по-четверте – підготовки фахівців з українознавства [2, с.21-23].

Якщо врахувати, що українознавчі різного роду інституції існують також у щонайменше 64 країнах планети, де понад 20 мільйонів етнічних українців творять матеріальну й духовну культуру, – то стане очевидно без перебільшення грандіозна перспектива дій всіх українознавчих інституцій освіти, науки, виховання, педагогічної інтелігенції в державотворенні та розвитку народу на межі століть.

І зумовлене усе те як добре почутим та усвідомлюваним викликом часу, так і великими – тисячолітніми! – традиціями.

II. Щодо традицій. Їхню вагу і сутність засвідчують ще найдавніші факти історії. Візьмемо хоча б окремі із них.

Навіть у період грецького еллінізму наші прапредки здобували міжнародне визнання серед освіченої еліти, а питанням виховання й освіти надавали пріоритетного значення. Ще тоді ці питання були предметом філософії, педагогіки, політики, народної самосвідомості й гідності. То ж не дивно, що філософ Анахарсис користувався славою навіть серед грецьких мудреців (які, коли хотіли відзначити когось із ораторів, захоплено наголошували: "говорить, як скіф", тобто, як Анахарсис), був прихильником інноваційних процесів у вихованні, – але коли захотів прищепити співвітчизникам грецькі норми, був прострелений стрілою під час бенкету.

Із запровадження систематичної освіти, зокрема для знаті, розпочав новий етап державного розвитку Володимир Великий. Літописець зазначає, що у цьому зв'язку "на Русі лунали плачі великі", бо діти можновладців не прагнули вчитися, – а князь Володимир довго вибирав тип релігії для Батьківщини, оскільки шукав найбільш відповідної інтересам і душевному складові свого народу.

Освіту, релігію, право поставили понад усе Ярослав Мудрий, Володимир Мономах і митрополит з руських Іларіон, наголошуючи: мета держави – суспільне благо, тому метою виховання, освіти, закону має стати людина з її гуманістичною етикою, людина-громадянин, людина-патріот. А шляхом до мети має стати педагогіка шукання істини. "Що знаєте, – наголошував Мономах, – того не забувайте, а чого не знаєте – вчіться"; вчіться свого і чужого, вчіться мудрості і красі, прагніть пізнання і самопізнання в ім'я творення (світу) і самостворення, уміння вибрати життєву дорогу.

Саме філософія єдності інтересів людини й держави породила основи наукового українознавства, зафіксовані в меті автора "Повісті минулих літ": розкрити, "Звідки пішла Руська земля, хто в ній почав першим княжити, як Руська земля постала є...".

Не важко помітити, що це резонувало і з найавторитетнішими зарубіжними пошуками та традиціями, зокрема: Геродота і Гіпократа, Сократа, Платона і Арістотеля, педагогів-мислителів античної Греції і елліністичного Риму, Скандинавії, Візантії, Франції, Німеччини, Англії, Чехії, Болгарії, Польщі, які, до речі, знали і шанували здобутки Київської Русі та Гетьманщини і тому, що були допитливими, і тому, що для того були достатні підстави.

Підтвердження: Володимир Великий, дбаючи про могутність, розквіт, грядущої держави, поставив освіту на рівень її інтересів, а також поєднав з вихованням і релігією.

За великого князя Святослава ядром освіти стали лицарська етика й мова: і в їх побутово-суспільній, і в метафорично-мистецькій сутностях.

Ярослав Мудрий над усе поставив закон і освіту, бо вважав: освіта, зокрема писане Слово, книга, – це джерело мудрості і благочестя, знання світу і шляху до мети, міри почуттів і думок.

Етапними стали "Поучення дітям" Володимира Мономаха та "Слово про закон, благодать і істину" митрополита з руських Іларіона, його ж літопису "Повість минулих літ".

Вчіться! – заповідав Мономах. Бо навчання – то шлях до серця, розуму й досвіду, до пізнання світу й себе; пізнання універсального й гуманістичного, – бо ж Бог створив безліч людей і народів, але всі – тільки зі своїм обличчям! Отож жити з людьми, керувати народом – неможливо без їх пізнання, а тим самим і виховання та, наголосимо, самовиховання. Бо щоб керувати людьми, плекати

громадянський лад – необхідно самому стати взірцем громадянина; щоб виплекати Батьківщину патріотів – необхідно самому бути патріотом[5,с.46-81].

Виховання, наголошував Мономах, – шлях до високої свідомості і державницької етики, а це означає, що батьківщинознавство має бути не лише науковим, а й моральним; не лише політичним, а й філософським та естетичним; поєднувати інтереси людини й свого народу з досвідом міжнародним.

Не випадково наголошувалося на руськості Іларіона: за час Київської Русі з тридцяти митрополитів лише два були вітчизняні. Прислані Константинополем, чужинці дбали не стільки про Україну-Русь: її державну могутність, мову, культуру, віру, – скільки про свою Візантію.

Іларіон не просто виснував філософію: кожен народжується для щастя; шлях до щастя – пізнання істини та самопізнання; найвища форма – свобода, – а й переконливо показав необхідність особистісного, навіть полемічного прочитання т.зв. загальнолюдських (на той час – біблійних) "істин". На цій основі він вияслював ядро вітчизняної – праукраїнської – релігії як аналога філософії серця, чим синтезував мудрість Володимира Великого, Святослава, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха у погляді на освіту, на її ядро – українознавство (нагадаємо: поняття Україна існує в літописах з 1187 р.): воно – це гуманізм і патріотизм, віра і філософія, мистецтво, синтезовані в мові; вони – пам'ять і досвід, знання і мудрість, етика і мораль; єдність родинного і громадського виховання, відчуття симфонічності ритму колиски і земної кулі, – отже: заповітів роду і творення майбутнього, а тому – філософія і політика держави[3,с.142].

Цілком природно, що в повному обсязі українознавство не досягалося тільки історією чи фольклором або міфологією; тільки релігією, філософією чи правознавством; крає, країно – чи народознавством, – а синтезом усіх тих знань та наук, тим більше, що мислителі і державні мужі ще в час Київської княжої держави мислили людину й природу Землі і Неба, сучасне, минуле (від створення світу та світового потоку) й майбутнє в космічній цілісності, як єдиний живий організм. Братські, козацькі школи, Острозька і Києво-Могилянська академії, рух тисяч української молоді в Європейські університети також були зумовлені гострими потребами держави – Гетьманщини. І так само закономірно, що на перехресті магістралей народної долі набули національних рис освіта і боротьба за незалежність, а втіленням їхньої взаємовпливовості – філософія та педагогіка Г.Сковороди. І цілком закономірно "Литовський літопис", "Густинський літопис", "Короткий Київський літопис", "Повість про подільську землю" не тільки відновлювали історичну пам'ять всебічного життя народу, а й зумовили появу козацьких літописів Самовидця, Грабянки, Величка, як братські та козацькі школи – Острозьку і Києво-Могилянську академії, чим синтезували професіоналізм і патріотизм, вітчизняний і зарубіжний досвід, а тим самим – сприяли могутньому розвитку мистецтва бароко, національно-державницької свідомості та гуманістичної самосвідомості, появі поколінь борців за національно-державну незалежність, таких носіїв ментальності й долі народу, як козак Голота, Байда, Сагайдачний, Дорошенко, Хмельницький, Мазепа, Орлик, К.Розумовський, П.Калнишевський, що в основу розквіту держави клали розвиток освіти й науки, а на освіту тратили і власні матеріальні надбання.

А світочі народного пробудження – автор "Граматики слов'янської" І.Ужевич, праць з математики, філософії, медицини, астрономії Мартин із Журавиці, "Прогностичних міркувань" Ю.Дрогобич, освітяни, вчені, полемісти Є.Плетенецький, І.Борецький, М.Смотрицький, Л.Зизаній, І.Копистенський, князь К.Острозький, патріотка Л. Гулевичівна, митрополит П.Могила піднесли народ, його вождів на рівень державницького мислення, а вони відродили державу, честь і свободу[4, с.106-113].

Нагадаємо: воістину народний філософ Г.Сковорода готував ілюстровані власними малюнками азбуку та ін. посібники для вивчення природничої і гуманітарної сфер, а ядром його педагогіки стала філософія серця – філософія пізнання й самопізнання як основи творення і самотворення, мудрості та гуманістичної етики: відкрий себе самого і ти відкриєш світ, свій талант і своє призначення та щастя.

III. На ґрунті вітчизняних та зарубіжних традицій – грецьких і римських, новоевропейських сформувалася і універсально українознавча філософія й педагогіка Т.Шевченка.

Немає можливості дати навіть контури звершеного нашим титаном. Тому наголосимо лише на тому, що Т.Шевченко – автор не тільки "Кобзаря", а й "Букваря" та численних педагогічних творів, отже він був свідомим освітянином; його кредо сконденсоване в повісті "Близнець" і спрямоване на утвердження філософії: першоджерелом освіти є виховання; виховання гуманістичне, патріотичне і волелюбне. Найпершими і найавторитетнішими педагогами (як те засвідчили й Мономах та Іларіон) є батьки. Саме в родині, на органічних національних традиціях та на прикладі батьків формується характер людини: її емоції, інтелект, воля і психіка, її питома особовість. Інакше – ерзаци "куцого німця", покруча; не нація, а населення, адже людина, як і нація, без власного характеру – то кисіль і дуже несмачний.

Нагадаємо: Київська Русь передала свої традиції Українській державі XIII століття[5,с.46-81]. Досвід обох сконденсувався в Гетьманщині – найосвіченішій, за визначенням іноземців, нації XVII ст. І так само братські, козацькі школи, Острозька, Києво-Могилянська академії – одні з найперших і найзначущіших у Європі, передали свої традиції Львівському, Харківському, Київському університетам.

Закономірно, що епохи європейського Гуманізму, Реформації, Відродження зародила освіта; освіта й наука, зокрема просвітництво доби першої світової НТР, – вирішальним чином вплинули на формування європейських націй і культур, а ті – на тип світосприйняття й життєдіяльності особистості.

Освіта й наука інтегральним чином вплинули на формування й української еліти, нації та держави. А визначальними чинниками універсального впливу освіти та науки стали: *мова* – з одного боку; *синтез* етнології, міфології, натурфілософії, фольклористики і лінгвістики, соціології, літератури – , *мова* – й релігієзнавства, *крає* -, *природа* – , *народознавства*, інших галузей наук, що неминує сформувалися в українознавство, – з другого[2,с.21-28].

Цілком природно, що Т.Шевченка підготували Г.Сковорода, І. Котляревський, автори світової класики, у тому числі й педагогічної, козацьких літописів, "Історії Русів", а сам Т.Шевченко, ставши учителем нації, зробив неминучою появу і як вчених – відомих письменників, громадських, політичних діячів; і як освітян – українознавців М.Максимовича й П.Куліша, М.Шашкевича і М.Костомарова, М.Гулака, В.Антоновича, І.Франка і М.Грушевського, Д.Яворницького і Б.Грінченка, К.Ушинського, С.Русову, Г.Ващенко, І.Огієнка.

Тож цілком логічно, що навіть політичну діяльність органічно поєднували з освітньо-науковою М.Грушевський, І.Франко, В.Винниченко, С.Петлюра, П.Скоропадський; з релігійною – І.Огієнко; синтезував різні галузі наук в цілісну концепцію українознавства великий В.Вернадський.

IV. Українознавство в системі політики і філософії держави[5,с.46-81].

Саме розуміння українознавства як педагогіки, філософії і політики держави зумовило постанову Центральної Ради від 7 листопада 1917 р. про створення Педагогічної академії підготовки кадрів українознавців, а також ухвалу Національної Академії Наук 1918 р. про українознавчу спрямованість не тільки відділу українознавства, а й усіх відділень – історико-філологічного, соціально-економічного, фізико-математичного.

Природно, що саме українознавство зумовило як національно-державне відродження першої чверті XX ст., так і освіти та науки, що вивершилися численними відкриттями, енциклопедіями, у тому числі й "Енциклопедією українознавства" (одному із творців якої – В.Кубійовичу зараз виповнилося 100 років).

І так само не випадково, що розгром українського відродження розпочався в 30-х рр. знищенням 21 інституту НАН, українознавчої інтелігенції, самого українознавства. Різні типи "інтернаціоналізму", етно-, крає- й народознавства підтримувалися імперською системою з однією метою: піднести "нову історичну спільність людей – радянський народ", чим практично знищити реальну Україну, український тип людини, всепланетарний український світ, – отже, цілісність і багатство вселюдства. А в знаряддя руйнації та нищення було перетворено й освіту, науку, їхню першооснову – систему родинно-національного виховання[1,с.51-59].

Як і в 1917 р., на початку 90-х років XX ст. й постала як виклик часу дилема: стара система освіти й повільне конання українського світу, чи розквіт, а тому відповідна суверенній Україні освіта?

Одні заходилися знавісніло відстоювати основи "найпередовішої в світі" радянської системи.

Інші пішли шляхом організації безмежної кількості закладів, що мали новочасні назви, але не тільки інноваційний, а нерідко й запліснявіло-патріархальний, або підретушований "інтернаціональний" зміст.

Ініціатори створення Інституту українознавства на виклик часу відповіли: нового типу державі потрібна нового типу – *демократична, правова, гуманістична, національна* школа; вона має базуватися на основі нового типу філософії освіти; її науковим підґрунтям має стати українознавство – як синтез національного й міжнародного досвіду, патріотизму й професіоналізму; людиноцентризму й універсально трактованого принципу родинності; інтелектуалізму, моральності, естетизму. Президент Л.Кравчук наголосив тоді, що українознавство і на новому етапі має стати політикою та філософією держави. А Президент Л.Кучма – на необхідності впровадження українознавства в усю цілісну систему виховання, навчання, життєдіяльності – від родини до найвищих органів освіти, науки, культури, державного управління[2,с.21-28].

Мотиви зрозумілі: сутність світу виражається через єдність його багатоманітних граней. Українство – частка цілісного вселюдства, але воно має тільки йому властиву неповторну генезу, а може бути пізнане у його автентичності тільки на засадах історизму й повноти джерельної бази, цілісного бачення України й світового українства на магістралях загальнолюдської і власної цивілізації та культури.

На жаль, декому ні уроки історії, ні Президенти, як говориться, "не указ"; старе, трухлявінче чіпко тримає в своїх обіймах. Тому досі не перевелися як відкриті, так і приховані недруги українознавства, лицемірні чи мало професійні захисники псевдоукраїнознавства: то лише як крас-, природо- чи народознавства, то як елементарної суміші етно-фольклорних й мовно-літературних "мікрочастих". Знайшлися й ті, що "згодні" на існування українознавства, але щоб воно не потрапило в систему виховання й освіти. Подібно до того, як є політики-патріоти, що загалом – за Україну, але конкретно – тільки як за територією, і далі почленовану за регіональним, етнічним, мовно-культурним, партотократичним, конфесійним чинниками. Отже, за те, щоб вона числилася, але не була; не виконала своєї історичної місії, – так і цього типу "знавці" "згодні" на українознавство, але лише як абстракцію, що існує у формі довільно набраних елементів без об'єднуючої сутності – історії й методології.

Стара, але живуча "пісня": так починалося й в 30-ті роки. Відчуваючи неприйняття такої орієнтації освітянами, наші опоненти вдавалися до ще однієї цинічної фальсифікати: звинувачення нас в тому, що ми хочемо витіснити мову й літературу, історію та географію з навчальних планів. Воістину, як доводили більшовики, мета виправдовує засоби! Бо насправді було так: ще Всесоюзний з'їзд освітян практично прийняв концепцію, згідно з якою новочасна школа має стати правовою, демократичною, гуманістичною, національною. Цим шляхом і пішли ще з 50-х років Японія і Німеччина, Канада і США, а тепер – педагоги Росії, Грузії, країн Прибалтики. І цілком закономірно, адже мета, шлях, принципи розвитку цивілізації і культури постали проблемою проблем для всієї Європи, а точніше – планети. Спочатку відповіли "переможені" Німеччина і Японія: необхідні *власні джерела* та сили, а тому – *національна* школа на основах найновіших технологій. І саме з огляду на стратегічну перспективу вони визначили домінантними предмети: "батьківщинознавство" (Німеччина), "ми і світ" ("Велика Британія"), "ми в системі вселюдства" (Франція, США)... Як протипага, постали "революційні" глобалісти; вони проголосили себе єдиними поборниками справжнього прогресу. На ту спекулятивну "інновацію" клонула і частина українських речників "загальнонародського". Та наслідки відомі.

В Україні окреслилось дві перехресні лінії: на дійсне реформаторство і на захист старої системи, ядром якої лишається імперська методологія, своїм вістрям спрямована на дегуманізацію шляхом особливої, соціальної, національної деперсоналізації, тотальної асиміляції. Особистості, народи мають високу мету і волю; індивіди, населення задовольняються споживанням, нидіють в рабстві. Ефективними знаряддями "совків" були одномірна наука та відірвана від національно-гуманістичного ґрунту педагогіка.

Нагадаємо: "Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло них поставлю слово" (Т.Шевченко). Маємо відродити націю і державу. Особливу роль у життєдіяльності українців відігравали: освіта, культура, мова. "Хоч маленьким внеском у загальнонародну справу хай буде і моя праця" (М.Грушевський). Українознавство – система знань про Україну: її минуле, сучасне, майбутнє; в національно-державних і світових межах; як феномен в безмежному й цілісному часопросторі, в досвіді і меті та волі (С.Єфремов, В.Вернадський, І.Огієнко). Тому найуніверсальнішим засобом самопізнання й самотворення народу, політикою і філософією державотворення має стати українознавство, а його найуніверсальнішим знаряддям – освіта.

V. Досвід віків та світочів мудрості різних поколінь і визначив нашу концепцію: органічними частками українознавства ще з далекої минувшини, зафіксованої в пам'ятках Єгипту, "Біблії", авторів Греції, Візантії, Риму, Скандинавії, країн Європи, Азії, Америки були крас, природа й країнознавство, людино-, суспільство- і народознавство, етно- й релігієзнавство тощо. Але народ – це цілісність суспільного буття і свідомості, тому українознавство – багатогалузеве як система наук, однак є не сумою складників, а цілісною структурою, в якій все, як і в природі, в живому організмі, взаємопов'язане та взаємозумовлене: природа і етнос, територія, геополітичне розташування і доля, мова, культура, міжнародні зв'язки, історична місія, емоції, інтелект, етика, воля людей та народу в цілому[5,с.106-113].

Тільки як цілісна система, що має свій предмет – Україну, світове українство, історію, теорію та методологію їх пізнання та розвитку, – має поставити українознавство і в системі освіти: як філософія, метод, мета всіх предметів – з одного боку; як окремий предмет – з другого.

Чи це можливо?

Безумовно! Доказ тому – і праця великої армії теоретиків та практиків народної школи; і досвід фактичного основоположника українознавства як науково-педагогічної системи М.Максимовича.

Біолог за освітою, М.Максимович заслужив повагу європейської громадськості ще в ті роки, коли він працював у Москві, як автор підручників, що схилявся до методології натурфілософа, а це спонукало його до розгляду природи в органічному зв'язку з історією Землі і Космосу, людини, нації і людства, цивілізації і культури. Аналогічний процес повністю відгравився в Києві. Ректор універси-

тету для видання народних пісень, як дзеркала буття, свідомості, ментальних рис народу, неминуче мав вдатися до методу історичного, соціально-економічного та лінгво-естетичного аналізу. Бажання дослідити генезу "Слова о полку Ігоревім" повело його до Т.Шевченка, І.Котляревського, народних дум й історичних пісень, а від них – до праджерел дружинного епосу княжої Русі. Тож коли московський акад. М.Погодін висунув версію великоросійського Києва та, відповідно, Київської Русі як великоросійської прадержави, пранації, пракультури та мови, М.Максимович виявився готовим вести з імперською ідеологією дійсно наукову дискусію, – а водночас – дати цілісну картину історичної генези України і українства як світових феноменів[3,с.142].

Хто виплекав добрий хліб без знання особливостей зерна і землі, природи і сівозмін, досвіду поколінь? На пізнанні істини про сутність життя і смерті, добра і зла, краси й потворності, дитини і її багатогранного довкілля – сім'ї, вулиці, природи, соціального середовища, генези суспільства й держави розвивали педагогіку й Сократ і Платон, Данте і Бекон, Коменський і Локк.

Скрізь діяла історична логіка. В Україні також. Ще В.Каразін засновував Харківський університет з усвідомленим обов'язком: всебічно сприяти етно-духовному відродженню українців, "моей любезной Украины". Шлях – освіта й наука, роль яких – виховувати усвідомлення: "Раніш, ніж перетворювати велике суспільство, треба навчитися перетворювати себе і своє невелике товариство, себто студентам потрібно стати перш за все українцями" (О.Потебня). Царизм докладав максимум зусиль, щоб перетворити Харківський університет у центр русифікації. Та на перешкоді постало українознавство як система наук в органічній цілісності гілок – етнології, мовознавства, історії, культурології, філософії, соціології, козакознавства, права. Наслідок: навіть цар змушений був соромити університет за те, що в ньому тоді "не знайшлося жодного кандидата на корисну (імперії – П.К.) службу"! Зате з університету вийшли тисячі фахівців-патріотів.

М.Максимович синтезував освітньо-науковий досвід княжої доби і гетьманщини, Харківського і Львівського, зарубіжних університетів: у його працях взаємозумовлено постали біологія і філософія, етнологія і фольклористика, історія й соціологія, лінгвістика й культурознавство, мистецтво, історія науки і освіти.

Дякуючи єдності зусиль Каразіна і Потебні, Шада і Сумцова, Квітки-Основ'яненка, Багалія і Овсянико-Куликовського та ін. в Харківському університеті "не переривалася українська традиція, яка виявилася в інтересі до українознавства" (П.Голубенко), а поновленню відчуття національної єдності "вся південна Росія – Україна, Дон і Чорномор'я завдячують головним чином Харківському університетові" (В.Склабовський).

"Туда, туда! в Киев! в древний и прекрасный Киев! Он наш, он не их, неправда? Там или вокруг него деялись дела старины нашей", – писав Максимовичу колись спокушений Петербургом Гоголь. А тепер закликав направити свої зусилля й думки до Києва. Те відчуття історично-національної єдності зумовило діяльність та роль й Київського університету, що відзначився працею М.Костомарова і В.Антоновича (до речі, етнічних росіянина і поляка), а виховав М.Грушевського, В.Винниченка, велику плеяду діячів найрізномірніших напрямків освіти й науки, спонукав розвиток всенародної діяльності "Просвіти" та наукового товариства ім. Т.Шевченка – прообраза Національної Академії Наук. А головне: завдяки системному підходу розкривалася органічна цілісність українського етносу, нації і держави, універсальності генотипу етносу (єдності асимільованих елементів адриатичної, арменодної, нордичної рас на ґрунті слов'янського стовбура), української природи та мови, а на їхній основі – універсальності культури, міжнародних зв'язків та відповідності долі, ментальності, історичної ролі (місії), типу людини[4,с.106-113].

Природно, що освітньо-наукові процеси сприяли всезагальному поширенню національної ідеї як філософії розвитку українства в системі вселюдства, чим неминуче зумовили магістральні шляхи державно-політичного розвитку України і світового українства першої чверті ХХ ст. Освіта виявилася конструктором свідомості, волі, ідеалів, психіки поколінь.

Інноваційне – не просто нове, а *новаторське* в сферах *сутностей*. Воно не формується на порожньому місці. Навпаки: нові гілки виростають лише на здоровому стовбурі з глибоким, сильним корінням.

Новою в 90-х рр. ХХ ст. Україна могла стати лише на ґрунті тисячолітніх національно-державних традицій – з одного боку, та відповідної умовам і завданням філософії розвитку – з другого. А це означало: тільки на шляху цілісного осмислення досвіду минулого, проблем сучасності, пріоритетів грядущого. Тому універсальною формою пізнання та творення нової держави, нових поколінь могло стати лише українознавство[1,с.51-59]

З огляду на це новостворений Інститут і ставав на ґрунт великих традицій та інноваційних процесів. А в основу освітньої та державотворчої перспективи нами було покладено науку. Точніше –

українознавство як цілісну наукову систему, що становить уже відому органічну структуру: предмет – історія й теорія, світочі самого українознавства; система концентрів; Україна – етнос; нація, держава; Україна – мова; Україна – культура (буття і свідомості; релігія – філософія – мистецтво; освіта – наука – право; валеологія, військо...); Україна (українство) у міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля; Україна (українство) – історична місія. Як самодостатні сутності та феномени вселюдства. Кожен концентр – як важлива окремішність, але головне – як питома клітина цілісної структури, живого організму України і українства як органічної частки всезагальної космічно-планетарної цілісності – вселюдства. Тому – тільки у співвіднесенні з історією і географією, іншими предметами, але і як окремий предмет, інакше все залишиться, як було, отже – пануватиме принцип тотальної автономізації предметів, а тим самим і гілок свідомості та почуттів, інтелекту, культури, волі і психіки; згубного автономного розвитку дітей від батьків, від України[4,с.106-113].

Саме з огляду на якісно нові перспективи розвитку українського світу, того, що демократичну, правову, національну, гуманістичну, суверенну державу можуть створити передусім нові покоління (нового типу українці – всі представники політично єдиного суспільства), ми на чільне місце поставили освіту, а українознавство як філософію виховання й навчання.

І саме із зазначених причин ми не тільки не поставили під сумнів історію й географію, фольклор, літературу, етнологію, роль соціально-економічних і природничих наук, – а домагаємося все більшої суверенізації їх в структурі державного стандарту.

Навіть звірят звірі *вчать*, люди – дресирують.

Більшовизм і за допомогою освіти *дресирував* покоління.

Ми робимо наголос на розвиткові свідомості й самосвідомості як гармонійного синтезу глибоких почуттів, високого мислення, гуманістичної психіки, життєтворної волі, – а тому не на кількісних показниках знань, а на *єдності виховання й навчання*, патріотизму й професійності, вітчизняного й зарубіжного досвіду. Наголосимо: українознавство – чи не єдиний предмет, який у 90-ті роки ХХ ст. не впроваджувався силою декретів.

Воно прийшло на вимогу і поклик часу, стало феніксом на пожарищі українського світу.

Так, коли друкувалася після Всесоюзного з'їзду освітян моя стаття "З'їзд відбувся проблеми залишаються" (січень 1990 р.) з обґрунтуванням необхідності національної школи в звичайнісінькому селі на Київщині тепер відомий громадський діяч, а тоді директор школи Валентина Стрілько на практиці вивершувала храм дійсно народної школи. І так само: своє "світове дерево" саджала організатор Обухівського садка Зоя Півторак, розбудовували підвалини національно-демократичної школи Надія Колосовська і цілий гурт педагогів Баштанського р-ну Миколаївської області, ініціатори створення ліцеїв і гімназій Кривого Рога та Луганська, Запоріжжя й Житомирщини.

Ще тоді окреслилася тенденція до зрощення науки й педагогічної практики, тож паралельно з Інститутом українознавства розвивалися Український гуманітарний ліцей і садок "Дивосвіт", кафедри українознавства в Одеському медичному університеті (завідуючий Олександр Гонтар), Кіровоградському інституті лісотехнічного господарства (засновник к-ри Світлана Барабаш), Прикарпатському й Сімферопольському (зав. п.Веліготський) університетах і нашому уславленому Сквирському ліцеї, представники якого – Катерина Плівачук і Василь Цимбалюк самі стали авторитетними науковцями; в численних київських школах (як 252,181 та б.ін.)

Як органічна частка народного життя, українознавство ставало свіжим, здоровим повітрям, зорею-дороговказом, лікарем – універсалом для поколінь, вражених вірусом всезагального відчуження.

Це не означає, що хода його була безперешкодною. Навіть після ухвал Колегії Міністерства 1995 р. щодо введення українознавства і як філософії освіти, і як окремого предмета в систему гуманітарних дисциплін, а також 1997 р. про введення українознавства до базового змісту освіти деякі функціонери від освіти перешіптувалися: а є щось таке в інших країнах? І навіть коли дізнавалися, що є, "далекоглядного" вирішували: почекаємо... Інша справа – за кордоном, а тут... Краще пересідити на теплій українській печі.

Цим ліквідаторам народної самосвідомості не подобалося й те, що за кордоном Батьківщини саме українознавство стало могутньою силою збереження українства від тотальної асиміляції, "Енциклопедія українознавства" підтримала високе реноме нашої науки, а школи українознавства акад. Євгена Федоренка чи Надії Хойнацької (Чикаго), як і ще десятків подібних у США, Лідії Кравченко в Латвії, Отара Баканідзе в Грузії, десятків шкіл у Польщі, Молдові постали нездоланими фортецями нашої незнищенності та гарантії самозбереження.

На жаль, досі оптимізм міцно спаяний з підставами для песимізму. Один з доказів – лист із Угорщини: члени Товариства української інтелігенції повідомили, що як наслідок створення Науково-

дослідного Інституту українознавства при Міністерстві освіти й науки України вони створили Дослідний інститут українознавства Угорщини, до складу якого увійшло 23 висококваліфіковані фахівці.

Є підстави радіти! Однак не можемо не звернути уваги і на додаток: "ні угорська, ні українська держава не підтримують наш інститут, наше товариство коштами, ми не маємо приміщення, сучасної інформаційної бази, навіть телефона..." (д-р Омелян Русин).

Всі держави і нації дбають про свій міжнародний статус. Понад 20 млн. українців спостерігають, як агонізують ще недавно вельми потужні українські освітньо-наукові центри в Європі і Азії, Австралії і Америці, а відповідальні державці набридливо посилаються на нашу бідність. Не тільки не готуються, а все "тануть" кадри українознавців. Не кажемо про представників інших етносів, навіть ? із числа українців. І звужуються межі інтересу не тільки стосовно закордонних пріоритетів.

Щойно було опубліковано затверджений 5 серпня 1998 р. державний стандарт освіти, в якому як повноправний предмет було визначено й українознавство, як він почав піддаватися ostracizmu. В Донецьку, Криму, а згодом і Києві з'явилися ультрапатріотичні та ультранаукові заклинання типу: "Обережно: українознавство". Їх автори, прагнучи реваншу... в держави, відчайдушно запевняли, що дбають при цьому про інтереси... держави. Та один з авторів публікації, до речі, кандидат у президенти Базилюк, виявився одвергішим: він чітко заявив про мету – збереження СРСР та ліквідацію України як суверенної держави, у тому числі й засобами освіти і шляхом ліквідації української мови, культури, самосвідомості. Симптоматично: Базилюк, відвертий антидержавник, був зареєстрований кандидатом у президенти. Отже: базилюки є на всіх щаблях нашого суспільства, а українознавство й далі буде піддаватися дискредитації й дискримінації.

Стало очевидним: більшовизм не склав зброї. Він лише змінив тактику: в одних випадках відстоюючи стару систему як кровну традицію всіх поколінь освітян; в інших – намагаючись підмінити українознавство його елементами, а зміст – формою; ще в інших – ліквідовуючи години ... ні, не на "глобалістські" предмети, а на українознавство, посилаючись при цьому то на відсутність зобов'язуючих наказів, то на обмежений ліміт часу.

Цинізм, як і душевна порожнеча, не мають меж. Ці ж чиновники від освіти чим тільки не наспигували програми! Немає годин лише для рідної матері й батька, природи й історії, мови й культури. Хуторяни завжди прагнули відректися від свого середовища, соромилися його. Але хіба Україна – хутір? Звичайно, англійська чи бельгійська королеви, не кажемо вже про леді Ді, мають респектабельніший зовнішній вигляд, ніж наші матері. Але ж і бенгальський вогонь ефектніший за родинне вогнище, однак, він – тільки зовнішній блиск, гідні себе народи бачать не тільки чуже.

В одній школі на Чернігівщині вся стіна в учительській кімнаті була завішана портретами Сталіна та його опричників. На питання чому, директор відповів: "то ж – наша історія!"

На запитання: а Михайло Чернігівський, що відстоював честь навіть перед Батиєм, Володимир Мономах, Леонтій Полуботок, Іван Мазепа, Олександр Довженко, що не втратив гідності навіть на суді Сталіна, Марія Заньковецька, що на пропозицію не тільки Льва Толстого, а й імператора посісти трон примадонни в Санкт-Петербурзькому театрі, відповіла: "допоки мій народ знедолений і упосліджуваний, я буду з ним", – чия то історія? – відповів: так мене не вчили...

Лукавив директор, а він же дістав право учити не тільки учнів, а й вчителів! І це засвідчує особливу актуальність проблем: *підготовки кадрів* українознавців. Вони мають бути найвищого рівня свідомості та професіоналізму, а лише курсами цього не домогтися... Маємо продовжити роботу факультетів українознавства і для України, і для зарубіжжя. Першочерговими є й завдання підготовки дійсно наукового типу навчальних програм, підручників та посібників, комплектування бібліотек. Природно, що на широких теренах України вони матимуть і краєзнавчі особливості, але тільки на єдиному загальноукраїнознавчому фундаменті[3,с.142].

Лукавив, директор і тому, що на тій же Чернігівщині навчалася й директор Українського гуманітарного ліцею заслужена вчителька Ганна Сазоненко, досвід якої вивчають в Україні, Росії, Канаді, Франції, США; професор Анатолій Погрібний; директор Монастирищенської школи, перетвореної в храм культури й патріотизму, Надія Кондра.

За однакових умов люди ведуть себе по-різному, в залежності від власної сутності.

Коли на українознавство накочувалися хвилі вандалізму, ректор Національного університету харчових технологій акад. Гулий робив усе, щоб не тільки кафедра українознавства (зав.проф. Горбул), а й увесь університет був гідний всенародній місії. Подібно до цього ректор Прикарпатського у-ту акад. В.Кононенко перетворив кафедру в інститут українознавства. Гідний наслідування приклад маємо у Вінницькому університеті. Народний інтелігент, проф. Тамара Буяльська запропонувала свій проект українознавчої освіти й науки ректорові акад. Б.І.Мокіну. Справжній реформатор, Борис Іва-

нович не тільки схвалив концепцію, а й створив умови її втілення в практику: призначив проф.Т.Бу-
яльську проректором університету, повелівши: твори!

Не з адміністративної принуки, а з поклику душі взялися за впровадження українознавчої філо-
софії освіти й науки завідувачі обласними відділами освіти Г.Тимошко (Чернігів) та Р.Постольнюк
(Івано-Франківськ), Т.Люріна (Київський Міжрегіональний інститут) і Г.Головченко, Т.Цицалюк
(Харків), письменник В.Захарченко (Черкаси) й проф.Я.Голобородько (Херсон), проф.М.Конобриць-
кий (Краматорськ) і В.Герасименко, Л.Яреско та В.Крижанівська (Київ), проф.С.Стельмашук, ди-
ректор школи Г.Лопушанська (Львів) і ректор університету Багров та акад.П.Вольвич (Крим). Безу-
мовним подвигом є діяльність на українознавчому ґрунті Сімферопольської гімназії (директор Ната-
лія Руденко). І, звичайно ж, за покликом громадянської честі веде воістину титанічну діяльність
великий друг України, талановитий вчений Отар Баканідзе. Можемо з певністю говорити: нині ук-
раїнознавство завдяки позиції Президентів, уряду *стало* політикою й філософією держави.

І величезна роль у з'єднанні теоретичного й практичного українознавства належить Міністерству
освіти й науки (міністри М.Згуровський, В.Кремінь), яке спочатку (1995) затвердило концепцію ук-
раїнознавства в сфері гуманітарних предметів, а потім постановою Колегії (1997) запропонувало
ввести українознавство до державного стандарту освіти, що було затверджено Постановою Кабінету
Міністрів 1998 р. Нині Міністерство, зокрема В.Кремінь, В.Огнев'юк, Ю.Горобець, Я.Болюбаш,
разом з АПН накреслило цілий комплекс реформаторських заходів, і це обнадіює.

Всеукраїнським став досвід Головного управління освіти (нач.упр. Б.М.Жебровський), держадмі-
ністрації нашої столиці Києва, голова якої О.О.Омельченко поставив проблеми освіти на чільне місце,
і це розкрило дороги не тільки наші у світ, а й світу до нас.

Не можемо не відзначити ролі ЗМІ, і передовсім – газети "Освіта" (гол.редактор О.С.Коновален-
ко) в творенні нового типу освіти, отже – покоління України. І це – реальні контури реального поступу,
– хоча проблем і на цій ниві ми маємо більше, ніж успіхів.

На Олімпійські ігри 2000 р. до Австралії прибув цілий світ. Але вся планета відчувала, що вона –
в Австралії й збагачувалася емоційно, інтелектуально, естетично.

Коли щось подібне відбувається в Україні, то, як правило, сидить маса українського населення, а
панує дух інших держав і народів. Міліють всі. Нищиться безмежна краса вселюдства. Схоже, що ми
забуваємо заповіт великого Кобзаря: прочитаймо славу народу; полюбімо свою рідну Батьківщину, бо
то – наша історія й доля; бо немає іншого Дніпра, як не може бути й повного щастя без рідної землі.

Прочитаємо тим більше, що природа й суспільство дають для цього достатньо переконливих
доказів: як і справіків, серед холодного океану тече теплий Гольфстрім; нещодавно начальник військо-
вого ліцею ім. І.Богуна Л.В.Кравчук з головним атаманом козацтва А.В.Поповичем провели огляд
стану виховання майбутніх офіцерів. Виявилось: українознавча основа ефективно впливає на глиби-
ну почуттів, рівень інтелекту та патріотизму, на людську гідність захисників Батьківщини. Отже,
могутньо тече ріка народної самосвідомості!

Хлопець з Лемківщини Володимир Кубійович, син польсько-української родини, до 14 років не
володів українською мовою. Але став на шлях оволодіння історією, культурою, долею, ментальністю
нашого народу. Це відкрило йому дорогу до вершин освіти й науки; творячи "Енциклопедію україноз-
навства", В.Кубійович став європейцем і здобув світове визнання, основу справжнього щастя.

Коли хочемо бути європейцями, коли хочемо бути щасливими, коли хочемо виконати визначену
Природою історичну місію, – станьмо українознавцями. Будьмо українцями! [4,с.106-113].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кононенко. П.П. Українознавство в системі освіти. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М.2001, т.V, с.51-59.
2. Кононенко. П.П. Українознавство-інтегративне гуманітарне знання про Україну та світове українство – як протисистема дисциплін віртуального університету українознавства. Науковий Вісник Українського Університету. М.2001, т.I.
3. Кононенко. П.П. Украинovedение в национальном обустройстве Украины. Науковий Вісник Українського Університету. М.2003, т.III, с.142.
4. Кононенко. П. До єдності через багатомірність. Науковий Вісник Українського Університету. М.2004, т.VI, с.106-113.
5. Кононенко. П. Національна ідея, нація, націоналізм. Науковий Вісник Українського Університету. М.2005, т.VIII, с.46-81.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2005 р.

Украиноведение в системе образования

Аннотация: В статье подаются выводы работы научных и учебных учреждений украиноведения работающих по программам научно-исследовательского Института украиноведения Министерства образования и науки Украины. Основным заданием данного исследования есть изучение подготовки специалиста по украиноведению.

Ключевые слова: украиноведение, образование, наука, воспитание, обучение.

P. Kononeko

Ukrainian studies in the system of education

Annotation: The article provides the results of the work of the system of scientific and educational knowledge of Ukrainian studies through the scientific attainments of Scientific Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Science of Ukraine. The main task of this work lies in solving the problem of training the specialists of Ukrainian Studies.

Key-words: Ukrainian Studies, education, science, upbringing, studies.

УДК 94(477)03

Олена Макаруч

Західні історики міжнародних відносин і міжнародного права про Возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР

Анотація: У статті висвітлено етапи розвитку англо-американської історіографії Возз'єднання, основні концептуальні підходи та їх еволюцію в період від союзного співробітництва в роки Другої світової війни до конфронтації періоду "холодної війни", а далі – у часи т. зв. розрядки.

Ключові слова: возз'єднання західноукраїнських земель, антифашистська коаліція, зовнішня політика СРСР, пакт Ріббентропа – Молотова.

Європейська інтеграція України, проголошена основною метою нового зовнішньополітичного курсу адміністрації Президента Віктора Ющенка, вимагає особливої уваги до питань формування позитивного іміджу незалежної України в очах світової громадськості. Враховуючи той факт, що Україна виступає правонаступницею Української РСР, реальна картина подій 1939-1945 рр., пов'язаних з розширенням українських кордонів на заході, та політико-правова оцінка цих подій світовою спільнотою набувають особливої актуальності.

Література з означеного питання доволі обширна (В. Л. Ізраєлян, В. Я. Сіполс, Ю. Ю. Сливка, В. Г. Трухановський, В. С. Коваль та ін.), однак, неоліком переважної більшості робіт слід вважати їх надмірну політичну заангажованість, намагання за будь-яку ціну "викрити фальсифікаторів" тощо.

Потреби зміцнення антигітлерівської коаліції в 1941-1945 рр. до певної міри змушували політиків, спеціалістів з міжнародного права та з історії міжнародних відносин англійських країн замовчувати правовий аспект інкорпорації Західної України до складу УРСР та СРСР, здійсненої восени 1939 р. Показовим у цьому відношенні є підхід британських авторів ліво-лейбористського напрямку У. та З. Коатс (1944 р.) : визнаючи провину уряду Чемберлена за зрив переговорів з СРСР напередодні світової війни, вони пояснювали події т. зв. Золотого вересня як до певної міри вимушений крок для зміцнення власної безпеки СРСР, своєрідний "самозахист", без огляду на норми права[1]. До пори подібні погляди домінували і у американській науково-популярній літературі. Починаючи з 1942 р. для американських громадян, у першу чергу військовослужбовців, кількома виданнями виходила книжка " The World at War". У ході війни Інформаційне бюро Сполучених Штатів Америки вносило до неї певні зміни, переважно з огляду на події, що відбулися за час після виходу попереднього видання. Ось що американська пропаганда вважала за потрібне донести до американського воєня про події вересня 1939 р. на західноукраїнських та західнобілоруських землях: "В половині кампанії проти Польщі (17 вересня 1939 р.) російська армія, не зустрічаючи опору, вступи-

ла до Польщі, аби забезпечити собі стратегічний кордон проти німців. Німці погодилися (28 вересня 1939 р.) на новий кордон між Росією і захопленими для себе областями (...) За винятком (деяких) стратегічних відхилень, кордон той відповідав лінії Керзона, запропонованій в 1919 р. союзниками на етнографічних засадах. Усупереч тому, що більшість мешканців на територіях, зайнятих Росією, складалася з білорусів, українців і менших груп інших народностей, Польща не погодилася свого часу на лінію Керзона і у війні проти Радянського Союзу в 1920 р. відвоювала більшість площ, згодом поворотом зайнятих Росією. Оскільки у проведеному Росією плебісциті більшість голосів висловилися за прилучення до Росії (3 листопада 1939 р.), території східної Польщі разом з 12 мільйонами людності залишилися включеними до Радянського Союзу, стаючи для нього оборонним поясом проти німецької експансії на схід"[2]. Попри певні неточності (наприклад, ототожнення СРСР з "Росією", помилка відносно дати "плебісциту"), тон інформації цілком дружній для Радянського Союзу. Принаймні, американський воєнний, прочитавши цю інформацію, за інтереси Польщі свого голосу б не подав, не кажучи уже про те, щоб воювати.

Але практично відразу після завершення війни в Європі (1945 р.) Ф. Міллер дав нову міжнародно-правову оцінку возз'єднанню західноукраїнських земель в якості "четвертого поділу Польщі"[3]. Цю ж точку зору висловили і американські автори "Історії другої світової війни" (1945 р.): "Німеччина і Росія 28 вересня здійснили розділ Польщі. Росія отримала більшу територію, але тільки третину населення і лише кілька індустріальних потужностей, на котрі так багата Західна Польща. Але до чого дійсно прагнула Росія, так це – до простору, на якому можна було б звести бар'єр проти німецького нападу"[4]. Як бачимо, питання права не стоять взагалі: немає оцінки міжнародно-правового значення рішень Народних Зборів Західної України (про них взагалі не згадується, а СРСР в 1939-1945 рр. активно намагався використати аргумент "всенародного плебісциту"), мотивації заяви Радянського уряду від 17 вересня, реакції Парижа, Лондона, Вашингтона (ноти та ін. правові документи) тощо.

Вже в 1946 р. радянсько-нацистські секретні протоколи 1939 р. стали відомі британським та американським парламентам, на поч. 1947 р. про них заговорили газети[5], а в 1948 р. вони та ін. документи двосторонніх німецько-радянських відносин були опубліковані офіційно[6]. Як не дивно, оцінка радянської зовнішньої політики періоду другої світової війни первісно перейшла зі сфери міжнародно-правової у сферу емоційну. "Між вереснем 1939 і червнем 1945, – писав у 1953 р. Дж. Лукач, – Радянський Союз анексував близько 300. 000 кв. миль на заході, в той час як Німеччина, Польща, Чехословаччина, Угорщина, Італія та Румунія були скалічені, виснажені і переповнені мільйонами переміщених зі Сходу. Але язичеські боги розлогих російських земель були далі неситі і вимагали більше землі, ще більше землі для своїх людських мас, котрі ніколи не відчували скупченості, а жили привільно"[7]. Апріорі приймалася відсутність будь-яких міжнародно-правових аргументів в арсеналі радянської зовнішньої політики і, відповідно, нелегітимність входження західноукраїнських земель до складу Української РСР. Одночасно в західній історіографії питання відбулася переоцінка радянських мотивів Визвольного походу 17 вересня – навіть аргумент "забезпечення кордонів" від гітлерівської навали був забутий. "У Сталіна, – писав в 1963 р. Дж. Снелл, – не було підстав сподіватися, що Захід дозволить йому встановити контроль над Балтійськими державами, Східною Польщею і Східною Румунією; Гітлер – міг. Для негайної вигоди Росії чи для довгочасних цілей комунізму Сталін дав зелене світло (гітлерівській і власній – В. М.) агресії"[8]. Тим самим Радянський Союз, стурбований питаннями територіальних надбань в Європі, нібито виступив де-факто основним підбурювачем світової війни. "Ради знайшли, – стверджував Р. Гартхофф, – єдину можливість для територіального просування ... Військова сила була використана у всіх цих випадках так або інакше – як знаряддя дипломатичного тиску, а потім як знаряддя просування – в угодах про розміщення військових частин у (при)балтійських державах, для успішно спрямованого дипломатичного шантажу Румунії і для окупації Східної Польщі після її поразки від німців"[9] "Анексія, здійснена в 1939 р., – писав В. Коларж, – що треба особливо відмітити, не була в жодній мірі триумфом політичної стратегії, а лише застосуванням голої сили"[10].

Заперечуючи будь-яке міжнародно-правове значення двосторонніх нацистсько-радянських угод періоду 1939-1941 рр., англо-американські автори не забували підкреслювати, що СРСР в 1939-1941 рр. був не менш активним творцем контурів " нової Європи", ніж його несподіваний союзник – Гітлер. В західній історіографії можна зустріти твердження, що саме Радянський Союз підготував основні міжнародно-правові документи двосторонніх відносин з гітлерівською Німеччиною. "Німецькі документи, – стверджував В. Аспатур'ян, – також свідчать, що хоч німці і взяли ініціативу, пропонуючи

угоду, специфічна форма і саме оформлення угод були повністю запропоновані радянською стороною : договір про ненапад і спеціальний протокол, рівно як і підготовча кредитна і торгова угода – всі вони були первісно висунуті Москвою"[11]. Американський дослідник Р. Уарс звернув увагу на наступну характерну ознаку Пакту 23 серпня: "Він відрізнявся від попередніх пактів про ненапад у двох відношеннях: не було застереження про денонсацію угоди, якщо один з учасників здійснить акт агресії проти третьої держави, а заключна стаття його зазначала, що "договір вступає в силу негайно після його підписання", замість звичного періоду очікування ратифікації"[12]. Схоже, це мало послужити ще одним аргументом для звинувачень СРСР у розв'язуванні другої світової війни з метою здійснення своїх планів анексії та комуністичної експансії.

Усі англо-американські автори сходяться на тій думці (її зрештою після червня 1941 р. поділяла й радянська наука, а сьогодні беззастережно дотримуються спеціалісти з міжнародного права усього світу, в т. ч. України, Росії та Польщі), що документи, підписані 1939 року в Москві Молотовим та Ріббентропом, легітимно не змінювали і не могли навіть у принципі змінювати міжнародно-правовий статус західноукраїнських земель як складової частини довоєнної Польської держави. Разом з тим повз увагу західної історіографії питання пройшов той факт, що погодження Радянським Союзом та Німеччиною своїх сфер впливу в Східній Європі зовсім не означало того, що ці сфери впливу мають в майбутньому стати складовими частинами території держав-учасників змови.

Надзвичайно скупо висвітлена західними істориками, а услід за ними – і спеціалістами з міжнародного права, радянська аргументація Визвольного походу 1939 р. Для прикладу, процитуємо Б. Дмитришина, автора англomовної "Історії Росії": "17 вересня, у відповідності з (секретною) угодою в нацистсько-радянському пакті, радянські сили також увійшли в Польщу і окупували свою погоджену сферу. Вони пояснили власну агресію припиненням існування Польської держави і "священним обов'язком" визволити і взяти під свій захист українців і білорусів, що жили в східній Польщі"[13].

Подібно до колишнього Радянського Союзу і сьогоднішньої України, у західній науковій літературі немає досліджень даної теми, однаково сильних як з точки зору історичної науки, так і міжнародного права. Розвиток міжнародного співробітництва України із Західним світом неминуче розширить уяву англо-американської наукової школи про ті непрості процеси, що відбувалися на її західних землях у роки Другої світової війни, сприятиме зближенню позицій вітчизняних науковців та їх західних колег.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

- 1.Coates W. P. and Z. K. History of English-Soviet Relations. – London: The Pilot Press, 1944, – 816 p. – P. 619-648.
- 2.Цитую за: Druga wojna swiatowa. Uzupełnienia, komentarze / prof. Andrzej Ajnenkiel, prof. Tadeush Panecki. – Warszawa: Bellona, 1985. – S. 47.
- 3.Miller F. T. History of World War II. – Philadelphia-Toronto : The John C. Winston Company, 1945, – 967 p. – p. 125
- 4.The Story of the Second World War. edited with Historical Narrative by Henry Commager. – Boston : Little, Brown and Company, 1945, – 578 p.– P. 35
- 5.Montgomery John. Hungary. The Unwilling Satellite. – New York : The Devin Adair Company, 1947 – P.182-183.
- 6.Sontag R. J. and Beddie J. S. Nazi-Soviet Relations 1939-1941: Documents from the Archives of the German Foreign Office. – Washington: Department of State, 1948.
- 7.Lukacs John. The Great Powers and Eastern Europe. – New York: American Book Company, 1953, – 878 p. – P. 673.
- 8.Snell J. Illusion and Necessity. The Diplomacy of Global War, 1939-1945. – Boston: Houghton Mifflin Co, 1963, – 229 p. – P. 32.
- 9.Garthoff Raymond. Military Influences and Instruments. – In: Russian Foreign Policy. Essays in Historical Perspectives. Edited by Ivo J. Lederer. – New Heaven and London: Yale University Press, 1962, – 619 p. – P. 258.
- 10.Kollarz W. Russia and her Colonies. – New York: Praeger, 1955, – 335 p.– P. 135.
- 11.Aspaturian Vernon. Diplomacy in Mirror of Soviet Scholarship. – In : Contemporary History in the Soviet Mirror. – New York-London: Frederick A. Praeger Publishers, 1964, – 331 p., pp. 243-277. – P. 263.
- 12.Warh R. Soviet Russia in World Politics. – New Twayne Publishers, Inc., 1964, – 544 p. – P. 233.
- 13.Dmytryshin Basil. A History of Russia. – Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice Hall, Inc., 1977, – 645 p.– P. 554-555.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2005 р.

Западные историки международных отношений и международному праву об воссоединении западноукраинских земель с Украинской ССР

Аннотация: В статье исследуются этапы развития англо-американской историографии воссоединения западноукраинских земель с Украинской ССР.

Основной вопрос концентрируется на эволюции сотрудничества союзников в годы второй мировой войны до конфронтации во времена холодной войны и времена так званой "разрядки".

Ключевые слова: объединение западно-украинских земель, антифашистская коалиция, внешняя политика СССР, пакт Риббентропа-Молотова.

О. Makarchuk

Western historians of the International relations and international law about the Reunification of the western Ukrainian lands with the Ukrainian SSR

Annotation: The article elucidates the development of English and American historiography of Ukrainian Reunification, the basic conceptual approaches and it's evolution in the period from union cooperation, during the WWII and cold war to the detente period.

Key words: reunification of the western Ukrainian lands, antifascist coalition, foreign policy of the USSR, agreement of Ribbentrop – Molotov.

УДК R71

Оксана Сурмач

Католицькі жіночі монастирі під час німецької окупації (1941-1944 рр.)

Анотація: Особливим проявом життя церкви, її святості є монаший стан. Церква взяла на себе відповідальність за життя народу. Велика частка цієї відповідальності лягла на жіночі монастирі. Монахині працювали для підписання духовного і морального стану народу.

Ключові слова: Сестри-монахині, жіночі-монастирі, ігумена, церква, митрополит А.Шептицький, німецька окупація, Галичина.

Церква постійно потребує посвячених працівників. Особливим проявом життя Церкви, її святості є монаший стан. Церква вчить, що життя, злучене з таємницею Церкви, у якій вірні, пробуджені Святим Духом, посвячуються цілковито, добровільно, постійно Богові, наслідуючи життя Ісуса Христа, прямують до досконалої любові. Побожні дівчата, для яких би Ісус був усім, гуртувалися, закладали фундамент жіночого монастиря і спільно працювали для піднесення духовного і морального стану українського народу.

З початком німецької окупації на території Західної України замість радянського тоталітаризму прийшов тоталітаризм націонал-соціалістичний.

Проте перехід від радянської до німецької окупації означав, що монахині мали можливість відновити свою давню працю в Галицькій митрополії. Усього на території Галицької церковної провінції перед війною був 121 жіночий монастир та чернечий дім, в яких перебувало 932 монахині [24, с.24]. На терені Львівської архієпархії в часи німецької окупації було 53 монастирі сестер – василіанок, служебниць Непорочної Діви Марії, Йосифіток та ін.[16, с.56-57]. В Перемиській єпархії було 66 монастирів [16, с.56-57], у Станіславівській розташовувалося 68 монастирів [16, с.56-57].

Німецька окупаційна політика в країні загострила соціальне становище населення. "У всіх верствах населення ставлять собі ті самі питання: де наше визволення? Яка різниця між колишнім більшовицьким пануванням і теперішнім пануванням німців? І відповідь була така: можливо різниця тільки в тому, що люди можуть ходити до церкви"[14,с. 530]. Церква взяла на себе відповідальність за життя народу. І велика частка цієї відповідальності лягла на жіночі монастирі.

Перш за все, монахині всіх чинів докладали багато зусиль до справи опіки знедолених людей. Ось окремі сторінки діяльності монастирів, монахинь. Незважаючи на складність обставин, ігумена Йосифа (Вітер) Святопокровського монастиря Студійського уставу (с. Якторів) в організаційному

аспекті забезпечила в монастирі притулок 30-м дітям-сиротам. Діти були забезпечені всім необхідним, харчами й одягом, часом навіть із шкодою для монахинь. Необхідно зазначити, що серед дітей-сиріт було декілька єврейських дітей, які в монастирі знайшли захист від німецького гестапо. Сестри віддавали всі свої сили для впорядкування монастиря, який був пошкоджений під час першої більшовицької окупації [22,15].

У монастирі Св. Йосафата у с. Войнилові Войнилівського району Станіславівської області організовано дитячий будинок. У липні 1941 р. у Львові відбулося відкриття шістьох дитячих садків [17], якими опікувалися монахині.

У Косові 1943 р. був побудований дім для Сестер Службниць, де розташовувався їх власний сиротинець. Настоятелькою була с. Тереса Ванькович. У монастирських сиротинцях виховувалося понад 60 дітей-дошкільнят. Ними опікувалися сестри Меланія Кашуба, Василя Жара, Магдалина Ленковська. Цей Косівський дім 1943 р. був останнім відкритим на Станіславщині і один з останніх на Україні. Крім нього, засновано філію ще в Кристинополі, також 1943 р., Перемиської єпархії (сестри провадили тут господарську школу). Після 1943 р. доми згромадження в Україні більше не відкривались.

На 1943 рік припав 50-літній ювілей заснування згромадження Сестер Службниць, з якими їх привітав Апостольський Візитатор. Галицький митрополит Андрей Шептицький звернувся до сестер з окремим посланням від 5 серпня 1942 р., заохочуючи до вдячності, посвяти, духа молитви, оцінюючи заслуги згромадження для українського народу і його церкви, зокрема у вихованні дітвори. Він писав: "Вже виробляється щось з того, що можна б назвати Вашою виховною системою, з усіх сторін обдуманого та перенятого Божого і життєвого християнського мудрістю" [20].

Наприкінці послання митрополит заохочував, щоб сестри приготували дітей до св. Причастя "вже тоді, коли дитина бодай щось розуміє з різниці поміж звичайним хлібом, а святим" [20].

Сестри Милосердя св. Вікентія і Павла за часів німецької окупації організували притулок для сиріт і бідних дітей [4].

За конституцією цього згромадження, однією з найважливіших справ сестер було виховання сиріт в "добрих обичаях, дати їм відповідне знання і спосібність до ручної роботи та їх зробити здібними, щоб вони запевнили собі чесне життя". Сестри Милосердя в Станіславові активно взялися до роботи. Вони прийняли до новоствореного притулку дітей-сиріт різного віку, різної статі. На 1944 рік тут перебувало 106 дітей, з них 68 дівчаток і 38 хлопчиків. За національністю всі діти були українці. Дошкільнят було 29, дітей шкільного віку – 77. Серед вихованців притулку круглих сиріт було 30, напівсиріт – 16, дітей, чиї батьки невідомо де – 60 [5].

Вихованням та навчанням дітей займалися винятково монахині, педагогічного персоналу налічувалось 8 чоловік. Всі виховательки за національністю були українки, за винятком с. Марії Ольги де Клерк – бельгійки; всього персоналу, який обслуговував притулок, було 24 особи [2].

За браком першоджерел, важко говорити про навчально-виховний процес у притулку. Із скупих уривчастих даних дізнаємося лише, що діти, і це цілком природно, виховувались дуже побожно – три рази на день молилися, у кімнатах та коридорах були образи. Діти разом із своїми вихователями проводили заняття з фізкультури, брали участь у всіх заходах, що їх організовували сестри до тих чи інших релігійних та національних свят.

Монахині опікувалися також хворими. У Львові діяла "Народна лічниця ім. Митрополита А. Шептицького", де працювало 82 особи, в тому числі 17 лікарів та 18 сестер Йосафаток [23].

Монастирі надавали допомогу пораненим стрільцям УПА. Наприклад, на території монастиря чину студитів в с. Уневі Перемишлянського району Львівської області діяв підпільний шпиталь для хворих бійців. Медичну допомогу надавав монах – лікар В. Матковецький [6], а тяжко хворих перевозив до Львова у жіночий монастир студитів (ігуменя Й. Вітер) [15]. Користуючись тим, що монахині цього монастиря працювали у львівських лікарнях, вона влаштовувала туди тяжко поранених. Таку ж допомогу надавали десятеро монахів і священиків цього монастиря [7].

Майже всі осередки воєнної праці Сестер Службниць в 1942-1943 рр. відновилися по українських містах і селах. У 1942 р. відновилися захоронки в Пробіжній і в Сяноку та при Головній Управі у Львові; в 1943 р. відновилися такі осередки праці сестер: шпиталі в Сяніку, Раві-Руській, Жовкві, Крамній (Лемківщина), Копичинцях, Тернополі, Станіславові, Дрогобичі, Заліщиках, Косові, Львові, Кракові. Сестри працювали при обслуговуванні хворих в Косівській лікарні. Медичними сестрами були с. Тереса Ванькович, с. Матрона Палюк, с. Каритна Опацька. Завідувала кухнею в лікарні с. Катерина Візерканюк [8]. Це була остання робота сестер на українських землях перед приходом радянських окупаційних військ.

При монастирях організовувались будинки для людей похилого віку. Так, у с. Розділ монахині доглядали за 120 особами [9].

У Микуличині, Тернополі і Рава-Руській сестри згромадження СС. Службениць проводили власну захоронку та санаторій, для відпочиваючих – літників [10].

У 1942 р. до Митрополита Андрея Шептицького прийшов лист від амбасадора м. Скалата п. Осідача і головного лікаря лікарні доктора Брича з проханням прислати монахинь для обслуговування лікарні. Митрополит доручив цю справу ігумені Йосифі. Вона негайно вислала двох сестер: Єремію і Іларіону (вони мали медичну освіту), а через деякий час у лікарню прибули ще дві сестри Анізія і Аполлінарія. Сестри невдовзі здобули собі великий авторитет, симпатію і любов не тільки в лікарні, а й у цілому місті. Люди поважали монахинь і довіряли їм. Спочатку радились із сестрами, а вже потім зверталися до лікарів. Згодом до Скалата приїхало ще три сестри: Климентія, Амброзія і Тадея.

У монастирі знаходили притулок і вояки галицької дивізії. У Глинянському районі, наприклад, окремі дивізійники переховувалися в настоятельки Якториського жіночого монастиря Є. Канюки, яка забезпечувала їх харчами та одягом [1].

Сестри Службениць прислужували в Духовній семінарії. Вони були надзвичайно дбайливими та уважними до тих, ким заопікувалися. Цікаві епізоди щодо праці сестер в семінарії, їхніх щирих відносин з єпископом Григорієм Хомишиним наводить о. Петро Мельничук у своїй книзі про життя владики. Він, зокрема, пише: "Наші добрі сестри Службениць, що варили, прибирали і займались господаркою при Духовній Семінарії, рівночасно обслуговували богословів, отців настоятелів, професорів, знали докладно про домашні обставини Татуня". Так ласкаво – "Татуньо", за спогадами о. П. Мельничука, кликали єпископа Григорія Хомишина майже всі вірні.

Як ми бачимо, основним заняттям монахинь було виховання дітей, догляд за хворими, порядкування в церквах, праця в полі.

Чимало уваги сестри-монахині приділяли голодуючим. Унаслідок дворічного господарювання більшовиків, а також конфіскаційної податкової політики німецьких окупантів та неврожайного літа восени 1941 р. не стало харчів, а весною 1942 р. почався голод. При монастирях організовували чернечі кухні для бідних, останнім також роздавали сухі пайки. Станіславівський владика Григорій Хомишин звернувся з проханням до священників Поділля допомогти продуктами студитам із с. Дори та сестрам Службеницям із с. Микуличин, які опікувалися убогими. Після цього на адресу монастиря почали надходити посилки з продуктами. Голодуючі приходили навіть із навколишніх сіл [11]. Монахині разом зі священниками УГКЦ всебічно сприяли переселенню дітей з голодуючих околиць у хлібні райони, опікувалися ними. Впродовж перших місяців 1942 р. із Бойківщини, Підгір'я, Гуцульщини та Львівщини було переселено понад 25 тис. дітей [19].

У с. Держів Миколаївського району створено дитячий будинок на 70 осіб для переселенців; у Турківському районі в с. Вільна працював дитячий притулок на 100 осіб. Вихованням цих дітей займалися сестри Милосердя [12].

Жертвою нацистської політики стало і єврейське населення. Згідно з наказом вищого керівника СП (поліція безпеки) Сходу в Генеральній Губернії (ГГ) Крюгера від 10 липня 1941 р. (§ 3), поширеним на дистрикт Галичина, кожен, хто приймав до свого помешкання, переховував або харчував єврея, підлягав страті [13]. Населення Галичини негативно сприймало і різко засуджувало такі акції.

Усі церковні і монастирські спільноти залучалися до акції рятування євреїв. Митрополичому ординаріату УГКЦ допомагали в цьому близько 550 монахів і монахинь, зокрема у порятунку життя 150-200 єврейських дітей [25], що були "таємно перевезені до різних монастирів, сховані в криптах; їм давали фальшиві посвідчення, українські імена та розсіяли по всіх монастирських школах і сиротинцях у Львові й околицях. Всі вони пережили нацистську окупацію та війну [26, 24].

Митрополит А. Шептицький організував також групу надійних людей, які займалися таємним звільненням та переховуванням євреїв. Група складалася передусім з духовних осіб: монахів і монахинь, деяких парафіяльних священників. В існуючій церковній структурі утворилась спеціальна ланка, що займалась захистом, переховуванням євреїв та сприянням їхньому безпечному переходу через кордон [26, 243].

Чини і громади українських католицьких монахинь піклувались про єврейських дівчат і жінок. У цій ділянці головні ролі належали настоятельці студиток с. Йосифі та настоятельці василіянок с. Моніці [18, 20].

У 1942 р., за німецької окупації, Організація українців дала студиткам будинок у Львові для дітей сиріт. Тут мати – ігуменя зуміла переховати і врятувати від смерті 10 єврейських дітей. Незважаючи

на велику зайнятість монастирськими справами, мати – ігуменя часто відвідувала сиротинець, старалась, щоб дітям нічого не бракувало.

Під час німецького режиму в матірний дім у с. Якторові прибули нові кандидатки в монахині. На новіціаті було 12 новичок: одна з них, сестра Марія, була єврейського походження. Треба зауважити, що життя сестер у монастирі було дуже тяжким. Важка мозольна праця на полі, по господарству; духовні вправи, великі контингенти; на весні часто не було хліба, взимку-холод по келіях [22, 15].

Діяльність митрополита А. Шептицького, найповажнішої у народі людини брали за приклад сотні парафіян. Тільки львів'яни врятували від загибелі 2 тис. людей. Наприклад, І. Гірний (шофер митрополита Андрея) неодноразово перевозив євреїв за вказівкою А. Шептицького або його брата ігумена Клементія з митрополичих будинків до монастирів у с. Уневі та с. Якторові. Особливо він перевіз понад 80 дітей. У монастирях їм видавали підроблені свідоцтва про хрещення. Документи виготовляв о. Й. Петерс, який неофіційно виконував у митрополита Андрея функції секретаря [21]. Підпільна українська католицька діяльність, спрямована на порятунок євреїв, продовжувалась два роки: з літа 1942 р. і до закінчення нацистської окупації в липні 1944 р. [26, с.245].

Ця статистика відновленого за німецької окупації життя жіночих монастирів свідчить про неординарну діяльність монахинь – не однією молитвою виповнювалися їхні домівки та каплиці. Треба було у важких умовах війни забезпечити собі та й іншим бодай скромне існування. Але й цього виявилось замало. Монастирі стали пристановищем усіх, хто потребував не тільки, духовної опіки, не тільки матеріальної допомоги, але взагалі порятунку. І його отримували сироти, вбогі, голодуючі діти. Отримували медичну допомогу воїни українського опору. В монастирях переховувалися діти єврейського походження. І все це не тільки важка щоденна праця, але дуже часто і ризикована.

На жаль, ми ще мало знаємо, мало популяризуємо життя українських монахинь у часи воєнних катаклізмів – життя, що мало всі ознаки самопосвяти, жертвності, а часто і героїзму. Наші сестри добровільно, з молитвою на устах і в серці чинили добро, згладжували жорсткості воєнних лихоліть, були там, де була потреба в опіці. Справді, вони працювали для піднесення духовного і морального стану народу. Але вони і творили подвиг, яким повинна пишатися не тільки наша церква, а й взагалі наш народ. Цю жертвність оцінив Святий Отець, коли увів у ряд святих сестру Ольгу Мацьків, яка трагічно загинула від рук вже іншого окупанта, але в час Другої світової війни. В її мученицькій смерті наче сфокусувалася та християнська і патріотична самопосвята з любові до ближніх українських монахинь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

- 1.Верига В. Дорогами Другої світової війни. Легенди про участь українців у придушенні Варшавського повстання 1944 р. Українську дивізію "Галичина". – Торонто: Новий шлях, 1980. – С.163.
- 2.Вуянко М. Монастирі Івано-Франківська (Станіславова) перша половина ХХ століття. Ін.-Фр. 1998. С.49.
- 3.Івано-Франківська область. Державний архів ІФОДА ФР-388, Оп. 2., Од.зб.31, арк. 15-16.
- 4.ІФОДА ФР-388, Оп. 2., Од.зб.31, арк. 15-16.
- 5.ІФОДА ФР-388 сч., Оп. 2., Од.зб.6, арк. 3.
- 6.Державний архів Львівської області (ДАЛО) Ф.3, Оп.1, Спр.436, арк.148.
- 7.ДАЛО Ф.3, Оп.1, Спр.436, арк.149.
- 8.ІФОДА ФР-388, Оп. 2., Од.зб.31, арк. 15-16.
- 9.ДАЛО Ф.5001, Оп.9, Спр.111, арк.108.
- 10.ІФОДА Р-388, Оп. 2., Од.зб.31, арк. 12.
- 11.ІФОДА Р-389 сч., Оп. 2, Спр.11, арк. 25.
- 12.ДАЛО Ф.5001, Оп.9, Спр.111, арк.110; Оп.9, Спр.17, арк.115.
- 13.ДАЛО Ф.2042, Оп.1, Спр.115, арк.73.
- 14.Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. Париж, Нью-Йорк, Львів. – 1993. – С.530.
- 15.Кримінальна справа П-36531 Вітер Олена Василівна
- 16.Мартирологія Української Католицької Церкви, 1939-1985. С.56-57.
- 17.На святоюрській горі // Львівські вісті. – 1941. 10 липня.
- 18.Одрач Ф., Левін К. А Шептицький і жидівське суспільство // Світло. – 1960. – Ч.ІІ. – С.20.
- 19.Паньківський К. Роки німецької окупації (1941-1944) Нью-Йорк, Торонто. 1965. С.106.
- 20.Письмо Галицького митрополита Андрея з 2.8.1942 р. // Львівські Архієпархіальні відомості 1942.
- 21.Сагайдак В. А. Гітлер наказав арештувати А. Шептицького. Розмова з колишнім шофером митрополита Андрея. І. Гірним // Високий замок. 1997. – 12 вересня.
- 22.Центральний державний архів громад. орган. України в Києві (далі ЦДАГО) Ф.166, Оп.3, Спр.246, арк.89.
- 23.Теперішня наша молодь // Львівські вісті. – 1943. – 21-22 березня.

24. Bociurkiw B. The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet state (1939-1950)/ Edmonton-Toronto. 1996. P. 24.

25. Bosnyk Y. Ukraine during World War // Histori and its aftermath: A. symposium. – Edmonton, Kiyc-Cius, 1986. p. 75.

26. Krawchuk A. Christian Social Ethics in Ukraine: The Legacy of A. Sheptytskyj. – Edmonton, Kiyc-Cius, 1997. p. 241.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2005 р.

О. Сурмач

Католические женские монастыри во время немецкой оккупации (1941-1944г.)

Аннотация: В статье исследуется святость Церкви и монашеской жизни во время немецкой оккупации, когда Церковь взяла на себя ответственность за жизнь украинского народа.

Большая ответственность в этом вопросе легла на женские монастыри. Монахини работали над усилением духовного и морального состояния народа.

Ключевые слова: Сестры-монахини, женские-монастыри, игуменья, церковь, митрополит А.Шептицкий, немецкая оккупация, Галичина.

O. Surmach

Catholic nunneries during the german occupation (1941-1944)

Annotation: A special manifestation of the Church's life and its sanctity is the monastic state. The Church assumed responsibility for the people's life. A great part of this responsibility was accepted by nunneries. Nuns worked in order to raise the spiritual and moral state of the people.

Key words: nuns, nunneries Mother Superior; Church, metropolitan A. Sheptytskyi, the German occupation, Halychyna.

УДК 811.16

Ростислав Терпиловський

Деякі зауваження з приводу проблеми походження слов'ян

Анотація. У статті подаються деякі зауваження з приводу проблеми походження слов'ян в контексті з'ясування проблеми етногенезу стародавнього населення на території України.

Основний акцент концентрується на з'ясуванні процесів етнотворення слов'ян, розвитку у них державності, релігійної культури та духовності і вплив інших народів на розвиток етнічної консолідації релігійного світобачення у слов'ян.

Ключові слова: венеди, слов'яни, анти, склав'яни, пеньківська культура, праська культура, колочинська культура.

Загальновизнано, що проблема походження слов'ян повинна вирішуватися на основі комплексного підходу, тобто загальними зусиллями істориків, лінгвістів, археологів та ін. Кожній з цих наук властиві свої методи дослідження, а отже, і певні специфічні завдання. При цьому потрібно враховувати, що історики критерієм слов'янства вважають лише самосвідомість, зафіксовану самоназвою типу "слов'яни" починаючи з VI ст. Мовознавці вважають праслов'янськими етномовні спільності, що користувалися системою праслов'янської прамоови. У той же час археологи під терміном "праслов'яни" розуміють носіїв археологічних культур (етнокультурних груп), на основі матеріальної культури яких склалися ранньосередньовічні слов'янські старожитності.

Зрозуміло, що такі уявлення відбивають різні аспекти етногенезу і не збігаються між собою. Проте, їхнє коректне використання дозволяє повніше уявити загальну картину. Слов'янський культурно-побутовий набір реконструюється насамперед на підставі археологічних даних, із залученням у деякій мірі етнографічних та історичних матеріалів. Мова, якою користувалися давні слов'яни, відновлюється лінгвістикою на підставі писемних пам'яток. Нарешті, спільна самосвідомість, що належить до найважливіших характеристик етносу, безпосередньо пов'язана з існуванням самоназви. Її історія може бути простежена на основі вивчення свідчень давніх авторів, зафіксованих у писемних джерелах.

Звернемося до історичних даних. Свідчення давніх авторів про слов'ян вкрай убогі й неповноцінні. Проте, на відміну від даних інших дисциплін, вони характеризуються етнічною, а також часовою і просторовою визначеністю.

Як відомо, історик готів Йордан (VI ст.) твердив, що венети, "ставшись з одного кореня, породили три народи, тобто венетів, антів і склавів" [19, с. 111]. Виходячи з цього твердження, багато славістів, звичайно, залучають у якості основного джерела з давньої історії слов'ян низку свідчень, що повідомляють про венедів/венетів, трьох авторів I-II ст. – Плінія Старшого, Тацита і Птолемея. Ці свідчення нерідко розглядалися сумарно, проте їх уважний аналіз дає більш складну картину, на що звернув увагу Д.О. Мачинський. З тексту Йордана випливає, що, говорячи про "єдиний корінь" венетів, антів і склавів VI ст., він мав на увазі зовсім не венедів, згаданих авторами I-II ст., а тих венетів, із якими воював у IV ст. король готів Германарих. Саме таке повідомлення про венетів-слов'ян часів Германариха і є найдавнішим, достатньо достовірним, письмово зафіксованим фактом слов'янської історії [14, с. 83-91].

Що ж стосується венедів/венетів Плінія, Тацита і Птолемея, то, як відомо, цей етнонім зустрічається ще до рубежу н.е. для позначення явно неслов'янських племен у Бретані і на північному узбережжі Адріатики. У якості топоніма корінь "вент" або "венд" відзначається, починаючи з римського часу в багатьох місцях Європи. Крім того, свідчення Плінія, Тацита і Птолемея про венедів/венетів не можна розглядати як щось єдине. Крім сучасних їм відомостей Пліній і Птолемей широко використовували у своїх описах дані античної географічної традиції [15, с. 84]. Більш надійною є інформація Тацита, що дозволяє співставляти з венетами пізньозарубинецькі або зубрицькі пам'ятки [19, с. 43-44].

З тексту Йордана випливає, що венети IV ст. жили в безпосередньому сусідстві з областю, де домінували готи, хоча і не були їм підпорядковані до війни з Германарихом; що вони жили між готами і естами – одним із балтських племен; що за характером озброєння і типом військової організації вони належали до іншої соціо-культурної групи, ніж германці; що вони були дуже численними [9, с. 137-140].

Інший епізод твору Йордана, пов'язаний з історією слов'ян IV-V ст., стосується війни нащадка Германариха – Вінітарія з антами [23, с. 358-360]. Нагадаємо, що Йордану та іншим авторам VI ст. були достатньо добре відомі сучасні слов'янські угруповання, із якими Візантія постійно ворогувала. Зокрема, Йорданом подано цілком конкретні географічні прив'язки, що дозволяють їх локалізувати в період експансії на Балкани. Відповідно до них виходить, що анти жили між Дністром і Дніпром; склавіни – на схід від Карпат, від Нижнього Дунаю до Дністра, а на півночі – до верхів'їв Вісли. Ареал венетів (у "вузькому" значенні цього терміна) Йордан не вказує [3, с. 113-114]. Для локалізації слов'янських угруповань важливо також повідомлення Прокопія про мандрівку з Дунаю частини герулів, розбитих у війні з лангобардами, через "усі по черзі племена склавінів" і "велику пустельну землю" аж до варнів і данів [19, с. 107-108]. Співставляючи цю подію, що відбулася у 512 р., з ареалами склавінів за Йорданом, М. Парчевський доходить висновку про запустіння на початку VI ст. земель, що лежать на захід від верхів'їв Вісли [19, с. 117].

Зупинимось коротко на етнонімах, що використовувались давніми авторами для опису слов'ян. Серед лінгвістів поширена думка, відповідно до якої назва "венеди/венети" на позначення слов'ян як етнічного цілого вживалася лише сусідами-неслов'янами. Не виключено, що спочатку цей термін позначав інший народ – давніх індоєвропейських венедів і лише згодом був перенесений германцями на слов'ян, що зайняли частково їхнє місце.

Термін анти, навпаки, служив для визначення слов'ян іраномовними етносами, що розташовувалися на південний схід від Славії. Вперше він зустрічається в авторів I ст. н.е. Помпонія Мели і Плінія в переліку народів, що населяють Кавказ. Очевидно, і ця назва була перенесена пізніше на сусіднє слов'янське населення. Таким чином, етноніми венеди/венети й анти не є самоназвами і швидше за все були дані різним спільностям слов'ян їхніми сусідами – германцями і скіфо-сарматами [30, с. 33-51].

Зовсім інакше інтерпретуються терміни типу "склавіни", "стлавіни", "склави", що у візантійській традиції з початку VI ст. служили для визначення однієї з найбільших слов'янських груп. Вважається, що для грецької мови сполучення "сл" було неприйнятним, тому при передачі назв із коренем "слов-" або "слав-" звичайно використовувалася вставка "к" або "т". У цьому випадку, безумовно, мова йде про застосування самоназви, близької до сучасної "слов'яни". Саме згадка Йорданом і Прокопієм в одному ряду зі склавінами антів і венетів не залишає сумнівів у тому, що мова йде саме про слов'янські племена, етнографічна і мовна спільність яких для сусідів була очевидною.

Значне місце у вивченні слов'янського етногенезу належить мовознавству, тому що дослідження мови нерозривно пов'язане з історією народу – її носія. Мовознавці багато зробили для реконструкції праслов'янської мови, успішно вирішене питання про відношення слов'янської до інших індоє-

вропейських мов. Проте множина різноманітних, часто діаметрально протилежних концепцій у слов'янському мовознавстві дозволяє вибрати археологу, що звернувся до них, будь-яку, що відповідає його особистим симпатіям. Мені, наприклад, у цьому плані найбільше імponує концепція існування балто-слов'янської мовної спільності.

Вважається, що становлення балтської та слов'янської етномовних спільностей відбувалось між Балтійським морем, Віслою, Россю, Сеймом, Окою і Західною Двіною. Основна зона архаїчної слов'янської гідронімії знаходиться на Верхньому Дністрі, у поріччі правих приток Прип'яті, Тетерева, а також по обох берегах Дніпра в його середній течії. Проте інтепретація цих фактів потребує певної обережності. Архаїчні слов'янські гідроніми поширюються компактними групами аж до Центральної Європи і Балкан, а тому, не виключено, відповідають добі широкого розселення слов'ян у VI-VII ст., а не їхньому ареалу напередодні цих подій[8,с.20-23]. Передбачається, що місце початкового проживання повинно давати не скупчення однорідних назв, а дещо змазану ситуацію. Тому, наприклад, спроба локалізації Ю. Удольфом слов'янської прабатьківщини в невеличкому районі Прикарпаття по одній із зон концентрації архаїчних річкових назв зустріла різку критику. З іншого боку, гідронімічні ареали, очевидно, включають нашарування різночасових назв і лише частково відповідають реальній ситуації. Можливо також, що пласт гідронімії Верхнього Подніпров'я, виділений О.М. Трубочовим і В.М. Топоровим, відбиває не чисто балтський, а балто-слов'янський стан до остаточного розриву між мовними групами. Тому остаточно виключати цей регіон (у всякому разі, його південну частину) із слов'янської прабатьківщини за лінгвістичними даними не слід.

Останнім часом стало цілком очевидним, що пріоритет у вивченні проблеми етногенезу слов'ян належить саме археології, що стрімко розширює коло своїх джерел, випереджаючи мовознавство та історію. Однак, незважаючи на тенденцію до зближення поглядів археологів-славістів різних шкіл, обумовлену розширенням джерельної бази й вдосконалюванням методик дослідження, до одностайності поки далеко. Зауважмо, що користуючись ретроспективним методом, при вивченні проблеми етногенезу слов'ян з погляду археології варто розглядати насамперед пам'ятки римського часу, що безпосередньо передують достовірно слов'янським старожитностям V-VII вв.

Зупинимось на деяких узагальнюючих роботах археологів з проблеми походження слов'ян із залученням даних історії і мовознавства. У цілому можна виділити три основних напрямки, яких дотримуються дослідники, намагаючись знайти відповідність етносам, котрі згадуються в писемних джерелах, серед носіїв археологічних культур Східної Європи.

Перше з них, що можна назвати "черняхівським" або "південним", найбільше послідовно відстоював М.Ю. Брайчевський. Його ерудиція, залучення широкого кола історичних, лінгвістичних, антропологічних, фольклорних і етнографічних матеріалів були спрямовані на доказ приналежності черняхівської культури "незліченним племенам антив"[28,с.27-48]. Проте, типологічні, а частково і хронологічні лакуни між черняхівською культурою та попередніми зарубинецькими пам'ятками, з одного боку, і наступними ранньосередньовічними слов'янськими старожитностями, з іншого, виявилися непереборними. Нині ця концепція має суто історіографічний інтерес.

Прихильники другого, "зарубинецького" або "північного", напрямку під венедами розуміють носіїв зарубинецької культури, а під антами – племена колочинської або пеньківської культур, генетично пов'язані з "пізньозарубинецькими" групами[5,с.12-45]. До цього напрямку тією або іншою мірою примикають погляди К. Годловського[7,с.65-92], Й. Вернера[6,с.116-130], а також представників "петербурзької школи" М.Б. Щукина, Д.О. Мачинського і Г.С. Лебедева. Останні активно використовують свідчення писемних джерел і ряд висновків лінгвістів, проте вважають "зарубинців" бастарнами, а з венедами пов'язують мешканців "поліської білої плями"[29,с.12-36]. До "зарубинецького" напрямку з деякими обмовками можна також віднести концепції Є.В. Максимова, А.М. Обломського, автора цієї статті та ін.[11,с.41-55].

Третій напрямок є компромісним. До нього належить ряд гіпотез, автори яких вважають пшеворську і черняхівську культури поліетнічними, але основну лінію слов'янського етногенезу все ж пов'язують із специфічними елементами в цих культурах. Старожитності більш північних територій В.В. Седов[13,с.18-47] та І.П. Русанова[20,с.21-27] відносять до балтського кола. В.Д. Баран і Д.Н. Козак, признаючи існування "зарубинецької" лінії слов'янського етногенезу, основне значення надають етнокультурним процесам у північно-західних областях України[18,с.23-45].

Спробуємо, спираючись у першу чергу на археологічні дані, враховуючи, проте, історичні повідомлення і висновки лінгвістів, розглянути деякі проблеми ранньослов'янської археології та історії III-VI ст., що викликають найбільш жваву дискусію.

На рубежі II/III ст. досить різномірні пізньозарубинецькі пам'ятки замінюються генетично пов'язаною з ними київською культурою, що характеризується набагато більшою однорідністю. Жодна з локальних груп київської культури не виникла в результаті звичайного еволюційного розвитку місцевих старожитностей. В кожному випадку формування нового явища відбувається у ході змішання традицій різних пізньозарубинецьких груп. За виначеними процесами можна бачити як просування окремих етнокультурних груп в межах освоєного ще на рубежі I/II ст. ареалу, так і синтез традицій споріднених племен [10, с.137-140]. Нова спільність, що виникла в результаті цих процесів, зберегла лише деякі риси "класичної" зарубинецької культури латенської доби і є специфічним культурно-хронологічним комплексом пізньоримського періоду.

На півночі з ареалом київської культури межують культура штрихованої кераміки (Центральна і Західна Білорусь, Східна Литва), дніпро-двінська (межіріччя Дніпра і Західної Двіни, верхів'я Сожу і Десни) і мошинська (верхів'я Оки та її приток). У мошинській і дніпро-двінській культурах помітні певні пізньозарубинецькі риси, хоча весь їхній комплекс є досить своєрідним. Між цими архаїчними "лісовими" групами і київською культурою існує велика контактна зона. У всякому разі на території від басейну правих приток Німану на заході до Смоленського Подніпров'я на сході поширені пам'ятки типу Заозер'я, що склалися на основі традицій носіїв старожитностей типу Абидня, що просунулися на північ із Білоруського Подніпров'я [24, с.20-21]. Набагато більше даних є для реконструкції ходу культурно-історичних процесів, що відбувалися на південному пограниччі київської культури. З київськими пам'ятками другого і третього періодів, із середини III ст. до початку V ст., на півдні межувала черняхівська культура. Київські і черняхівські селища, як правило, займають різні екологічні ніші, що свідчить про певні розходження в характері землеробства.

Після появи черняхівських пам'яток на Середньому Дніпрі та Лівобережжі, аж до Сіверського Дінця, утворюється маргінальна зона. На вододілі Дніпра і Дону черняхівське населення розселюється поряд з київським, що призводить до взаємопроникнення елементів обох культур [12, с.170-174]. У Середньому Подніпров'ї межа між київською і черняхівською культурами простежується більш чітко, проходячи приблизно вздовж Стугни. Деяка частина київського населення входить до складу черняхівських громад, про що свідчать знахідки характерної кераміки на ряді черняхівських пам'яток Середнього Подніпров'я [16, с.86-89]. Ланцюжок черняхівських поселень із "праслов'янською" традицією тягнеться від пам'яток типу Черепин у верхів'ях Дністра і Західного Бугу через Середнє Подніпров'я (Журавка та ін.) до вододілу Дніпра і Дону, що, втім, не дає підстав вбачати за цим явищем значних міграцій на схід, а пояснюється скоріш переміщенням невеличких груп населення [1, с.78-98]. На початку IV ст. окремі групи носіїв черняхівської культури з виразною вельбарською традицією незначно просуваються на північ від Стугни, відтісняючи населення київської культури з таких поселень як Глеваха [17, с.59-87].

Не виключено, що в цей час частина середньодніпровських київських племен переселюється в Чернігівське Подесення. На це може вказувати зростання кількості деснянських пам'яток, починаючи із середини IV ст., деяка зміна характеру місцевої кераміки і домобудівництва (на поселенні Олександрівка 1 досліджено низку будівель з печами-камінами, аналогічних до жител Журавки) [25, с.231-247].

Зазначена ситуація найточніше відповідає, на мій погляд, описаним Йорданом війнам готів Германариха з венетами, оскільки тут має місце збіг археологічних та історичних реалій:

1. В наш час точка зору, відповідно до якої носіїв вельбарської культури пов'язують із східними германцями, є загальновизнаною. Мабуть, черняхівські пам'ятки з вельбарською традицією також належали готам, що сприйняли ряд досягнень провінційно-римської культури [26, с.21-27]. Племена київської культури цілком можуть відповідати слов'янам-венетам, оскільки є, як буде показано нижче, прямими попередниками слов'янських угруповань VI ст. Йордана і Прокопія.

2. Період активних контактів між черняхівсько-вельбарськими і київськими племенами в Середньому Подніпров'ї охоплює початок IV ст. Цей час у цілому не суперечить періоду військових сутичок венетів із готами Германариха, про які повідомляє Йордан.

3. Наприкінці цього часу черняхівсько-вельбарське населення практично відтісняє з лісостепу київські племена, що підтверджується перекриттям на ряді селищ київського шару черняхівським (Обухів 1 і 3, Глеваха, Боромля 2, Гочево 4.) Очевидно, це просування супроводжувалося військовими сутичками. Ймовірно, у результаті описаних подій деяка частина слов'янського населення в південній частині Середнього Подніпров'я й особливо на сході Лівобережжя потрапила в політичну та економічну залежність від держави Германариха, внаслідок чого відбулася культурна і етнічна асиміляція цих венетських груп. Про це свідчить те, що пам'ятки київської культури розвиненого IV ст. відомі виключно за межами черняхівсь-

кої території, на північ і схід від неї. Водночас, сама наявність досить чіткого кордону між київською і черняхівською культурами в цей період, нечисленність черняхівських імпортів у лісовій зоні, мабуть, вказують на перебільшення Йорданом значення поразки венетів. Надходження черняхівських імпортів і ряд технологічних новацій лише в незначній мірі змінили традиційний спосіб життя в лісовій зоні. Швидше за все, "північні народи" були лише номінально залежні від готської держави.

У цілому на пам'ятках заключної стадії київської культури кількість черняхівських речей незначна, проте вони зустрічаються повсюдно, аж до віддалених областей Верхнього Подніпров'я. Особливо активні контакти київського і черняхівського населення спостерігаються на прикладі поселення Хлопків у Київському Подніпров'ї та низці селищ Чернігівського Подесення (Роїще, Верхньостриженське 2, Олександрівка 1 та ін.), що належать до другої половини IV – першої половини V ст. В першому випадку, очевидно, мова може йти про "слов'янізацію" черняхівського населення, що опинилося на межі цих двох спільнот. В другому випадку фіксується активне надходження імпортів, не виключена навіть інфільтрація невеличких черняхівських груп у київське середовище. З огляду на те, що ліпна кераміка пам'яток типу Хлопків і Роїще характеризується певними "протопеньківськими" рисами, можна припустити про певний зв'язок цієї археологічної ситуації з війною "антів Боза" і готів Вінтарія:

1. Відомі події відбулися незабаром після навали гуннів у 375 р., що збігається з фінальною стадією київської та черняхівської культур.

2. Конфлікт швидше за все відбувався десь у пограниччі готського і венето-антського ареалів. Зазначені групи пам'яток знаходяться в зоні активних контактів київської та черняхівської культур.

3. Анти, описані Йорданом і Прокопієм у VI ст., у науковій традиції останніх десятиліть пов'язуються з носіями пеньківської культури[4, с.65-66]. Якщо взяти до уваги, що їх безпосередніми предками є носії пам'яток типу Хлопків і Роїще, то не виключено, що саме до залишивших їх племен якимись скіфо-сарматськими угрупованнями в складі готської або гуннської "імперії" вперше був застосований етнонім "анти". Втім, можливо, що термін цей був ретроспективно перенесений Йорданом на предків антів VI ст., відомих наприкінці IV ст. ще під старим ім'ям венетів.

У першій половині V ст. спостерігається згасання черняхівської культури, викликане еколого-демографічною кризою, пануванням гунів, крахом провінційно-римської системи зв'язків. Готи, алани і ряд інших племен відходять на захід, у межі Імперії. Останні прояви черняхівської культури датуються серединою V ст. Разом із розпадом черняхівської культури відбуваються зміни і у середовищі її північних сусідів, в основному зберіглих стару соціально-економічну структуру. Київська культура також припиняє своє існування, проте на відміну від черняхівської, вона не зникає безслідно. На її основі формуються ранньосередньовічні колочинська і пеньківська культури, що дає підстави розглядати київську культуру як ядро, навколо якого відбулася "кристалізація" слов'янських старожитностей.

Празька, пеньківська і колочинська культури досить близькі між собою за такими етнографічними ознаками, як ліпний глиняний посуд, домобудівництво і поховальна обрядовість. Проте певні деталі цих категорій матеріальної культури відрізняються між собою, що й дало змогу поділити східнослов'янський етнічний масив V-VII ст. на окремі групи. Колочинська культура демонструє поступовий розвиток пізньюзарубинецько-київських традицій півдня лісової зони. Пеньківська культура, очевидно, виникає на основі південних київських пам'яток, що знаходилися в постійному контакті з різноманітними черняхівськими групами. Розпад готської держави призводить до переселення слов'янських племен у лісостеп, на опустілі землі. Ця тенденція помітна ще у розташуванні деяких пам'яток гуннського часу – такі селища, як Мотовилівська, Слобідка 4, Сенча, Курган-Азак розташовані південніше корінної київської території. Очевидно, у формуванні пеньківської культури крім північних груп – нащадків носіїв київської культури Київського Подніпров'я і Чернігівського Подесення – взяли участь також залишки черняхівського населення Дніпровського Лівобережжя, у число яких входила і частина лісостепових слов'янських племен, що раніше сприйняли черняхівську культуру.

Походження найбільш відомої ранньосередньовічної культури – празької, здається, однак, найзагадковішим. Скоріш за все, вона формується на основі пам'яток, подібних за своєю структурою до київських. Проте в басейні Прип'яті вони практично не відомі. Краще досліджені "протопразькі" пам'ятки більш південних регіонів – на Верхньому і Середньому Дністрі та у верхів'ях Прута[21, с.174-175]. Однак, на мій погляд, архаїчний стиль ранньосередньовічних слов'янських старожитностей та яскраво виражений "лісовий" характер вказують, що їх епіцентр знаходився в лісовій зоні, а не на північному заході черняхівської периферії.

Таким чином, зона формування слов'янських пам'яток V ст. охоплює переважно традиційну ранньослов'янську територію – пограниччя лісової та лісостепової смуг від верхів'їв Дністра і Західно-

го Бугу до верхів'їв Сейму, Псла і Сіверського Дінця. Незабаром після цього пам'ятки пенківської і частково празької культур поширюються на південь, займаючи більшу частину старого черняхівського ареалу. Очевидно, розвиток слов'янської спільності відбувався дуже динамічно – вже на початку VI ст. візантійські автори відзначають появу склавинов і антів на лівому березі Дунаю. Розселення слов'янських племен у північному і західному напрямках практично не фіксується писемними джерелами, проте про нього красномовно свідчать археологічні дані. Навряд чи можна погодитися з М. Парчевським, який вважає, що населення колочинської культури, на відміну від празьких і пенківських племен, залишилося на своїй корінній території [22,с.95-108]. Навпаки, у найбільш вивченому регіоні, Чернігівському Подесенні, відзначається багатократне зменшення числа колочинських пам'яток у порівнянні з київськими, причому розміри їх, як правило, значно менші. Очевидно, надлишок населення до цього часу переселився на нові землі. Зникають культура штрихованої кераміки і дніпро-двінська культура, а пам'ятки типу верхнього нашарування Банцерівщини та Тушемлі, котрі виникли на їхньому місці, містять виразні південні (київсько-колочинські) елементи. Зважаючи на все, основною тенденцією на території Верхнього Подніпров'я в другій і третій чвертях I тис. н.е. були початкові процеси слов'янізації "народів між балтами і слов'янами"[30,с.42].

В руху на захід брало участь в основному населення Правобережжя. За деякою участю місцевого населення в VI ст. на території Румунії складається іпотешти-кіндештська, а на території Польщі – дзедзіцька культури. Проте їхньою основою послужили в першому випадку празько-пенківські, а в другому – празькі пам'ятки [27,с.74-75]. Таким чином, експансія празької і пенківської культур була спрямована на захід і південний захід, у Центральну Європу і Подунав'я, а колочинської культури – на північ.

Існують різноманітні погляди щодо того, які археологічні спільності відповідають склавином, антам і венетам Йордана і Прокопія. Практично немає розбіжностей у тому, що дві перші групи співпадають з носіями празької і пенківської культур. Саме ці народи становили найбільш реальну небезпеку для візантійських володінь на Середньому і Нижньому Дунаї в середині VI ст. Ареали празької і пенківської культур цілком збігаються з районами мешкання склавінів і антів[22,с.95-108]. Венетами (у "вузькому" розумінні), територія яких Йорданом не зазначена, вважають населення дзедзіцької[23,с.358-360] або колочинської культур[30,с.43-47]. Остання точка зору здається більш аргументованою, оскільки, як відзначалося вище, дана інформація належить до першого десятиліття VI ст., а дзедзіцька культура виникає не раніше кінця VI ст. На захід від верхів'їв Вісли, де пізніше розташовувалися дзедзіцькі пам'ятки, герули, рухаючись із Подунав'я навколо Карпат, за свідченням Прокопія, перетнули пустельні землі. Колочинська ж культура виникає близько середини V ст. Прямий генетичний зв'язок із київською культурою дозволяє припустити, що колочинські племена могли зберегти старе ім'я на відміну від новотворів, племен празької і пенківської культур, що використовували нові, раніше не зафіксовані стосовно до слов'ян, назви. До початку VII ст. імена венетів і антів, дані цим племінним союзам їхніми сусідами, поступово поглинаються самоназвою "слов'яни", що поширюється на весь слов'янський світ[2,с.74-75].

На мій погляд, злиття воєдино культурно-побутового комплексу (що охоплює формування достатньо близьких слов'янських археологічних культур, єдність соціально-економічної структури їхніх носіїв та релігійних уявлень, відбиту в існуванні кількох основних варіантів поховань із кремацією), спільність мови, зафіксованої давніми авторами і реконструйованої сучасними лінгвістами, а головне – зростання самосвідомості, відбите у широкому використанні самоназви "слов'яни", дозволяє говорити про завершення процесу загальнослов'янського етногенезу в середині I тис.н.е. Далі мова може йти вже про етнічну історію слов'ян і, одночасно, про етногенез східних, західних і південних слов'ян, ще пізніше – про етногенез українців, росіян, білорусів та інших сучасних слов'янських народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абашина Н.С., Обломский А.М., Терпиловский Р.В. К вопросу о раннеславянских элементах культуры на черняховских памятниках Среднего Поднепровья. // Российская археология.1999.№ 4.
2. Баран В.Д. Давні слов'яни. К. 1998.
3. Баран В.Д. Баран В.Д. Пражская культура Поднепровья (по материалам поселений у с. Рашков). – К. 1988.
4. Баран В.Д., Гороховский Е.Л., Магомедов Б.В. Черняховская культура и готская проблема. // Славяне и Русь (в зарубежной историографии).К.1990.
5. Брайчевський М.Ю. Біля джерел слов'янської державності (соціально-економічний розвиток черняхівських племен). К.1964.
6. Вернер И. К происхождению и распространению антов и склавинов // Советская археология.1972.№ 4.

7. Даниленко В.М. Пізнёзарубинецькі пам'ятки київського типу // Археологія. 1976. № 19.
8. Иванов В.В., Топоров В.Н. О древних славянских этнонимах (Основные проблемы и перспективы). // Славянские древности. К. 1980.
9. Козак Д.Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ю і Західному Побужжі. К. 1984.
10. Козак Д.Н. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.). К. 1992.
11. Лебедев Г.С. Этногенетические процессы и образование государств в Восточной Европе (балты, финно-угры, славяне) // Проблемы этногенетических исследований Европейского Северо-Востока. – Сыктывкар. 1982.
12. Лопатин Н.В. Днепро-двинская культура как компонент культуры длинных курганов. // Труды VI Междунар. конгр. слав. археологии, т. III. М. 1997.
13. Максимов Е.В. Зарубинецкая культура на территории УССР. К. 1982.
14. Мачинский Д.А. К вопросу о территории обитания славян в I-VI вв. // Археологический сборник государственного Эрмитажа. 1976. Вып. 17.
15. Мачинский Д.А. К вопросу о территории обитания славян в I-VI вв. // Археологический сборник государственного Эрмитажа. – 1976. Вып. 17.
16. Обломский А.М. Этнические процессы на водорозделе Днепра и Дона в I-V вв. н.э. Москва-Сумы. – 1991.
17. Обломский А.М. Поселение Журавка Олышанская в Среднем Поднепровье (опыт культурно-хронологического анализа материалов). // Гістарычна-археалагічны зборнік. 1998. № 13.
18. Русанова И.П. Славянские древности VI-VII вв. – М. 1976.
19. Свод древнейших письменных известий о славянах. Том I (I-VI вв.). М. 1991.
20. Седов В.В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. Материалы и исследования по археологии СССР. 1970. № 163.
21. Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. М. 1979.
22. Седов В.В. Славяне в раннем средневековье. М. 1995.
23. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. К. 1990.
24. Терпиловський Р.В. Слов'яни Подніпров'я у першій половині I тис. н. е. – Автореф. дис. ... докт. іст. наук. К. 1994.
25. Терпиловский Р.В. К проблеме контактов киевской и вельбарской культур // Kultura wielbarska w miodszym okresie rzymskim. Lublin. 1989. Т. II.
26. Терпиловський Р.В., Шекун О.В. Олександрівка 1 – багаточислове ранньослов'янське поселення біля Чернігова. Чернігів. 1996.
27. Терпиловський Р.В. Праслов'янські старожитності Східної Європи. Перспективи пошуку. // Старожитності Русі-України. К. 1994.
28. Трубаčov О.Н. Название рек Правобережной Украины. М. 1968.
29. Godiowski K. Z badan nad zagadnieniem rozpraszczania siołian w V-VII w. n. e. Krakow. 1979.
30. Parczewski M. U zrodel Slowianszczyzny. // Slowianie w Europie wczesniejszego sredniowiecza. Warszawa. 1998.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2005 р.

Р. Терпиловський

Некоторые примечания по проблеме происхождения славян

Аннотация: В статье подаются примечания на исследуемую проблему происхождения славян в контексте исследования этногенеза древнего населения на территории Украины.

Основной акцент концентрируется на вопросах происхождения славян, развития у них государственности, религиозной культуры, влияние на другие народы.

Ключевые слова: веныды, славяне, анты, склавины, пен'ковская культура, пражская культура, колочинская культура.

R. Terpylovs'kyi

Certain remarks on the Slavs' origin

Annotation: the article provides certain remarks on the Slavs' origin in the context of solving the problem of ethno genesis of the ancient population on the territory of Ukraine.

The main emphasis is given to clearing out the processes of ethno creation of the Slavs, the development of their state and religious culture, spirituality and influence of other peoples on the development of ethnical consolidation, of the religious outlook of the Slavs.

Key-words: the Venedy, the Slavs, the Anty, the Sklaviny, the Pen'kiv culture, the Prague culture, the Kolochyn culture.

Проблемна парадигма вивчення діалектної лексики

Анотація: У статті розглядається низка проблем, пов'язаних із вивченням сучасного стану діалектної лексики. Робиться екскурс у минуле про початки і становлення української діалектології, зокрема про вивчення лексики старожитнього наддністрянського говору.

Ключові слова: українські говори, діалектна лексика, діалектологія, мовні явища.

Зацікавлення українським мовним простором, а також його вивчення почалося з XVIII ст. Треба зауважити, що наукові праці того часу носять здебільшого етнографічно-географічний та історичний характер. У них робляться лише перші найзагальніші спроби характеристики українських діалектів. Сюди зараховуємо праці О. Шафонського, О. Павловського, І. Вагилевича.

У праці Олександра Шафонського "Черниговского намесничества топографическое описание", написаній 1778 року, а опублікованій лише 1851 р., спеціальних діалектологічних проблем не зачеплено, тільки вміщено окремі відомості про українські говори [1].

Праця Олександра Павловського "Грамматика малороссийского наречия, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого русского языка, сопровождаемое разными по сему поводу замечаниями и сочинениями" присвячена описові морфологічної та синтаксичної будови української мови, де чимало прикладів подано зі сфери української діалектної системи [2].

Іван Вагилевич у розвідці "Бойки русько-слов'янський народ у Галичині" вмістив інформацію про бойків, зокрема, про форму та суть їхньої народної культури, а також подав окремі зразки бойківського діалектного мовлення [3].

Проблемі виділення та класифікації українських говорів належать розвідкам К. Михальчука, В. Ганцова, І. Зілинського та інших учених. Ці дослідники заклали основи української діалектології. Класифікації української мови, здійснені вченими згаданого періоду, сьогодні не можемо прийняти в цілому, однак вони, безсумнівно, стали важливим орієнтиром для наступних поколінь українських діалектологів.

Наприкінці XIX — поч. XX ст. з'явилося багато монографічних праць з української діалектології, в яких описано окремі говірки чи цілі говори. У них уже можна побачити в комплексі всі згадані проблеми української діалектології.

У працях Олександра Потебні "О звуковых особенностях русских наречий" [4], "Заметки о малорусском наречии" [5], "К истории звуков русского языка" [6] та ін. також порушено теоретичні питання української діалектології.

Із пізніших досліджень заслуговують на увагу праці, в яких також розглядаються питання опису українських говорів, подаються певні корективи та уточнення щодо їх групування, порушуються важливі теоретичні проблеми. Серед них можна назвати найважливіші дослідження: Б. Кобилянського "Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття" (про встановлення межі між гуцульським і покутським говорами); П. Бузука "Діалектологічний нарис Полтавщини" (про лівобережні середньонаддніпрянські говірки, про їхнє розмежування на власне полтавські і східнополтавські на схід від водоподілу річок Псел і Ворскла); О. Курило "Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки с. Хоробричів давніше Городнянського повіту, тепер Сновської округи на Чернігівщині" і "Матеріали до української діалектології та фольклористики" (де широко представлено подільський діалектний матеріал); Я. Янува "Gwara maloruska wsi Moszkowiec i Siwki Naddniestrzackiej z uwzględnieniem wsi okolicznych" (про південні та західнонаддністрянські говірки); М. Пшеп'юрської "Надсянський говір" (порівняно точне окреслення території поширення надсянських говірок); К. Дейни "Podolsko-wojucskie pogranicze językowe" (про волинсько-наддністрянські ізоглоси, пов'язані з давніми межами Галицького та Володимиро-Волинського князівств); І. Панькевича "Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей" (про мову галицьких лемків); В. Ващенко "Полтавські говори" (важлива узагальнююча праця про лівобережні середньонаддніпрянські говірки); І. Варченка "Лубенські говірки і діалектна суміжність" (історія становлення фонетичної системи говірок західної Полтавщини); А. Могили "До характеристики середньочеркаських говірок" (про

південну межу правобережних середньонадніпрянських говірок, яка є дуже невиразною); Г. Шила "Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра" (зв'язок сучасних говорів із діалектами літописних племен: середньонадбужанські говірки — дуліби-бужани, волинські говірки — волиняни, надністрянські і подільські говірки — уличі); А. Залеського "Вокалізм південно-західних говорів української мови" (про фонетику південно-західних діалектів); П. Гриценка "Моделювання системи діалектної лексики" (праця виконана переважно на матеріалі південнобессарабських говірок); А. Поповського "Значення південно-степових говорів у формуванні літературно-національної мови" (аргументоване доведення близькості степових говорів до системи середньонадніпрянського діалекту, який став основою української літературної мови" та ін.

Не можна лишити осторонь і фундаментальних лінгвогеографічних праць, що з'явилися в останні десятиріччя: "Атлас української мови", "Общекарпатский диалектологический атлас", "Общеславянский лингвистический атлас".

Крім описових праць, діалектна субстанція надністрянських говірок послідовно представлена в лінгвогеографічних працях. В АУМ на різних структурних рівнях надністрянський діалект репрезентовано як окремий діалектний тип із притаманними йому ексклюзивними рисами та ознаками, які його єднують із рядом суміжних діалектів. Зауважимо, що в усіх перелічених працях велика увага приділяється лексичному фондові українських говорів, на тлі яких виразно виділяється і словникова система надністрянських говірок.

Огляд головних праць з української діалектології, крім усього, показує, що з-поміж різних ареалів віддавна чільне місце як об'єкт дослідження займав надністрянський діалект. Підкреслимо, що згадані праці Яна Янува, Кароля Дейни, Івана Зілінського, Івана Верхратського, Івана Панькевича, Гаврила Шила, Марії Пшеп'юрської та ін. заклали підвалини розуміння структури цього діалекту, його зовнішніх меж та відношення до інших діалектних систем. Це було зроблено на ґрунті, передусім, фонетичних і граматичних явищ. Так, окремі фонетичні явища, властиві надністрянському діалектові, описав Антон Залеський[7], підкресливши найширші контакти і зв'язки цього діалекту з іншими суміжними.

Проте лексика надністрянського говору, як і синтаксис, просодія, фразеологія, не стала предметом докладного аналізу. Тому узагальнений образ надністрянського говору ще не створено.

В останні роки помітно зросла увага вчених до діалектної лексики як об'єкта дослідження. Майже всі діалектологи сходяться на думці про те, що діалектна лексика, в якій відбивається світ реальних речей, є систематизованим комплексом різних мовних явищ.

Треба зауважити, що докладним аналізом складу семантики, територіального поширення лексики було охоплено всі українські діалекти. Тому одним із важливих завдань сучасної україністики є фіксація та поетапний системний опис лексичного складу надністрянського діалекту.

В українському мовознавстві неодноразово наголошувалося на потребі систематичного вивчення лексичного рівня. Оскільки в діалектології переважала думка про неоднакову інформативну цінність мовних одиниць, що належать до різних рівнів системи мови, упродовж багатьох років ігнорувалося дослідження діалектної системи.

Що ж стосується поглядів на лексичний рівень як малоінформативний, то їх спростовує практика національних лінгвогеографічних шкіл, досвід роботи над Загальнослов'янським лінгвістичним атласом, Лінгвістичним атласом Європи, Загальнокарпатським діалектологічним атласом, Атласом української мови.

Особлива увага до лексики викликана тим, що вона найчутливіша до змін у житті суспільства, порівняно легко переймає іншомовні слова.

Увага до лексики викликана ще й тим, що деякі рівні мови надністрянського говору опрацьовані дещо краще й більше. Що ж до діалектної лексики говірок Надністрянщини, то вона вивчена фрагментарно.

Важливою залишається проблема з'ясування джерел походження аналізованої діалектної лексики та її відношення до лексики інших говірок, зокрема: бойківських, лемківських, гуцульських, покутсько-буковинських, волинських, подільських; на існування таких спільних явищ вказує не лише просторова суміжність діалектів, а й відомі в науці випадки їхнього ізогlosного об'єднання. Діалектна лексика одного говору не становить герметично замкненої сфери, а ті чи інші лексеми надністрянського діалекту побутують не тільки в контактних говірках, а й в інших говорах української мови.

Заслугує на увагу питання про те, яку роль відіграв той чи інший діалект стосовно літературної мови. Відомо, що середньонадніпрянський говір займає важливе місце у становленні нової української літера-

турної мови. Оскільки як говірка, так і літературна мова ніколи не бувають повністю безваріантними, то в роботі розглядається питання значення й ролі наддністрянського говору у формуванні та становленні західноукраїнського чи галицького варіанта (різновиду) літературної мови ХІХ — поч. ХХ ст.

Підтримуємо думку мовознавців, які вважають за потрібне досліджувати лексику й семантику, як і будь-який інший мовний рівень, у двох аспектах: синхронному і діахронному. Діалектна лексика вивчається, в основному, на синхронному зрізі. Однак, в окремих моментах вдаємось до з'ясування мовно-історичних змін та етимології лексики.

Спорадично трапляються лексеми на позначення архаїчних знарядь млинарства, гончарства, відгонного вівчарства тощо в роботі не аналізовано, залишаючи ці матеріали для регіонального наддністрянського словника українських народних говорів. Ймовірно, частина цих свідчень — як важливе для з'ясування загальноукраїнської картини лексичної диференціації — буде представлено на картах Лексичного атласу української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. — К., 1851. — 67 с.
2. Павловський О. Грамматика малороссийского наречия, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого русского языка, сопровождаемое разными по сему поводу замечаниями и сочинениями. — 1818. — 161 с.
3. Вагилевич І. Бойки русько-слов'янський народ у Галичині // "Жовтень". — 1978. — №12. — С.69–76.
4. Потебня А. О звуковых особенностях русских наречий // Филологические записки. — Воронеж, 1866. — 92 с.
5. Потебня А. Заметки о малорусском наречии. — Воронеж, 1870. — 156 с.
6. Потебня А. К истории звуков русского языка. — Воронеж, 1876. — 242с.
7. Залеський А.М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. — К.: Наук. думка, 1973. — 155 с.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2005

З. Бычко

Проблемная парадигма изучения диалектной лексики

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые проблемы связанные с изучением современного состояния диалектной лексики.

Делается экскурс в прошлые времена становления украинской диалектологии, в частности изучения надднестрянской лексики.

Ключевые слова: украинские говоры, диалектическая лексика, диалектология, языковые явления.

Z. Bychko

Problematical paradigm of learning dialectal vocabulary

Annotation: The article considers a set of problems, connected with learning the modern dialectal vocabulary. The excursus about the beginning and establishing of the Ukrainian dialectology is made into the past, in particular about learning the vocabulary of the old Naddnestrrians'kyi dialect.

Key words: Ukrainian regional lexics, dialekt lexics, dialektology, language peculiarities.

УДК 811.161.2

Світлана Борзенко, Луїза Бабаєва, Лідія Климюк

Мова і культура нації: культурологічний дискурс очима іноземців

Анотація: Стаття присвячена проблемам лінгвокультурології як методиці викладання іноземних мов. Розглядалася фонова лексика як еквівалентна, так і безеквівалентна.

Замість традиційних передтекстових завдань ми намагалися продемонструвати семантичні зв'язки в певних схемах, що за своєю структурою нагадують будову ментального лексикону і так сприяти оволодінню фонового лексикону за короткотривалий термін.

Ключові слова: лінгвокультурологічний дискурс, фонова лексика, еквівалентна та безеквівалентна лексика, ментальний лексикон, контролюючі тести, когнітивний та комунікативний підходи.

Міркуючи про нашу державність, про національну ідею, ми ставимо на перше місце саме мову – душу нації. Безумовно, що мова – це основа духовності народу, саме підґрунтя існування нації.

Мова має важливу властивість: у процесі свого розвитку нагромаджувати, зберігати і віддзеркалювати факти та явища культури народу – носія мови.

Сукупність духовних і матеріальних цінностей, досягнутих народом у процесі свого історичного розвитку, складають фонові знання, які є надбанням усіх членів лінгвокультурної спільноти.

Безперечно, особистість – це продукт культури. Тому, бажаючи досягнути внутрішній світ українця, француза, англійця, німця тощо, потрібно вивчати українську, російську, англійську, німецьку, французьку та інші культури.

Культурні контакти є істотним компонентом спілкування між народами, і тому при взаємодії культури не тільки доповнюють одна одну, а й виявляють свою самотність. У своїх контактах культури взаємозбагачуються ядерними цінностями. Культура втілюється у мові, а мова, зрозуміло, стає джерелом успадкування суспільством культурних цінностей. Це не тільки багатства літератури і мистецтва, нагромаджені протягом багатьох століть розвитку суспільства, але й традиції сумісного життя, обряди, звичаї, загальноприйняті форми повсякденної діяльності. Усі ці прояви культури бувають значною мірою національно своєрідними.

Процес засвоєння національної культури починається з дитинства і продовжується протягом всього життя. Але часто буває так, що доросла людина з тієї чи іншої причини пориває зі своєю національно-культурною спільнотою і опиняється у середовищі зовсім іншої культури. Тоді відбувається процес акультурації, тобто засвоєння особистістю елементів, цінностей іншої культури [2, 36]. Саме в такі умови потрапляють іноземці (студенти, стажисти), що приїжджають в Україну. Процес акультурації буде успішнішим, якщо для досягнення його будуть спрямовані зусилля методистів, викладачів української мови як іноземної. Автори вже раніше зверталися до цієї проблеми [1, 101].

Культурологія "вивчає процеси культурних трансформацій на рівні суспільства та пояснює суспільні явища на прикладах із творів літератури та мистецтва" [11, 212].

Культурологічний дискурс дуже поширений у засобах масової інформації. Це статті про долю культури в суспільстві, інтерв'ю з відомими письменниками, художниками, музикантами тощо. Це дискусії на культурологічні теми як на телебаченні, так і в журналах і газетах, а також лекції відомих діячів культури.

Проблеми глобалізації усіх аспектів людського життя – взагалі та міжлюдського спілкування зокрема, зробили культурологічний дискурс сьогодні дуже актуальним.

Проблемами одночасного вивчення мови і культури займається на сучасному етапі лінгвокультурологія.

Мова – культурний код нації, лінгвокультурологія – наука про взаємодію мови і культури, що формується зараз як фундаментальна міждисциплінарна наука в межах антропоцентричної парадигми, яка склалася на рубежі віків.

Але лінгвокультурологія це не тільки наука, це ще й методика викладання іноземних мов. Лінгвокультурологія навчає прийомам презентації, закріплення й активізації відомостей про ту чи іншу країну. Лінгвокультурологія – це аспект у викладанні будь-якої іноземної мови, орієнтований одночасно на вивчення мови і культури [2]. І завдання викладача іноземної мови полягає якраз у тому, щоб вивчення мови відбувалося паралельно із з'ясуванням культурних цінностей, щоб норми мови одночасно засвоювалися з нормами культури. Знання системи мови ще не забезпечує практичного володіння мовою. Необхідні ще знання норм вживання цієї системи, знання конкретних ситуацій і контекстів їх застосування.

Культурологічна лексика – це еквівалентні, безеквівалентні, міфологізовані мовні одиниці: архетипи і міфологеми; фразеологічний мовний фонд, стереотипи, символи, мовленнєва поведінка, фольклорні тексти тощо.

В іншомовній аудиторії, зокрема в аудиторії французьких й американських слухачів, під час читання різноманітних текстів українською мовою семантизувалася лексика, пов'язана з історією України, українською літературою, етнографією, засобами масової інформації в Україні, наукою та освітою, політикою та економікою.

Фонову лексику ми розподілили на еквівалентну та безеквівалентну. Ми враховували той факт, що еквівалентна лексика перекладається легко, безеквівалентна взагалі не перекладається, і вона, а також декотрі фонові слова потребують пояснення незіставних одиниць, що віддзеркалюють специфіку національної культури.

Еквівалентна та безеквівалентна лексика об'єднується в групи і з врахуванням свого походження та тематичної ознаки: слова, що називають предмети і явища традиційного побуту, історизми, персоналії, фольклорна лексика, лексика фразеологічних одиниць тощо.

Замість низки передтекстових завдань ми намагалися продемонструвати семантичні зв'язки в певних схемах, що за своєю структурою нагадують будову ментального лексикону, і так сприяти оволодінню за значно короткий строк великим набором зв'язків між знаками і кодами семантичних ознак.

Проблема будови ментального лексикону одна із найважливіших у психолінгвістиці, а психолінгвістика, як відомо, тісним чином пов'язана з методикою викладання іноземних мов.

У руслі ідей Н.Хомського стосовно трансформаційної породжуючої граматики лексикон розглядався багатьма дослідниками як компонент породжуючої моделі мови, котра виконує допоміжну роль по відношенню до граматики. Цю орієнтацію Н.Хомського та його послідовників А. Вежбицька назвала антисемантичною.

Слушною видається думка Ч.Осгуда, який у праці "Toward an abstract performance grammar" [10] приділяє лексикону велику увагу, оперує поняттям глибинної когнітивної системи, яка трактується як високо структурована система переробки семантичної інформації. Ця система, семантична за своєю природою, залучає синтаксис лише у переходах між структурованою семантичною сіткою і поверховими формами речень, що продукуються і одержуються.

Лексикон розглядається Ч.Осгудом як один із важливіших механізмів когнітивної переробки інформації. Лексикон, за Осгудом, – це швидше процес ніж пам'ять зберігання, роль його провідна по відношенню до синтаксису, в ньому функціонують когнітивні структури.

Е.С.Кубрякова вважає, що ментальний лексикон, це система, яка віддзеркалює мовні здатності, знання про слова та еквівалентні їм одиниці й виконує складні функції, пов'язані як зі словами, так і з структурами репрезентації енциклопедичних знань, що стоять за ними [4].

У роботі Віллема Левелта "Speaking: From intention to Articulation (1989, 1993)", ментальний лексикон взагалі відіграє провідну роль у продукуванні мовлення [9].

Розглядаючи структуру лексичної одиниці в ментальному лексиконі, В.Левелт умовно зображує її як коло, розділене на чотири рівних сектори, що відповідають значенню, синтаксису, морфології та фонології. Верхня частина такого кола містить значення і синтаксис, нижня – морфологію і фонологію. Його лексикон має внутрішню структуру із різноманітними зв'язками між його одиницями. У згаданій праці він подає малюнок, де схематично показана частина лексичної сітки, стрілки репрезентують зв'язки в середині сітки. Вузли сітки репрезентують концепти. Вони зв'язані стрілками, котрі показують характер зв'язку між концептами. Концепцію Левелта ми взяли на озброєння у своїй передтекстовій роботі.

Не підлягає сумніву, на наш погляд, твердження А.А.Залевської, що лексикон – динамічна функціональна система, що самоорганізується внаслідок постійної взаємодії між процесом переробки і впорядкуванням мовленнєвого досвіду та його продуктами [3]. Психолог Джорж Кіш один із авторів "Асоціативного тезауруса англійської мови (1972)", стверджує, що словниковий запас людини – це система пошуку в сітці зв'язків, де рівень активності окремого вузла (слова) залежить від стану системи і вільних переходів, що в ній відбуваються.

Отже, суть лексикону за Ч.Осгудом, В.Левелтом, Є.С.Кубряковою, А.А.Залевською, Д.Кішем – це семантичні зв'язки між його одиницями, семантичні сітки. Сітьова модель передбачає, що слова або їхні концептуальні еквіваленти існують в семантичній пам'яті як незалежні одиниці, з'єднані в єдину сіть за допомогою зв'язків.

Л.Д.Фельдман і К.Л.Фаулер [8], аналізуючи структуру сербохорватської мови, висувують гіпотезу сателітової будови ментального лексикону, де первинні форми слів знаходяться в центрі словникового блоку, а всі інші форми цих слів розташовані довкола на однаковій відстані одне від одного і від центру.

За Ендрюсом, чисті основи та їхні похідні знаходяться в одному словниковому блоці ментального лексикону, а дериватикон – поза блоком. Лексикон і дериватикон взаємодіють [6].

Мортон запропонував логогенну модель розпізнавання слова. Кожне слово зберігається в ментальному лексиконі як логоген, котрий містить в собі не тільки фонологічну і семантичну інформацію про слово, але й його морфологічні характеристики. Логогени акумулюють в собі інформацію про частотність зустрічаемого слова та його контекст. Зі збільшенням частоти повтору того чи іншого слова воно стає більш доступним, а до низькочастотних слів доступ важчий і повільніший [7].

Ця методологічна база стала для нас провідною в пошуку нестандартних методів і прийомів семантизації країнознавчої лексики на заняттях з української мови в іншомовній аудиторії.

Подаємо декілька схем репрезентації фонової, еквівалентної та безеквівалентної лексики та її семантичних зв'язків.

Ключові концепти у цих схемах розташовуються в центрі блоку, а їхні репрезентанти довкола на однаковій відстані від центру. Взаємозв'язок центру і периферичних блоків – це динамічна функціональна система. Базою у цих схемах є семантичний блок, а граматичний відіграє допоміжну роль.

Остання схема – це вже сітьова модель взаємодії усіх ключових концептів тексту.

Після семантизації лексичного матеріалу, створення семантичної сітки, слухачам пропонуються змодельовані тексти. Наприклад: "Виникнення Українського козацтва"

У XIV – XV століттях виникає нова верства українського суспільства – козацтво.

Чому з'явилися козаки, і що означає слово "козак"? "Козак" означає "вільна людина", "воїн-вершник". Причини їхньої появи різні: економічні, соціальні, політичні, стратегічні, національні. Молоді здорові люди не хотіли бути кріпаками, працювати на пана. Вони втікали у вільні землі Подніпров'я та в степи. Вони самі хотіли боронити свою землю від татарської небезпеки. Вони не хотіли розмовляти тільки польською мовою і ходити в католицьку церкву.

Козаки оселились в низині Дніпра (це місце мало назву Запорозжя) і в степу (це місце називалось Дике Поле). Вони заснували укріплені табори, займалися рибальством, мисливством, організовували походи проти татар та турків.

В боротьбі з татарами став відомим козацький герой князь Дмитро Вишневецький. Він заснував у 1556 році на острові Мала Хортиця фортецю. Це був початок Запорозької Січі – військової організації козацтва. Запорозька Січ незалежна українська земля зі своєю владою. Козацтво ділилось на полки (по 500 – 1000 чоловік), на чолі стояв полковник. Полки – на сотні, на чолі стояв сотник; сотні – на курені, на чолі стояв отаман. Все козацьке військо очолював гетьман, Запорозьке військо – кошовий отаман.

Які були умови вступу в Січ? Знання української мови, православна віра, вміння володіти зброєю, бути вірним своїм товаришам, бути неодруженим.

У боротьбі з турецько-татарською небезпекою українське козацтво зросло у велику силу, а Запорозька Січ стала джерелом формування української державності.

В оперативній, а потім і в довготривалій пам'яті, завдяки передтекстовій роботі, накопичуються слова-концепти, їхні структури, взаємодії структур, відшліфовані з погляду граматики.

Текст демонструє взаємозв'язок мови й мислення. Дві основні функції мови – когнітивна й комунікативна спираються на взаємозв'язані, але не тотожні структури мовної свідомості.

Виокремлення в передтекстовій роботі певних концептів, створення концептуальних полів, презентація взаємодії концептів приводить до формування певних навичок у читанні й розумінні тексту.

Підчас роботи з лексичним матеріалом вивчаються відповідні граматичні конструкції і відпрацьовуються в докомунікативних і комунікативних вправах такого типу:

Тарас – *Ти знаєш, хто такий козак?*

Джон – *Викладач казав, що це вільна людина.*

Тарас – *А як козаки з'явилися, що робили, де жили?*

Джон – *Вони не хотіли працювати (пан)*

– *Вони хотіли жити (воля)*

– *Вони не хотіли розмовляти (польська мова)*

– *Вони не хотіли ходити (Католицька церква)*

– *Вони хотіли боронити (рідна земля)*

– *Вони втікали (вільні землі)*

або Том – *Джоне, що ти знаєш про козаків?*

Джон – *Вони (втікати-втекти) у вільні землі.*

– *Вони (селитися-оселитися) у низині Дніпра.*

– *Вони (засновувати-заснувати) укріплені табори.*

– *Вони (займатися-зайнятися) мисливством, рибальством.*

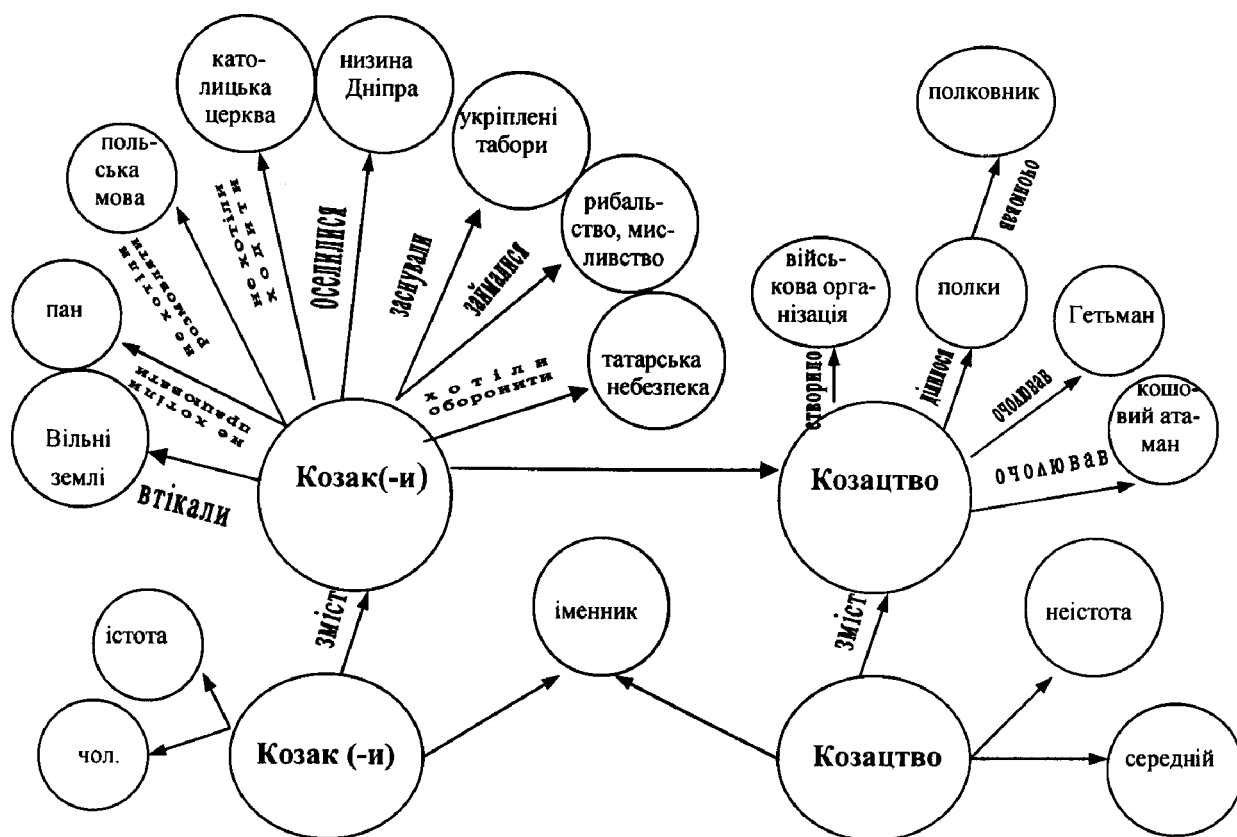
Післятекстові контролюючі завдання ми подаємо як тести, де перевіряється розуміння матеріалу, виявляється ступінь сформованості лексичних та граматичних навичок, мовленнєвих вмінь.

Підчас моделювання ключових концептів української культури в іншомовній аудиторії ми широко залучили мовний матеріал, як у своїй передтекстовій роботі, так і в навчально-контролюючих тестах.

Слухачам пропонуються лексичні й граматичні тести.

Мета навчально-контролюючих тестів продовжити формування мовної картини світу іноземних слухачів, яка безпосередньо пов'язана з культурологією.

Схема 1.

Лексичні тести спрямовані на перевірку знань частотної лексики, особливо фонової та безеквівалентної, котра пов'язана з певною культурологічною темою.

Значна частина тестів спрямована на перевірку сполучуваності лексичних одиниць, котра враховує семантику слів або контекст речення.

Для контролю граматики відібрані граматичні явища, що утворюють особливу семантику фонової інформації: слово і формоутворюючі властивості української мови; багатозначність прийменників, котрі передають вираження часу, визначально-обставинні відносини, вираження місця й напрямку дії, способи вираження можливості й зобов'язань і пов'язані з ними вживання видів дієслів; складні та ускладнені речення, котрі містять в собі різноманітні типи підрядних речень і речень з дієприслівниковим зворотом.

Основний тип тестів – це вибір тієї чи іншої лексичної одиниці або конструкції й утворення форм від даних після прикладу слів. Приклад – просте, ускладнене або складне речення – містить в собі не одну перешкоду, що потрібно подолати. У більшості випадків необхідно вибрати 2-3 слова або форми.

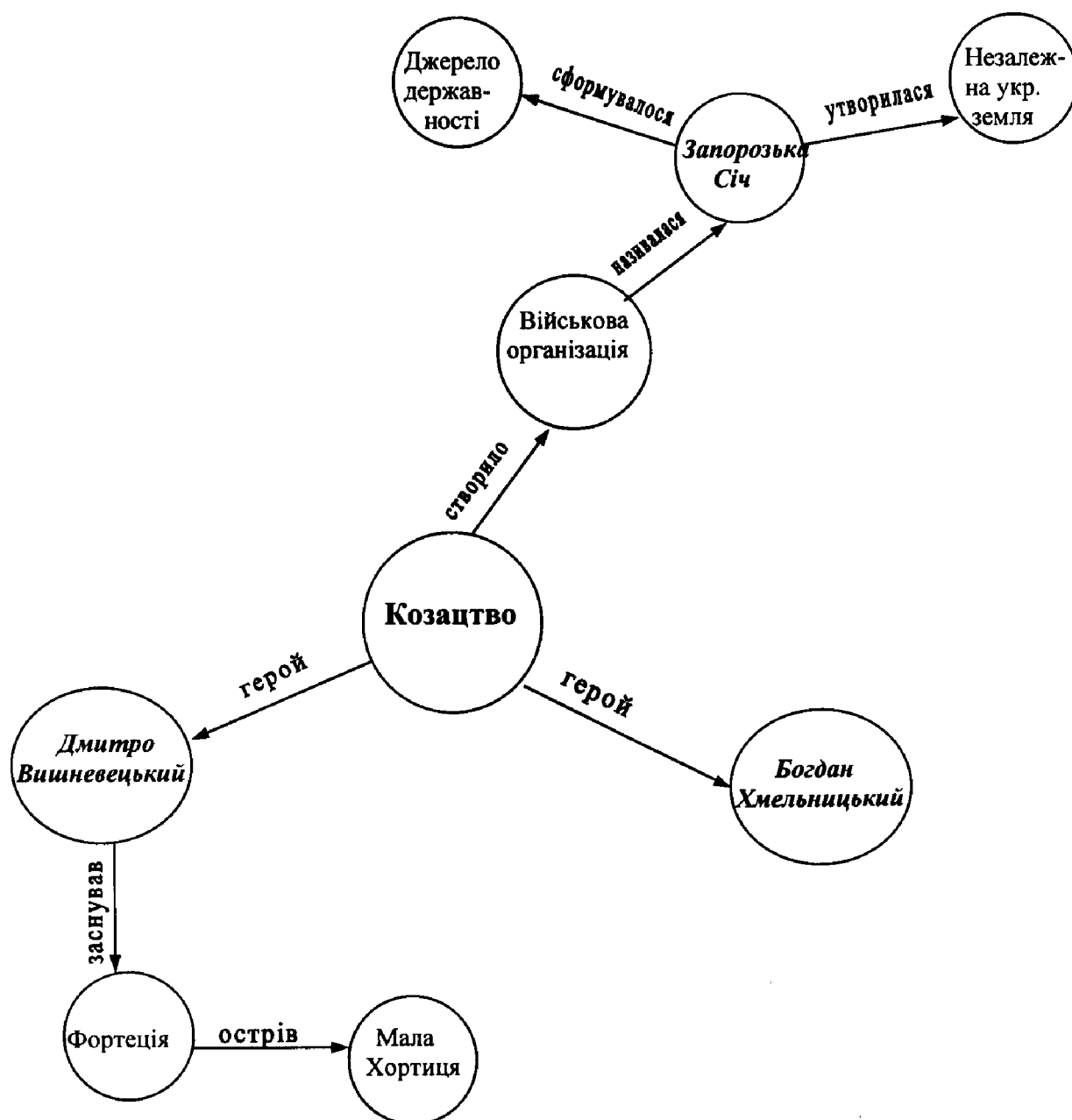
Тести укладені так, що граматичні форми, котрі перевіряються, подаються в певних конструкціях, в контексті, і це знову ж таки свідчить, що в нашій роботі з іноземними слухачами семантика відіграє надзвичайно особливу роль.

ГРАМАТИЧНІ ТЕСТИ

I. 1. Завдання. Прочитайте назви розрядів слів.

1) полководець	– діяч, особа
2) війна	– подія
3) козацький	– якість, ознака
4) громадянство	– абстрактне поняття
5) відбуватись	– дія
6) обговорення	– назва дії
7) вирішено	– якість дії

Схема 2.

І. 2. Завдання. Перед кожним словом поставте номер його розряду (від 1 до 7).

– Богдан Хмельницький	– осавул
– військо	– питання
– книжник	– переможно
– верхність	– перемога
– літописець	– перемогати
– вживати	– голос
– гетьман	– вирішувати
– генеральний	– політика
– найважливіший	– судівництво
– справа	– рада
– старшина	

Схема 3.

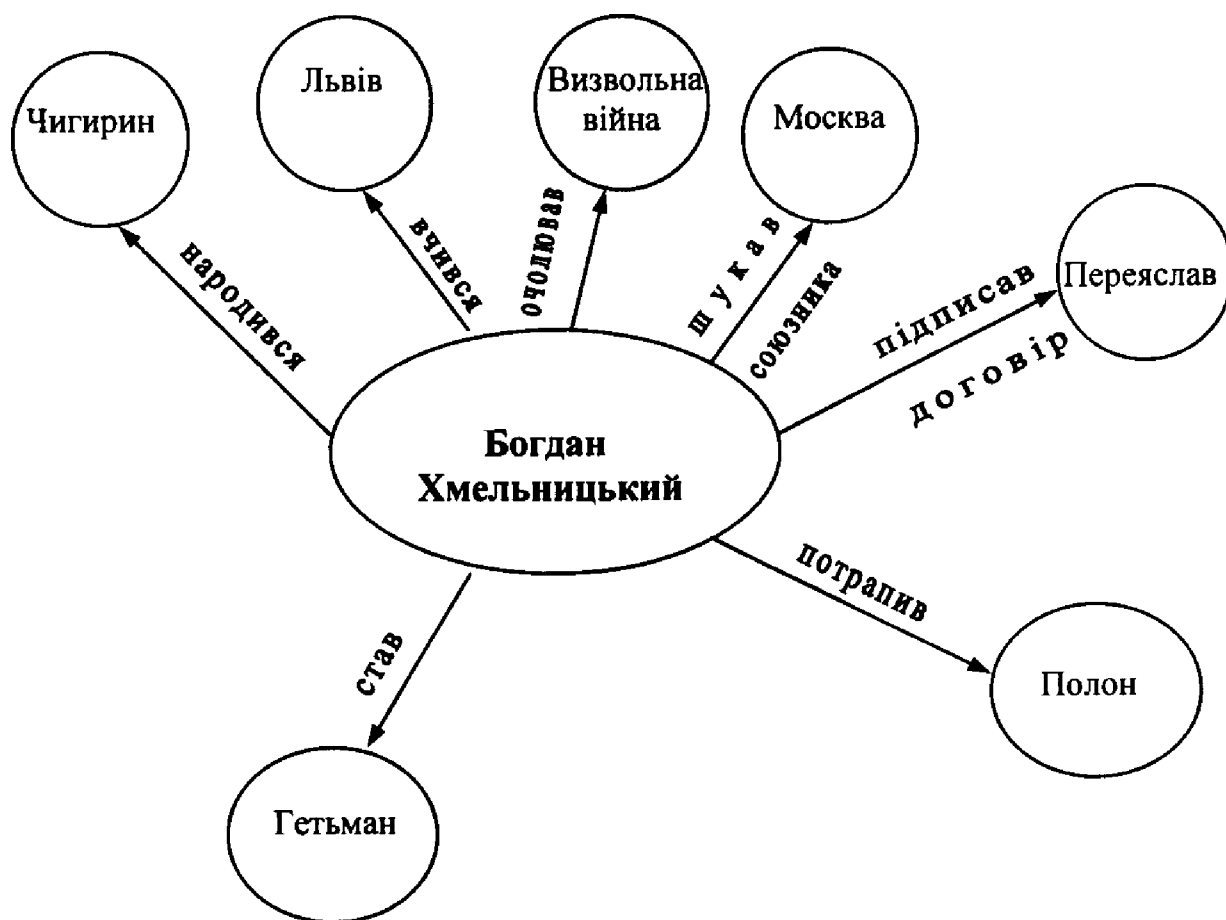
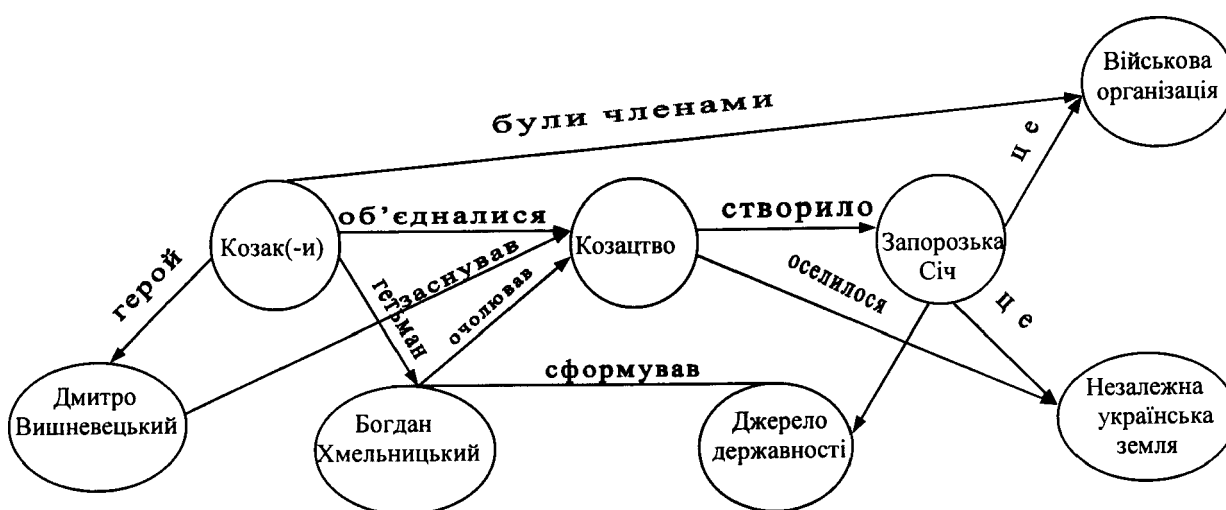

Схема 4.

Р.С. Авторські схеми Бабасвої Л.В.

II. 1. Вираження часу.

Завдання. Виходячи з загального змісту речення, вжійте потрібний прийменник і форму іменника.

1. Він народився _____ 1595 _____ у місті Чигирині.
(в, з, року, році)
2. _____ 1620 _____ разом з батьком Богдан брав участь у польсько-турецькій війні 1620– 1621 _____.
(у, в, років, році)
3. _____ 2 _____ він вивчив східні звичаї та навчився турецької мови.
(через, за, років, роки)
4. Визвольна війна українського народу проти Польщі тривала _____ 1648 _____ 1654.
(до, після, з, по, років, рік)
5. _____ січні 1654 _____ московські бояри приїхали до українського міста Переяслава.
(в, у, році, року)
6. Це сталося 8 серпня 1657 _____.
(році, року)
7. Але _____ часів Хмельницького рада втратила своє значення.
(з, до, від)
8. Генеральна Рада втратила цілком значення _____ кінці XVII _____.
(в, у, при, століття, столітті)

II. 2. Визначально-обставинні відносини.

Завдання. Виходячи з загального змісту речення, вжійте потрібні прийменники, які подаються.

1. Герб козацької держави був _____ кунтуші, підперезаний поясом, шаблею _____ лівому боці, _____ шапці.
(з, із, у, в, при)
2. _____ них належали гетьманська булава, бунчук, печать, хоругви, бубни, труби.
(при, до, від)
3. Найважливіші справи вирішував сам гетьман _____ старшиною.
(з, між, зі, із)
4. Переяславська рада 1654 року – це рада, на якій ухвалено союз Московщиною.
(з, зі, із, між)
5. Генеральні осавули були посередниками _____ старшиною та радою.
(з, із, зі, між)
6. Україна тоді була _____ владою польського короля.
(між, під, з)
7. Він боровся _____ вільну Україну.
(по, за, проти)
8. Визвольна війна українського народу _____ Польщі тривала 6 років.
(за, по, проти, до)

II. 3. Вираження місця й напрямку дії.

Завдання. Виходячи з загального змісту речення вжійте потрібні прийменники, які подаються.

1. Вони втікали _____ вільні землі Подніпров'я та _____ степи.
(у, в, на)
2. Вони не хотіли ходити _____ католицьку церкву.
(у, в, на)
3. Він заснував _____ острові Мала Хортиця фортецю.
(у, в, на)
4. Цей герб також знаходився _____ козацьких хоругвах і _____ печатях.
(в, на)
5. Закінчивши духовну колегію _____ у Львові, Богдан Хмельницький вступив _____ козацького війська.
(у, в, на, до)

6. Богдан потрапив _____ полон _____ турків.
(у, в, на, до)
7. Прийшли вісті, що на Україну _____ сходу йдуть татари, а _____ заходу поляки.
(на, в, у, зі, з)

IV. Доконаний і недоконаний вид дієслова.

Завдання. Виходячи з загального змісту речення вживте доконаний або недоконаний вид дієслова: виберіть з даних дієслів необхідну форму й запишіть її номер.

- У XIV – XV століттях _____ нова верства українського суспільства – козацтво.
1 – виникати; 2 – виникнути
- Козаки _____ в низині Дніпра.
1 – селитись; 2 – оселитись
- Вони _____ укріплені табори.
1 – засновувати; 2 – заснувати.
- У боротьбі з турецько-татарською небезпекою українське козацтво _____ у велику силу, а Запорозька Січ _____ джерелом формування української державності.
1 – зростати; 2 – зрости; 3 – ставати; 4 – стати.
- Завдяки перемогам Богдана Хмельницького _____ козацька держава.
1 – поставати; 2 – постати.
- Козацькі літописці _____ термін "козако-руський", "україно-козацький" або "український народ".
1 – вжити; 2 – вживати.
- Від часів Хмельницького рада _____ своє значення.
1 – втрачати; 2 – втратити.
- Раду _____ тільки час від часу, в особливо важливі моменти.
1 – скликати; 2 – скликати.
- Рада завжди _____ свою згоду криком, кидаючи шапки догори.
1 – заявляти; 2 – заявити.

V. Вживання дієприслівників.

Завдання. Виходячи з загального змісту речення, вживте необхідну форму дієприслівника, утворивши її від даних дієслів: впишіть дієприслівник у речення.

- _____ у полоні, за 2 роки він вивчив східні звичаї та навчився турецької мови.
1 – бути; 2 – перебувати.
- _____ із полону, Богдан Хмельницький знову йде до козацького війська боротися проти турків.
1 – звільнювати; 2 – звільнити.
- _____ угоду з Україною, московський цар почав війну з Польщею.
1 – підписувати; 2 – підписати.
- _____, що один він не зможе перемогти польські війська, Богдан пише листа російському цареві.
1 – розуміти; 2 – зрозуміти.
- _____ на Запорізьку Січ, Богдан зумів об'єднати селян, вільних козаків і виступив проти панської Польщі.
1 – прибувати; 2 – прибути.
- _____ у полон до турків, Хмельницький перебуває там 2 роки.
1 – потрапляти; 2 – потрапити.

VI. Складне речення.

Завдання. Виходячи з загального змісту складного речення, впишіть необхідні сполучники та сполучникові слова, які подані після речень.

- У боротьбі з турецько-татарською небезпекою українське козацтво зросло у велику силу, _____ Запорозька Січ стала джерелом формування української державності.
1 – а; 2 – але; 3 – і.

2. Звільнившись із полону, Богдан Хмельницький знову йде до козацького війська боротися проти турків _____ хотіли захопити південь України.

1 – щоб; 2 – які.

3. Козацькі війська на чолі з Богданом Хмельницьким одержали ряд перемог, _____ сили були нерівні.

1 – і; 2 – а; 3 – але.

4. У січні 1654 року московські бояри приїхали до українського міста Переяслава _____ умовитись з гетьманом Хмельницьким про союз.

1 – що; 2 – щоб.

5. Але іншого виходу не було: прийшли вісті _____ на Україну зі сходу йдуть татари, а з заходу поляки.

1 – щоб; 2 – що; 3 – якщо; 4 – тому що.

6. Найвищою законодавчою установою вважалася військова рада, _____ звали також по-вною або генеральною.

1 – якщо; 2 – котрий; 3 – який; 4 – що.

ЛЕКСИЧНІ ТЕСТИ

1. Співвіднесіть терміни зліва і визначення справа.

1. Клейноди.	а) "вільна людина", "воїн-вершник"
2. Генеральна Рада.	б) відзнаки державної і військової влади в Запорізькій Січі
3. Запорозька Січ.	в) голова козацької держави
4. Гетьман	г) військова організація козацтва
5. Козак	д) найвища законодавча установа в Запорізькій Січі.

2. Виберіть з термінів, поданих справа, ті, котрі співвідносяться з визначенням зліва.

1. Відзнаки державної і військової влади в Запорізькій Січі.	а) герб козацької держави.
2. Генеральна старшина, полковники, представники полкової та сотенної старшини.	б) козацтво.
3. Козак у кунтуші, підперезаний поясом, із шаблею з лівого баку.	в) бунчук, булава, печать, корогва, бубон, труба.
4. Нова верства українського суспільства.	г) Рада старшини.

3. Вкажіть, хто чим займається.

1. Гетьман	а) очолював полк
2. Кошовий отаман	б) очолював все козацьке військо
3. Полковник	в) очолював Запорозьке військо
4. Сотник	г) очолював курінь
5. Отаман	д) очолював сотню

4. Утворіть словосполучення з'єднавши за змістом слова з лівої та правої колонок.

1. Втікати	а) укріплені табори;
2. Розмовляти	б) рибальством, мисливством;
3. Ходити	в) у вільні землі Подніпров'я;
4. Виникати	г) польською мовою;
5. Оселитись	д) свою землю від татарської небезпеки;
6. Заснувати	ж) в католицьку церкву;
7. Займатись	з) нова верства українського суспільства;
8. Організувати	к) в низині Дніпра;
9. Ділитись	л) походи проти татар;
10. Боронити	м) на полки, сотні, курені.

II.

1. Запорозьке	а) життя;
2. Окраїна	б) поле;

3. Дике	в) земля;
4. Гетьманська	г) військо;
5. Козацька	д) політика;
6. Законодавча	ж) булава;
7. Генеральна	з) установа;
8. Внутрішня	к) рада;
9. Державне	л) старшина.

5. Поставте в реченнях необхідне слово чи словосполучення.

- У XIV – XV століттях виникає нова верства українського суспільства _____.
а) козацтво; б) кріпаки
- Молоді здорові люди не хотіли працювати _____.
а) на гетьмана; б) на пана
- Козаки оселились _____.
а) біля Києва; б) в низині Дніпра
- В боротьбі з татарами став відомим козацький герой князь _____.
а) Мазепа; б) Дмитро Вишневецький
- Все козацьке військо очолював _____.
а) кошовий отаман; б) гетьман
- Серед народу скоро прийнялася назва _____, яку здавна носила південна Придніпрянщина як окраїнна земля на пограниччі з диким степом.
а) Запоріжжя; б) Україна
- Генеральна рада втратила цілком значення при кінці XVII віку, коли до вирішального голосу дійшла _____.
а) гетьман зі старшиною; б) рада старшин

6. Підберіть з правої колонки продовження речень, даних зліва.

1. Найвищою законодавчою установою вважалася військова рада,	Коли до вирішального голосу дійшла козацька старшина.
2. Раду скликали тільки час від часу, в особливо важливі моменти,	Заступав його один із генеральних старшин, найчастіше обозний.
3. Тоді виходив гетьман з усією старшиною	Яку звали також повною або генеральною.
4. На раді провадив гетьман, а коли гетьмана не було, _____	Коли треба було всенародною постановою санкціонувати рішення старшини.
5. Генеральна рада втратила цілком значення при кінці XVII століття	всі з відзнаками влади у руках, з відкритими головами на знак пошани до війська.

7. Запропоновані слова та словосполучення об'єднані в тематичні групи: "особистість", "природноресурсний потенціал", "історичні події". Кожна група містить одне зайве слово яке не співвідноситься з темою. Вилучіть це зайве слово.

- а) козак;
б) полковник;
в) гетьман;
г) кошовий отаман;
д) рада;
ж) сотник
- а) Переяславська Рада;
б) Чорна Рада;
в) виникнення козацтва;
г) унікальні руди;

д) заснування фортеці на Малій Хортиці.

3. а) корисні копалини;

б) апатитові руди;

в) біла глина;

г) доломітові вапняки;

д) цементна сировина;

ж) кошовий отаман;

з) католицька церква;

к) кухонна сіль.

Тому що кожна мова створює свою мовну картину світу, створює свій образ ментального світу, диктуючи, в свою чергу, говорючим певною мовою особливий спосіб чи стиль світосприйняття, ми і будували свою методичну стратегію навчання культурології в іншомовній аудиторії.

Викладаючи українську мову в іншомовній аудиторії, ми враховуємо дві її важливих функції – когнітивну і комунікативну. Якщо при когнітивному підході до мовних явищ акцентується зв'язок цього явища з внутрішньою, ментальною стороною людської діяльності, то при підході комунікативному увага приділяється тому, як використовується явище, що вивчається, в процесі спілкування людей, при вербалізації їхніх намірів.

У реальному житті когніція і комунікація тісно між собою зв'язані і провести між ними межу можна лише умовно. В когнітивно-дискурсивній парадигмі виникає завдання реалістичного віддзеркалення функціонування мови і окремих її категорій, одиниць чи конструкцій, і тому зусилля викладача іноземної мови в першу чергу повинні бути спрямовані на те, щоб те чи інше мовне явище задовольняло, як когнітивні так і комунікативні потреби.

Наша мета – домогтися такого рівня міжкультурної комунікації, при якій досягається адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, що належать до різних національних культур. Річ у тім, що навіть володіючи тією самою мовою, співрозмовники не завжди можуть правильно зрозуміти одне одного. І причиною цього часто є саме розбіжність у культурах. І чим швидше іноземці зможуть оволодіти елементами цієї культури, тим успішніше буде їхнє спілкування з носіями української мови.

Саме тому, викладаючи українську мову як іноземну, ми насамперед піклуємося про те, щоб забезпечити міжкультурне спілкування і взаєморозуміння між українським народом і народами світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Борзенко С.Г., Климяк Л.Й., Медведева Л.В. Сучасні історичні проблеми акультурації в процесі навчання української мови як іноземної // Науковий вісник українського історичного клубу. – Том 8. – Москва, 2003. – С. 97-101.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культ ура. – М., 1983. – С.36.
3. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. – М., 1999.
4. Кубрякова Е.С. Понимание текста: информация и области её действия // Семантика языковых единиц: Доклады Международной конференции. – Т.1. – М., 1996.
5. Русанівський В.М. Мова в нашому житті. – Київ, 1989.
6. Andrews S., Morphological Influences on Lexical Access: Lexical or Nonlexical Effects. – Journal of Memory and Language 25: 726-740.
7. Morton, J., Word Recognition. – Morton, J., J. C. Marshall (eds). Psycholinguistics 2: Structure and Proces. Cambridge (Mass.): MIT Press.
8. Feldman, L.D., C.A. Fowler. The inflected Noun System in Serbo-Croatian: Lexical Representation of Morphological Structure – Memory and Cognition 15:1-12.
9. Levelt W. J.M. Speaking: From Intention to Articulation. Cambridge (Mass.), 1993.
10. Osgood Ch. E. Toward an abstract performance grammar // Talking minds: The study of language in cognitive Science. Cambridge (Mass.): MIT Press, 1984.
11. Studien und Berufs wall 1997, 212.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2005 р.

С. Борзенко, Л. Бабаєва, Л. Климяк

Язык и культура нации: Культурологический дискурс глазами иностранцев

Аннотация: *Статья посвящена проблемам лингво-культурологии и методике преподавания иностранных языков.*

Рассматривалась фоновая лексика как эквивалентная так и неэквивалентная, которая должна помочь овладеть фоновым лексиконом за короткое время.

Ключевые слова: лингвокультурологический дискурс, фоновая лексика, эквивалентная и неэквивалентная лексика, ментальный лексикон, контролирующие тесты, когнитивный и коммуникативный подходы.

S. Borzenko, L. Babayeva, L. Klymiuk

Language and nation's culture : culturological discourse viewing by the foreigner

Annotation: The article is devoted to the problem of cultural linguistics while teaching foreign languages. It deals with background lexis (equivalent and non-equivalent). The authors made the attempt to demonstrate semantic connections in the scheme which as to their structure reminds the building of mental lexicon instead of pretext tasks and thus made the process of background lexis learning shorter.

Keywords: Lingvocultural discourse, background lexis equivalent, non-equivalent, mental lexis, control test, cognitive and communicative approaches.

УДК 808.1

Андрій Захарченко

Ставропігійське братство: аспект літературної творчості XVIII-XIX ст.

Анотація: У статті подається огляд літературної діяльності Ставропігійського братства у період від заснування 1586р. до кінця XIX ст., яка репрезентована творами Павла Беринди, Стефана та Лаврентія Зизаніїв, Івана Борецького, Захарія Копистенського, Кирила –Транквіліона Ставровця. Серед визначних умів пізньої доби XIX ст., відзначається постать Івана Гушалева, Якова Головацького та Дениса Зубрицького. У тексті наголошується, що одним з пріоритетних напрямків діяльності Ставропігії була видавнича і просвітницька діяльність.

Ключові словосполучення: Ставропігійське братство, друкарня Ставропігії, обрядові традиції, просвітництво, літературний поступ, видавнича діяльність.

Новий важливий етап розвитку української наукової думки – це доба українського гуманізму (XVI-XVIII ст.). Після падіння Царгороду у 1453 р. гальмується активний вплив візантійських традицій на розвиток України, а нові західні рухи гуманізму та ренесансу привертають до себе увагу українських освічених кіл. Українська молодь їздить вчитися до університетів у Кракові, Празі, Падуї, Болоньї, до шкіл Німеччини (Віттенберг, Ляйпціг) і Швейцарії (Женева, Базель) чи до єзуїтських колегій у Польщі. Звідти вона привозить нові думки і поживляло наукове життя в нових осередках, в Острозькій Академії (заснованій близько 1580 р), у школі Львівського Успенського Братства (заснованій 1586 р.), у Київській Богоявленській Братній школі (заснованій 1617 р.) та ін. Студії над перекладами і над рідною писемною мовою вимагали філологічного удосконалення; переклади книжок з різних галузей знання давали привід до студій над науковою термінологією. В численних друкарнях разом з богослужбовими творами друкуються граматики, словники-лексикони, закладаються основи мовознавства й літературного поступу. Етико-гуманістичний світогляд діячів братського руху складався на досить широкій ідейній основі. Джерелом для нього були насамперед принципи християнської етики, культурна спадщина античного світу та західноєвропейського гуманізму.

Як зазначає дослідник Т. Кілессо, у 1586 р. єпископом Гедеоном Балабаном за благословенням вселенських патріархів засновано ставропігійське братство Успіння Пресвятої Богородиці [1, с.13].

Серед відомих діячів Львівського братства варто відзначити особу Павла Беринди, який вдало поєднував професії викладача, поета, друкаря і гравера.

Як відомо, у кінці 1616 р. з друкарні цього братства вийшов збірник віршів Павла Беринди. Він мав назву "На Рождество" і містив значні світські елементи.

Це було солідне за обсягом поетичне видання, яке налічувало 762 віршовані рядки [3, с.29]. Збірка присвячувалася львівському єпископові Єремії Тисаровському, якому Павло Беринда дарує вірші, як "малий колос убого жнива мого". Весь різдвяний цикл зводився до висловлювання радості з приво-

ду народження Христа і оповідання про події, що його супроводжували. Найбільш привертає увагу вірш "На Стефана первомученика". Павло Беринда прославляє мудрого і мужнього проповідника, який до кінця життя залишався вірний своїм переконанням. На думку деяких дослідників автор, прославляючи св. Стефана, намагався викликати асоціації зі знаменитим сучасником – згадуваним діячем Львівського братства Стефаном Зизанієм.

Сам С.Зизаній у своєму "Казанні" проголошував другий прихід Христа і встановлення "тисячолітнього царства" на землі. Звернення до такого мотиву свідчить про віру у радикальне оновлення світу. Автор проголошує думку: для того, щоб бути допущеним у царство Боже, не досить лише віри, зважуватись будуть також і вчинки людей. Щоб заслужити вічне спасіння, людина повинна жити чесно, ділитися з бідними своїм майном, нести людям свої знання. Людина повинна відповідати за свої діяння перед Богом.

Лаврентій Зизаній (брат Стефана Зизанія) – український письменник, перекладач, філолог і церковний діяч. Справжнє прізвище – Кукіль. (грец. мовою "зизаній") [7, с.259]. Викладав у братських школах Львова (до 1591р.), Бреста (1592 – 1594) та Вільна (1595-1597). У 20-х роках прибув до Києва, працював у Києво-Печерській друкарні редактором, перекладачем. У 1596 р. у Вільні надруковано його "Граматику", у якій розглядалася теорія віршування, а також – буквар, до якого додано "Лексис" – церковно-слов'янсько-український словник. (1061 термін). Лаврентія вважають автором віршів про користь граматики, серед яких – "Епіграма на граматику" (1596), у якому йде мова про наполегливість, як необхідну умову для успіху, оскільки "граматика письма всіх навчає" і складається з кількох частин, а володіти нею, як вважає автор – це велике мистецтво досконалості [5, с.82].

Серед активних літературних діячів братства визначне місце належить постаті Івана Борецького – українського церковного і громадського діяча, педагога, письменника. Викладач грецької і латинської мов, ректор Львівської братської школи (з 1604р.), а з 1611р. – священник київської Воскресенської церкви. Один із засновників і перший ректор (1615-1618р.) Київської братської школи. Автор творів церковного змісту, грамот, а також – послань, в яких закликав до боротьби проти національно-релігійного гніту, брав участь у перекладі з грецької мови на старослов'янську і редагуванні першого великого видання Києво-Печерської друкарні – "Анфологіна" (1619), окрема заслуга І.Борецького полягає у тому, що він сприяв видавничій діяльності київських друкарів Т.Вербицького і С.Соболя. На думку деяких дослідників, йому належить авторство "Перестороги" і твори, видані під іменем Клірика Острозького.

Схожий кар'єрний ріст простежуємо у діяльності Захарія Копистенського, який також навчав у Львівській братській школі, 1616 р. вступив до Київського братства, а з 1624 р. – архимандрит Києво-Печерської лаври. Автор передмов, перекладач і редактор ряду лаврських видань: "Часослов" (1616), "Анфологійон" (1619), "Тріодіон" (1627). Йому приписується антипротестанська "Книга про віру єдину" (1620-1621), видана під іменем монаха Азарії [6, с.561]. Проповіді З.Копистенського – т.зв. "Казанія" присвячені пам'яті Єлисея Плетенецького, у даних творах виявляються численні ренесансні тенденції.

Значним авторитетом в Україні користувались твори візантійського неоплатоніка V ст. Псевдо-Діонісія-Ареопагіта. Про значну популярність таких творів у широких колах української громадськості на межі XVI-XVII ст. засвідчує наявність неоплатонічних ідей у світогляді Мелетія Смотрицького, І.Вишенського, К.-Т. Ставровецького, З. Копистенського.

Як зазначає у власній монографії О. Матковська, важливим свідченням обізнаності з неоплатонічною літературою діячів братського руху є "Зерцало богослов'я" Кирила-Транквіліона Ставровецького. Крім Діонісія, К.-Т. Ставровецький посилається на твори визнаних православних авторитетів: Василя Великого та

Йоана Дамаскіна, а його філософія закликає людей замислитися над проблемами добра і зла, оскільки вірить, що людина завдяки своїй активній діяльності, силою свого розуму утвердить добро на землі. Весь світ, на думку автора, є добрий і досконалий, зло творить та частина людей, яка потрапила під вплив диявола, тобто перебуває під впливом грошолобства, гонити за наживою.

За свідченням професора Богдани Криси, українська поезія XVI-XVIII ст. своїми найцікавішими явищами підкреслює велику умовність поділу на східну і західну літературну традицію, який застосовує Ю.Шевельов на тій основі, що східна – ставить акцент на дидактичній функції поетичного слова, розглядаючи його як зразок поведінки, а західна – на тому, що мистецтво – висококваліфікована гра, через яку воно вбирає в себе і переосмислює всі елементи – ідеологію, мораль, релігію [2, с.99-100]. Умовно цей шлях, на думку вищезгаданого професора, можна позначити з одного боку, віршами Лаврентія Зизанія, у яких повчання мають характер загадки, побудованої на ступенюванні:

граматика – перша із семи "художеств", а старанність того, хто вчиться, передує цьому найпершому; з другого боку – школою "поетичного трудолюбія" Івана Величковського, де основним предметом стала поетична гра.

Твори названого періоду тісно пов'язані з традицією тлумачення Святого Письма, завдяки такій концепції Кирила Транквіліона Ставровецького, людина постійно перебуває у процесі становлення та удосконалення. Передусім Кирило Транквіліон Ставровецький ставить собі за мету пояснити головні засади християнства через творення власного тексту, тобто, можливість спілкування з Богом наодинці, а отже, мова вже йде не про звичайну, а сакральну поезію, що впливає із інтерпретації Святого Письма. Як зазначає проф. Б.Криса, у творі "Похвала на преславний день Рождества Господа нашего Ісуса Христа" бачимо процес розпросторювання і розпрозорювання різдвяного сенсу, який носить характер взаємного доповнення. Варто також відзначити злагожденість і гармонію, з якою тлумачиться народження Бога та характер сприйняття цієї події.

Весь багатий спектр ідей, думок і віянь, які хвилювали тогочасну Європу, легко віднаходимо і у представників інтелектуального середовища братств – від захисників традиційного християнства до захисників ренесансно – реформаційних учень. Лише перелік діячів братського руху недвозначно показує, який могутній інтелектуальний потенціал був закладений у братствах, серед його діячів: С. Зизаній, Л. Зизаній, П. Беринда, К.-Т. Ставровецький, І.Борецький, З. Копистенський та багато інших.

Львівський Ставропігійський інститут, за визначенням дослідниці І.Орлевич, виник у 1788 р. на підставі реорганізованого австрійською владою Братства. Діячі Ставропігійського інституту неодноразово підкреслювали, що їх інституція спирається на традицію Львівського братства [4, с.3]. Ще за Братським статутом до Ставропігії могли належати тільки миряни, духовенство не мало права з тієї причини, що залежало від митрополита та єпископа. Хоча офіційно Ставропігійський інститут не скасовував цього правила, у першій половині XIX ст. воно застосовувалося дедалі рідше. Оскільки духовенство на той час фактично уособлювало національну інтелігенцію, його участь у громадській діяльності закладу йшла на користь самій вищезгаданій установі. Серед членів інституту були такі священники – Іван Горбачевський, Іван Гушалевич, Яків Головацький, Антін Петрушевич.

Скажімо, завдяки старанням І.Горбачевського, Ставропігія зуміла відновити деякі обрядові традиції, що були втрачені ще перед унією, зокрема звичай публічно святити воду в день Богоявлення.

У 1849 р. членом Ставропігії став священник Іван Гушалевич, обрали його в члени даної організації завдяки літературній діяльності.

Іван Гушалевич навчався на теологічному факультеті Львівського університету, був священником у селах Галичини, а з 1854 р. – учителем Львівської академічної гімназії, займався культурницькою діяльністю (редагував газети "Новини", "Пчола" у 1849 р, а упродовж 1851-52 р. – видання "Зоря галицька.", працював інспектором шкіл, укладав шкільні підручники тощо. Літературну діяльність почав 1848 р., вважається автором численних поетичних збірок, серед яких – "Поезії", "Балканські думи" та ін. Певну пізнавальну і художню вартість мають його ранні твори, в яких відчувається відгомін реального життя і зв'язок з народною творчістю, серед таких поезій варто відзначити – "На чужині загигаю", "Голубка" та ін., окремі з них стали народними піснями. Оперету Гушалевича "Підгір'яни" переробив і 1882 р. поставив на сцені М. Кропивницький.

Один із засновників нової літератури у Галичині Яків Головацький (1814-1888) також був священником, крім того, він – відомий поет, історик, етнограф, літературознавець, діяч "Руської Трійці", професор української мови і літератури у Львівському університеті став членом Ставропігії у 1851 р. [4, с.55].

Ідеї просвітництва і романтизму, які у першій половині XIX ст. почали проникати в Галичину, пробуджуючи в українській інтелігенції приспану національну свідомість, стимулюючи її до історичних, мовних, етнографічних студій, на початках ще не мали визначального впливу на українську суспільність. У такому напрямку варто відзначити літературну діяльність Д.Зубрицького. Як вважає у своєму дослідженні Ірина Орлевич, він звернув увагу на красу народних пісень і написав статтю про народні пісні в Галичині, що була опублікована у львівському журналі "Pielgzym" у 1821-1822 р. – "Не ходи Грицю", "І шумить", "Козак коня напував", "Шумить, шумить дібровонька", "А вже три дні і три тижні", у цей час Д. Зубрицький навіть робив спробу сам писати українською мовою, в архіві збереглися його українські вірші: "Молитва до Бога", "Ворона і овця", "Пчела і голуб", причому звернення Д.Зубрицького до вивчення народних пісень не варто розцінювати як цілковите прийняття романтизму, а радше як данина загальній тенденції.

Дослідниця І.Орлевич також зазначає: один з найосвіченіших діячів свого часу відомий історик Д. Зубрицький мав вплив на покоління молодого демократичної інтелігенції, зокрема, на "Руську

Трійцю", а його відносини з М.Шашкевичем, Я.Головацьким та І.Вагилевичем зародились ще до того, як "Русалка Дністрова" зробила їх імена широко відомими. Знайомство М.Шашкевича з Д.Зубрицьким відбулося, очевидно, під час його навчання церковно-слов'янської мови у школі при Ставропігійському інституті (1830-1831р.). А у 1834 р. відомий історик за посередництва З.Авдіковського доручив М.Шашкевичу, тоді вже семінаристові, зробити копію із завершеної ним "Хроніки Ставропігійського інституту".

Безперечно, що знайомство з "Хронікою" залишило глибокий слід у свідомості захопленого ідеями романтизму юнака. Без сумніву, сам Д. Зубрицький також брав багато корисного із спілкування з діячами "Руської Трійці". Передусім це стосується сфери їх спільних науково-історичних та географічних зацікавлень. Наприклад, І. Орлевич у своєму дослідженні звертає нашу увагу на те, що М.Шашкевич придбав грамоту, писану руською мовою у 1424 році, її історична цінність була вагомою як для письменника, так і для історика, оскільки доводила існування руської мови у Галичині й після завоювання її Польщею. У 1837 році текст грамоти увійшов до "Русалки Дністрової". На думку Г.Гербольського, М.Шашкевич особисто або Я.Головацький повідомили про свою знахідку.

Д.Зубрицького, знаючи, що він готував працю з історії Галичини. Саме така, науково-інформаційна форма співпраці, яка базувалась на спільних інтересах видатного історика та діячів "Руської Трійці", розвинулась і тривала до 40-их років XIX ст. [4, с.125-126]. Працюючи у бібліотеці Тарнавських у Дикові, І.Вагилевич та Я.Головацький знайшли чотири грамоти, що стосувалися давньої історії України. Я.Головацький переписав і передав ці грамоти Д.Зубрицькому.

В актах Ставропігійського інституту Д.Зубрицький знайшов "Львівський літопис", важливу пам'ятку з XVI-XVII ст. За посередництвом В.Левицького львівський "Літопис" потрапив до М.Шашкевича і Я.Головацького, які успішно виконали переклад видання. Пізніше Д.Зубрицький доручив Я.Головацькому переписати весь львівський "Літопис".

Львівська Ставропігія упродовж багатьох десятиліть виступала виразником та захисником національних прав українського народу, скажімо, видавнича справа традиційно була одним з пріоритетних напрямів діяльності Ставропігії. Сягаючи своїм корінням вглиб віків, Ставропігійська друкарня мала значний вплив на культурно-просвітницький розвиток українців. Література, видана друкарнею Ставропігії від часу заснування і до 20-х рр. минулого сторіччя, мала релігійний характер і друкувалась архаїчною кирилицею. Однак, з початку 1830-х р., як свідчить у своїй монографії І.Орлевич, виходила також література світського характеру.

Загалом, Ставропігійська друкарня активно займалася видавничою діяльністю, у 50-х роках XIX ст. тут побачили світ твори Я.Головацького, Д.Зубрицького, І.Гуркевича, А.Петрушевича, К.Мироновича, Б.Дідицького, І.Шараневича та ін.

Завдання, які ставив перед собою Ставропігійський інститут, надавали йому рис релігійної та культурно-освітньої установи, яка об'єднувала відомих представників науки, культури, промислових кіл та чиновництва. Давня слава Братства, правонаступником якого проголосив себе Ставропігійський інститут, забезпечувала йому високий авторитет серед тогочасної української інтелігенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кілессо Т.С. Братський Богоявленський монастир і Києво-Могилянська академія. – К., 2002
2. Криса Б. Пересотворення світу. Українська поезія XVII-XVIII ст. – Львів, 1997
3. Матковська О. Львівське братство: Культура і традиції. Кінець XVI– перша половина XVII ст. – Львів, 1996
4. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові. (кінець XVIII – 60-рр. XIX ст.) – Львів., 2001
5. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – Відпов. ред. Нічик В.В. – У 2 ч. – Ч.2 – К., 1995.
6. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. – К.,1990. – Т.2
7. Українська поезія XVI століття. – Упорядн. Яременко В.В. – К.,1987 .

Стаття надійшла до редакції 17.10.2005 р.

А. Захарченко

Ставропигиевское братство:

аспекты литературного творчества XVIII-XIX веков

Аннотация: В статье подается обзор литературной деятельности выдающихся деятелей Ставропигиевского братства от периода основания в 1586 года до конца XIX века.

Акцентируется внимание на просветительской и издательской деятельности Ставропигиевского братства на протяжении веков.

Ключевые слова: Ставропигийское братство, типография Ставропигии, традиции обрядов, просветительство, литературное развитие, издательская деятельность.

A. Zakharchenko

Stavropihiya Fraternity: the aspect of literary work of the 18th -19th centuries

Annotation: The article provides a review of Stavropihiya Fraternity's literary activity from the period of its foundation in 1586 to the end of the 19th century, represented by works of Pavmo Berynda, Stefan and Lavrentiy Zyzaniy, Ivan Boretskyi, Zakhariy Kopystenskyi, Kyrylo-Trankvilion Stavrovetskyi. Among the outstanding wits of the of the late 19 th century there are distinguished personalities of Ivan Hushalevych, Yakiv Holovatskyi and Denys Zubrytskyi. In the text it is pointed out that one of the priority directions of Stavropihiya's activity was publishing and enlightenment activity.

Key word-combinations: Stavropihiya Fraternity, Stavropihiya publishing house, ritual traditions, enlightenment, literary movement, publishing activity.

УДК 811.161.2

Віктор Іузьо

Формування українського народу та української мови за свідченнями філологічної та історичної науки

Анотація. У статті подається проблема еволюції українського народу, української мови, культури та духовності в контексті спростування концепцій російських вчених про неіснуючі "древнерусскую народность" та "древнерусский язык", які нібито формувались населенням території України. Основний акцент концентрується на з'ясуванні проблеми розвитку української мови, культури, як гаранта стародавньої української державності у слов'ян-антив.

Ключові слова: українська мова, білоруська мова, російська мова, давньоруська народність, давньоруська мова, Україна-Русь, Північно-Східна Русь, анти.

Дане дослідження ставить за мету з'ясувати історію та процеси становлення українського народу як носія етнокультурних процесів, мови як засобу спілкування.

До комплексу досліджуваних проблем включається питання еволюції українського народу за матеріалами археології, що є досить перспективним при вивченні зв'язків архаїчних і середньовічних культур, які можна пов'язувати зі староукраїнськими [1, с.30-37]. Дане дослідження ставить за мету спростувати висунуту концепцію російського вченого В.В.Сєдова про неіснуючу "древнерусскую народность" та "древнерусский язык", яких в силу історичних обставин ніколи не було, оскільки вони викристалізовувалися правлячою політичною та науковою елітою Російської імперії та Радянського Союзу в XVIII– XX століттях [16, с.7-9, с.91-95].

Зібраний на сучасну пору багаточисельний археологічний матеріал на території України складає великий історичний архів, який використовується вченими при вивченні питання становлення українського народу та його мови. На основі свідчень археології уже отримані важливі результати з питань генезису та етнотворення українців. Тому в даному дослідженні ми спростуємо сучасні російські перекручення та фальсифікації історичного розвитку українського народу, який російські вчені на сьогоднішньому етапі намагаються трактувати як "древнерусскую народность".

Характерно, що питаннями формування українського народу вже уважно почало вивчатися російською історичною та археологічною наукою, яка одразу визначила його своєю політичною термінологією і повністю підтримана сучасною російською історичною та філологічною наукою. Як бачимо із історіографії дослідження цієї проблеми, ця сучасна спроба має давню історію. Так А.Х.Востоков, який ще в XIX столітті вивчав українську мову назвав її "древнерусским языком" [3, с.5-6].

І.І.Срезневський вважав, що українська мова, як "древнерусская", спочатку була розділена на західну, південну та східну частини і сформувалась в IX-X століттях, що співпадає з часом утворення Київської держави. На думку дослідника, державі потрібна була мова і вона взяла за основу мову південно-західних племен, тобто українську. З регіональних складових в IX-XI століттях виникала

українська мова, яка активно функціонувала до XIV . В цей же час так само на своїх землях функціонували великоруська та білоруська мови. В XV столітті вони розпочали роз'єднуватися від "древнерусского языка" і розвиватися більш самостійно[17,с.4-9]. Розділ "древнерусского языка" на великоруську і українську П.А.Лавровський пояснював розділом однієї держави на дві. Тобто, на Україну-Русь і Північно-Східну Русь в XII-XIII століттях. Дослідник зауважував, що кристалізація держави з центром в Києві, а потім в Галичі (Україна-Русь) протиставляється державі з центром в Суздалі, а потім – у Володимирі (Північно-Східна Русь), що пояснюється відмінністю мови[8,с.7-9].

З цим не погоджувався російський історик М.П.Погодін, який вважав, що Київська земля була "исконно великорусской", а Галицька та Волинська – українська. Київська земля, на думку дослідника, обукраїнилась внаслідок переселення вихідців з Галичини після монголо-татарського нашествия[13,с.41– 46].

Найвірнішою, на нашу думку, точкою зору є дослідження українського вченого М.А.Максимовича, який вважав, що "население Киевской Руси было украинским". Український етнос, на його думку, проживав на території України з праслов'янських часів до епохи Київської Русі і в подальші часи аж до сучасності. Ніякого запустіння території сучасної України ні в татаро-монгольський період, ні в який інший не було[11,с.18-22].

На підтвердження висновків М.А.Максимовича є історико-лінгвістичні дослідження визначного російського академіка О.О.Шахматова, який вважав, що слов'янська мова, яку він датував V-VI століттям зародилась в межиріччі Прута і Дністра – простягалась до Дніпра. Її державну форму розвинули анти. В VI столітті н.е. анти принесли українську державність, культуру та мову з Галичини та Волині в Подніпров'я. Власне увесь цей період від Прута, Дністра і Дніпра складає одне етнографічне та мовне ціле, наголошує О.О.Шахматов, ця народність – анти своєю державністю кристалізували одну мову, яку сьогодні називають українською. Лінгвістичною основою для мови анти є сьогодення українська мова. До ареалу української мови О.О.Шахматов відносив такі племена: волиняни, дуліби, поляни, древліани, тиверці, уличі. хорвати. Концепція О.О.Шахматова була великим досягненням російської науки, оскільки визначала українську мову, як мову слов'ян і датувала її кристалізацію V-VI століттями н.е.[23, с.8-12; с.15-18; с.14-19].

Таке філологічне підґрунтя дало можливість в перших десятиліттях XX століття зробити висновок, що не було ніякої "древнерусской народности" та "дрекнерусского языка", який нібито потім став основою для: російської, української та білоруської мови, про що наголошував російський вчений Н.П.Дурново[7, с.24-28].

М.С.Грушевський, опираючись на письмові та археологічні свідчення, правильно, у слід за філологом О.О.Шахматовим вважав, що зародження українського етносу слід пов'язувати з Дністро-Дніпровським союзом анти, які відомі візантійським джерелам в VI столітті н.е.[10,с. 14-21].

Концепцію М.С.Грушевського підтримав український лінгвіст С.Смаль-Стоцький. Він вважав, що українська мова є відмінною від російської і схожа на сербську, хорватську, польську, словацьку[18,с.9-14].

Австрійський славіст Т. Гартнер вважав, що українська мова споріднена зі слов'янськими мовами Європи і що між українцями та слов'янами Європи було більше спорідненості в минулому, ніж з росіянами фіно-уграми, які перейняли слов'янську мову та культуру, що може говорити, тобто, з давніх – давен була одна українська мова і що ніякого "древнерусского языка", як це вважали російські вчені його часу, не було. Фіно-угорське населення Росії як носій Суздальської держави перейняло слов'янську мову і видозмінило її відносно свого фіно-угорського середовища[25,с.23-29]. Безсумнівно, наголошував Є. К.Тимченко – українська мова є прямим продовженням праслов'янської, тому росіяни перейнявши її безсумнівно, мають якусь мовну подібність з українцями, але, як бачимо за ретельними дослідженнями – незначну[19,с.21-24].

Характерно, що в цей же час кристалізується історична концепція етнотворення білорусів і їх взаємовідносини з фіно-уграми майбутньої Росії. Так в 20-х роках В.Ю.Ластвський і А.Шлюбський створили "кривичську теорію" походження білорусів. Вчені, на наш погляд, довели, що білоруси є нащадками кривичів[9,с.18-23; с.31-34]. В цей же час цікаву точку зору, опираючись на філологічні висновки О.О.Шахматова, зробив польський археолог Т.Лер-Сплавінський, якого підтримав радянський вчений Б.М.Ляпунов. Т.Лер-Сплавінський вважав, що мова: полян, древліан, волинян, бужан, хорватів, як і мова кривичів відмінна від мови Ростово-Суздальської землі. Б.М.Ляпунов вважав, що в XII столітті перші склали українську мовну групу, другі – білоруську, а треті – російську. В час становлення держав: української, білоруської, російської в XII столітті з'являються і окремі мови[4,с.4-17].

У 50-х роках XX століття вчені приступили до вивчення проблем формування українського народу, беручи за основу археологічні джерела, згідно із свідченнями яких український народ в цей час почав формуватися в Середньому Подніпров'ї у сучасній: Київській, Чернігівській і Переяславській землях. Тут був виявлений ореол культури, багатий речами – прикрасами, притаманними виключно українському народу, який генетично прослідковується з V-VI– по XIV століття[15,с.15-22]. В.І.Довженок з цього приводу наголошував, що антська мова мало чим відрізнялася від мови епохи Київської Русі і в подальшому привела до кристалізації української мови[6, с.49-50]. Ареал і етно-культура Середнього Подністров'я з центром в Києві, на думку А.Н.Насонова, в VIII-IX століттях консолідувала масив "південний", який розвиваючись з VI– по IX століття сформував українську народність та мову[12,с.69-70].

Щодо нинішньої концепції "древнеруской народности", яку намагається реінкарнувати російський вчений В.В.Сєдов, то вона була вже засуджена в 80-90 роках XX століття. Так лінгвіст Г.А.Хабургаєв з цього приводу наголошував: "древнерусского языка" чи "древнерусской народности" ніколи не було і не могло бути. З племен південного регіону сформувався український народ, з кривичів та інших сусідніх племен – білоруський, з фіно-угрів під впливом слов'ян – російський. Археологічні пам'ятки X-XII століття на території України засвідчують як мовний, так і культурний український етномасив, єдину українську народність[22,с.23-27].

Дуже цікаву точку зору висунув в 1996 році на VI Міжнародному конгресі слов'янської археології Г.В.Штихов. Опираючись на історико-археологічний матеріал він вважає, що ніякої "древнеруской народности" в епоху Київської Русі не було, вона на його думку просто не сформувалась. Мовний матеріал говорить, що в цей час формувались окремі народи: білоруський та український і аж в XIII-XV – російський. В дискусії Г.В.Штихова підтримали І.А.Марзалюк, А.І.Філюшкін, та О.М.Трубаčov[24, с.376-385; с.386-388].

Таку саму позицію займає і визначний український історик та археолог В.Д.Баран, який за наявними археологічними матеріалами не прослідковує "ніякої древнеруської народності" і "древньоруської мови". На його думку, все це сьогоденні фальсифікації російської історичної науки і, зокрема, В.В.Сєдова. В.Д.Баран вважає, що українська, білоруська та російська народність сформувались ще в часи "великого переселення народів". Київська держава вже була чисто українська, вона не формувала ніяких народностей.

Київська держава, на думку В.Д.Барана, яка відома за літописами IX-XII століття складається зі східнослов'янських племен – носіїв празько-корчакської культури, з якими інтегрувалися племена пеньківської культури. Розвиток Київської держави згрупував основні культурно-економічні центри Дністро-Подніпров'я і відповідно зближив Київ з Галичем. Власне ці регіони і стали основою для етнотворення українського народу та української мови, що і засвідчується археологічною наукою[2,с.211-218].

Візантійський дієписець VI ст. н.е. Прокопій Кесарійський зауважує, що анти і слов'яни користуються однією і тією ж мовою, у них був одинаковий побут, спільні звичаї і віра, а раніше вони називалися венедами. Дослідники зауважили, що антську мову слід покласти в основу майбутньої української мови[14,с.84-90]. Російський дослідник Ф.П.Філін вважав, що слово анти-староукраїнське "antas" (кінець-край), а "antes" (перебуваючий на краю)[21,с.60].

Цієї ж точки зору притримуються і другі вчені, в тому числі й О.М.Трубаčov, який вважає, що анти – "окраїнні жителі", тобто "українці", а держава їх Антія – Україна[20,с.25].

Одже, наголошує російський історик В.В.Сєдов – анти, це окраїнні жителі – українці, і дійсно вони заселяли південно-східну Україну, територію, на якій вони створили державу Антію-Україну і яка знаходилася на окраїні слов'янського і в той час європейського світу, яку в римський час вже і на початку середньовіччя називали Антією-Україною. Повна семантична спорідненість та відповідність при визначенні історії анти і назвою України є доказовим фактом спорідненості політичних етно-структур в минулому і сучасному. Звідсіля і слід виводити сучасний етнонім – Україна, українці[15,с.30-36].

Таким чином, вважає сучасний російський дослідник В.В.Сєдов, під антами слід бачити "Велику Скіфію" Нестора та Костянтина Багрянородного "Велику чи Білу Хорватію". Антія – це політична, мовна і етнокультурна етноструктура, яка дійшла до сьогодення під назвою Україна, племенні князіння якої кристалізували і Київську державу в IX столітті, а отже, антський народ, зі своєю стародавньою українською мовою – це український[15,с.30-36], що може говорити, що вивчення слов'янсько-українських племенних утворень та їх мови на території України та суміжних землях згідно висновків нашого дослідження добігає кінця.

Таким чином у висновках можемо наголосити, що етапи формування українського народу та української мови прослідковуються вже у час "великого переселення народів", а це значить, що в V-VI ст. н.е., за свідченнями філологічної та археологічної науки, ми можемо в Дністро-Дніпровському межиріччі, в Антському союзі племен, проглядати етномасив українського народу, генератора української мови та культури [5,с.221-224].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баран. В.Д. Велике розселення слов'ян. Археологія. К. 1998, №2.
2. Баран. В.Д. Давні слов'ян. К. 1998.
3. Востоков. А.Х. Рассуждение о славянском языке//Труды общества любителей российской словесности. Вып. XVII. М. 1820.
4. Грушевський. М. Історія України-Русі. К. 1904.
5. Грушевський. М. Анти("Avrai", "Antes")— Уривок з історії України-Русі. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів. XXI, I.
6. Довженко. В.И. К вопросу о соложении древнерусской народности// Доклады VI научной конференции Института Археологии. Киев. 1953.
7. Дурново. Н.П. Очерк истории русского языка. М. 1924.
8. Лавровский. П.А. О языке северных русских летописей. СПб. 1852.
9. Ластоускі. В. Кароткая гісторыя Беларусі. Вільна 1910.
10. Ляпунов. Б.М. Древнейшие взаимные связи языков русского, украинского и некоторые выводы о времени их возникновения как отдельных лингвистических групп//Русская историческая лексикография. М. 1968.
11. Максимович. М.А. Собрание сочинений. Киев. 1877, т. II.
12. Насонов. А.Н. К вопросу об образовании древнерусской народности// Вестник АН СССР. 1951, №1.
13. Погодин. М.П. Записки о древнем языке русском//известия академии Наук. СПб. 1856, т. XIII.
14. Прокопий из Кесарии. Война с готами. М. 1945.
15. Рыбаков. Б.А. К вопросу об образовании древнерусской народности// Тезисы докладов и выступлений сотрудников Института истории материальной культуры АН СССР, подготовленных к совещанию по методологии этногенетических исследований. М. 1951.
16. Седов. В.В. Древнерусская народность. М. 1999.
17. Срезневский. И.И. Мысли об истории русского языка. СПб. 1850.
18. Смаль-Стоцкий. Ст. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне оприділення. Прага. 1927.
19. Тимченко. Є.К. Слов'янська єдність і становище української мови в українській родині//Україна. Книга. III. К. 1924.
20. Тимченко. Є.К. Курс історії української мови. К. 1927.
21. Трубацев. О.Н. Лингвистическая периферия древнейшего славянства. Индоевропейцы в Северном Причерноморье// Вопросы языкознания. М. 1977, №6.
22. Филин. Ф.П. Образование языка восточных славян. М. 1962.
23. Хабургаев. Г.А. Становление русского языка. М. 1980.
24. Шахматов. А.А. К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей. ЖМНП. СПб. 1899, №IV.
25. Шахматов. А.А. Очерк древнерусского периода истории русского языка. (Энциклопедия славянской филологии). Вып. II. Пг. 1915.
26. Шахматов. А.А. Введение в курс истории русского языка. Ч. I. исторический процесс образования русских племён и русских народностей. Пг. 1916.
27. Штыхов. В.Г. Древнерусская народность: реалии и миф//Этногенез и этнокультурные контакты славян. Труды VI международного Конгресса славянской археологии. М. 1997.
28. Gartner. T. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. Wien. 1913.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2005 р.

В. Идзьо

Формирование украинского народа и украинского языка по сведениям филологической и исторической науки

Аннотация: В статье рассматривается эволюция украинского народа, украинского языка, культуры и духовности в контексте опровержения концепций русских ученых о так называемых "Древнерусской народности", "древнерусском языке".

Основной акцент концентрируется на изучении развития украинского языка, культуры.

Ключевые слова: украинский язык, белорусский язык, русский язык, древнерусская народность, древнерусский язык, Украина-Русь, Северо-Восточная Русь, анты.

V. Idzio

Formation of the Ukrainian people and of the Ukrainian people according to the evidence given by philological and historic sciences

Annotation: the article provides the problem of the evolution of the Ukrainian people, the Ukrainian language, culture and spirituality in the context of refutation of the Russian scholars' conceptions about non-existing "ancient Rus' people" and "the ancient Rus' language", which were probably formed by the population living on the territory of Ukraine. The main emphasis is given to solving the problem of the development of the Ukrainian language, culture, as the guarantee of the ancient Ukrainian state of the Slavs-Anty.

Key-words: the Ukrainian language, the Byelorussian language, the Russian language, ancient Rus' people, the ancient Rus' language, Ukraine-Rus', North-Eastern Rus', the Anty.

УДК 81.221

Любов Конюхова

До проблеми невербального мовлення телеведучих

Анотація: Проаналізовано специфіку невербального мовлення телеведучих. Вказано на те, що вибір і своєрідність використання невербального мовлення, зокрема, жестів, зумовлюється комунікативно-усуспільненими функціями та завданнями спілкування. Описано типові жести, до яких вдаються українські тележурналісти, супроводжуючи вербальне мовлення. Вказано на особливості використання різних видів жестів у телерекламі та в передачах аналітичного характеру. Проаналізовано жестикулювання з погляду етичності, універсальності, доречності вживання. Визначено основні функції різних жестів, вказано на індивідуальність використання тих чи інших жестів різними українськими журналістами. У статті наведено конкретні приклади жестикулювання відомих телеведучих, а також продемонстровано специфіку використання жестів у телерекламі з метою активізації телеглядачів.

Ключові слова: невербальне мовлення, жести-символи, вказівні жести, зображальні жести, апелятивні жести, оцінні жести, міміка.

У сучасній комунікативістиці особливого значення набуває невербальне, тобто несловесне мовлення. Саме воно, здебільшого накладаючись на мовлення вербальне, допомагає експресивізувати сказане, в особливий спосіб інформувати слухача. Сучасні психолінгвістики в основному описали його особливості. Так, Гленн Вілсон та Крис Макклафлін [1] намагалися проникнути в загадковий світ жестів та показати, як ними користуватися. Аллан Піз вивчив мову рухів тіла [2]. Знакові й незнакові жести описали російські лінгвісти [3].

Мета нашого дослідження вказати на значення невербального мовлення в сучасній тележурналістиці. Мета передбачає виконання таких завдань:

– описати типові жести (як виразники невербального мовлення) сучасних українських тележурналістів;

– визначити норми жестикулювання телеведучих;

– простежити за етичністю й неетичністю невербального мовлення тележурналістів;

– з'ясувати доцільність/недоцільність застосування неетичних жестів.

Вважається, що промовистішими за слова є жести. Професор Каліфорнійського університету Альберт Мереблан стверджує, що слова – це лише 7% загальної картини сприйняття інформації, інше – звучання, тональність голосу (38%), жести й міміка (55%). Інший дослідник Аллан Піз вважає, що словесна комунікація становить лише 20 – 40%, а несловесна – 60-80%. Причому жести найчастіше бувають правдивіші за слова, якщо мовець жестикулює інтуїтивно, а не за скоригованим сценарієм. Отже, сучасним журналістам, політикам, бізнесменам та, зрештою, усім діловим людям необхідно знати хоча б найпростіші правила жестикулювання та суть самих жестів. Ведучі телепе-

редач, як і будь-які мовці взагалі, послуговуються різними невербальними засобами: такими, що виражають зміст сказаного (наприклад, жестами), й такими, що несуть "незмістову" інформацію (наприклад, темп мови, сила звуку, тональність, ритм, тембр голосу, інтонування, наголоси, паузи, а також погляд, міміка, колір, зовнішній вигляд). Українські журналісти поєднують змістові й незмістові засоби невербаліки, накладаючи їх на вербальний текст.

Аналізуючи специфіку невербального мовлення телеведучих, зважимо на те, що комунікативно-суспільні функції та завдання їхнього спілкування зумовлюють вибір і своєрідне використання невербального мовлення, зокрема, жестів. Наприклад, журналіст не має права вживати жест, незрозумілий чи малозрозумілий для загальної маси глядачів, етикет забороняє показувати пальцем (вказівним), особливо на людину. Слід вказувати рукою, повертаючи долоню до того, кому адресована вказівка. Вказування на малий предмет, наприклад, на слово в рядку, за допомогою вказівного пальця не вважається порушенням правил хорошого тону.

Спостереження за невербальним мовленням українських телеведучих свідчать про те, що вони, в основному, дотримуються загальноприйнятих норм. Їхнє невербальне мовлення є правильним. Ось короткий опис жестів, до яких вдаються на українському телебаченні.

Вказівні жести:

- рука рухається, окреслюючи потрібний напрям, відносно якоїсь нерухомої осі;
- пальці рухаються, окреслюючи потрібний напрям, відносно нерухомої кисті руки;
- кисть руки рухається, окреслюючи потрібний напрям, відносно передпліччя;
- вся рука рухається, окреслюючи потрібний напрям, відносно тулуба.

Зображальні жести:

- імітація, наслідування якоїсь дії, поведінки;
- зображення за допомогою рук, пальців обрисів предмета;
- зображення за допомогою міміки певної якості предмета.

Жести-символи:

- привітання та прощання.

Наприклад, типовий жест прощання – помахування кистю руки назад-вперед або вправо-вліво.

- вираження ствердження чи заперечення, заборони:

погодитися з чимось ("так") –

- а) кивнути головою згори донизу;
- б) махнути кистю руки згори донизу;

заперечити:

- а) ("ні") – похитати головою вправо-вліво;
- б) ("не кажіть цього") – похитати вказівним пальцем вправо-вліво;

заборонити щось ("не можна") – покивати вказівним пальцем;

відмовитися від чогось ("я цього не хочу") – відштовхнути обома руками долонями від себе;

вагання, сумнів ("не знаю") – знизати плечима;

заборонити говорити або попросити про це (тихо, мовчи) – притулити вказівний палець до губів.

Оцінні жести:

критичне ставлення до когось –

- а) свідомо відвести очі від нього;
- б) подивитися на нього згори донизу;

приятне ставлення –

- а) зацікавлений погляд, розкутість пози, голова ледь нахилена у бік співбесідника (враження, що людина подалася назустріч тому, чиї дії схвалює), при цьому можна розстібнути піджак;

б) розкрити й повернути в бік співбесідника долоні рук, ледь помітно схвально похитувати головою;

в) супроводжувати розмову співбесідника легким дотиком до його руки чи плеча.

Апелятивні жести:

покликати когось – рухати вказівним пальцем або всіма пальцями до себе;

відіслати когось від себе – рухати всією кистю руки від себе;

привернути й посилити увагу співбесідника – найчастіше кисть руки витягнута в бік співбесідника долонею вгору й погойднується в такт мовлення, з видимим акцентом на логічно важливих словах;

заохочувати аудиторію до розмови – кисть руки долонею догори витягнута в бік людини, яку залучають до розмови.

Супровід мови апелятивним жестом дуже характерний для питання чи прохання.

Спостереження за невербальним мовленням журналістів свідчать, що телеведучі здебільшого використовують знакові жести, а серед них найчастіше – вказівні. Наведемо приклади.

Ведучі різних ток-шоу часто вдаються до вказівних жестів, запрошуючи до розмови присутніх у студії. Якщо журналісти організовують "круглий стіл", то використовують подібні жести, описуючи ту чи іншу ситуацію. Такі жести можна спостерігати у відомих українських телеведучих А. Борсюка, Г. Безулик, О. Герасим'юк, І. Кондратюка, Н.Сумської, В. Ар'єва.

Тележурналісти вказують по-різному: поглядом, помахом голови, але вказівка за допомогою руки вважається найбільш точною, тому саме їй мовці віддають перевагу. Телеведучі здебільшого супроводжують вказівні жести вказівними словами "туди", "сюди", "тут", "там", "ось", "цей", "той", "такий", "стільки". Вказівний жест ніби накладається на вказівні слова, що свідчить про те, що він стає зрозумілим найбільш повно лише в мовленнєвому контексті.

Якщо при веденні мовлення відсутній предмет (явище), про який іде мова, то його іноді відображають за допомогою зображальних жестів, як-от: "Довгу тобі стрічку потрібно? Ось таку?" (жест) (Телепередача "LG-Еврика"), "Картопля вродила зовсім дрібна. Ось така" (жест) (Телепередача "Сільський час").

До таких жестів вдаються учасники гри "LG-Еврика", коли при виконанні завдання ведучого намагаються пояснити, що зображено на картинці. Тобто зображальні жести несуть у собі конкретне повідомлення про зовнішні ознаки предметів.

В українській тележурналістиці використовують і жести-символи, які мають особливе значення. Як уже зазначалося раніше, для них характерний найбільш умовний зв'язок між самим жестом і тим, що він означає. До таких жестів іноді вдаються ведучі розважальних програм: І. Кім, ведуча телепередачі "5-й елемент" (жест прощання), І. Кондратюк, ведучий телепередачі "LG-Еврика" (жести прощання, ствердження, сумніву), І. Пелех, ведучий телепередачі "Голопом по Європах" (жести прощання, заперечення, сумніву) й інші. Тележурналісти не залишають поза увагою й жести-символи, що виконують апелятивну функцію: покликати когось (руки пальцями до себе), підсилити увагу слухача (кисть руки витягнута в напрямі до співрозмовника, слухача долонею догори і похитується при мовленні з помітним акцентом на логічно важливих словах). Останній описаний жест по-різному використовують майже всі ведучі телевізійних шоу-програм: А. Борсюк, А. Безулик, Н. Сумська, О. Ступка й ін. Такий апелятивний жест є досить ефективним, а тому й супроводжує вербальне вираження запитання, прохання.

Існують жести-символи, які можуть супроводжувати грубувате й просторічне мовлення. Вони яскраво забарвлені, дуже експресивні і, можливо, всім відомі, однак їх використання телеведучими є неетичним, а тому й не повинно допускатися. Часом, щоправда, сам формат програми, логіка розвитку дискусії робить доречним той чи інший жест. Наприклад, Р.Чайка на "5-му каналі" в передачі "5 копійок" часом потирає руки, чекаючи відповіді від політика на незручне запитання, у заставці між сюжетами великим пальцем підкидає вгору монету "5 копійок".

Сьогодні, коли телебачення стало розкутішим, телеведучі деяких програм ("Вікна", "Велике прання", "Золотий гусак") дозволяли собі використання й непристойних, іноді й вульгарних жестів, як-от: покрутити пальцем біля скроні – означає розумову неповноцінність; плюнути в чийсь бік – означає неприязне ставлення до когось, може супроводжуватися лайкою; постукати по чомусь твердому – означає недолюдність, пустоголовість, дурість людини, про яку йдеться в розмові. На щастя, деякі з цих програм припинили своє існування. До речі, телепередачі, в яких використовувалися неетичні жести, зазначимо, велися переважно російською мовою і не виражали ментальності українського народу.

Різні види жестів часто використовують і в телерекламі, що сприяє її емоційній насиченості, привабливості, активізації сприйняття споживачами. Наведемо декілька прикладів.

Ось як рекламували газету "Правда України". Короткі кадри: перший – політики сперечаються, помахуючи головами, що виражає заперечення, другий: держслужбовці, розмовляючи, кивають головами на знак згоди, третій – ділові люди зустрічаються й вітаються потиском рук й ін. Звучить голос: "Правда про політику, економіку, спорт. Правда України. Людина має знати правду". Напис: "Правда України".

Реклама пива "Балтика", мінеральної води "Вонаква", салату "Чумак", шоколаду "Корона" супроводжується підкреслено захопленим виразом обличчя учасників реклами, які від задоволення примуржують очі, піднімають догори голову, дихають на повні груди й навіть оближують губи, що є характерним для побутового мовлення.

Наші спостереження свідчать, що жести і звукове оформлення тісно пов'язані в процесі комунікації. Жести допомагають увиразнити текст, на який накладаються. Відповідно телеглядач легше сприймає інформацію. Однак в українській тележурналістиці їх використовують здебільшого в пе-

редачах емоційно насичених. Ведучі новин утримуються від жестикулювання, що, вважаємо, є правильним. Адже часте жестикулювання в офіційно-діловому мовленні неприйнятне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вилсон Г. Макклафлин К. Язык жестов – путь к успеху. – СПб: "Питер", 2000.
 2. Пиз Аллан Язык телодвижений. – М.: Ай-Кью, 1995.
 3. Русская разговорная речь. – М.: Наука, 1973. – С.464-479;
 4. Лабунская В. Невербальное поведение. – Ростов-на – Дону. – Изд-во Рост.-на-Дону университета, 1986.
- Стаття надійшла до редакції 3.10.2005 р.

Л. Конюхова

К проблеме невербальной речи телеведущих.

Аннотация: Проанализировано специфику невербальной речи телеведущих., их жестов которые выполняют функции общения.

Проанализированы типовые жесты и речь которые используют украинские тележурналисты с целью активизировать телезрителей.

Ключевые слова: невербальная речь, жесты-символы, указательные жесты, изобразительные жесты, апелятивные жесты, оценочные жесты, мимика.

L. Koniukhova

The problem of nonverbal speech of the TV-journalists

Annotation: The specifics of TV-journalists is analysed in the article. It is pointed out that the choice and peculiarities of nonverbal speech usage, especially gestures, is determined by the communicative-social functions and the tasks of communications. The typical gestures, that Ukrainian TV-journalists resort to, accomplishing their verbal speech, are described. The author pointed out the peculiarities of usage of different kinds of gestures in TV-advertisement and in TV-programs of analytical character. The gesticulation is analysed from the ethical, perspective as well, universality and appropriacy of its usage is also explored. The main functions of certain gestures are defined, the individuality of using certain gestures by different Ukrainian journalists is pointer out. The researcher provides certain examples of well-known TV-journalists gesticulating aiming to activate (TV)-spectators in TV-adverticement is demonstrated in the article as well.

Key-words: nonverbal speech, gestures-symbols, pointing gestures, depictive gestures, appellative gestures, evaluative gestures, mimics.

УДК 811.111

Лілія Кузнецова, Галина Пасічник

Методологічний посібник "Видатні українці у світовій науці": культурологічний та освітньо – виховні аспекти (Методичний посібник з англійської мови як різновид письмового дискурсу)

Анотація: Стаття присвячена проблемам підручника у світлі нових підходів до сучасної дидактики. На прикладі методичного посібника для вивчення англійської мови розглядається двостороння сутність його текстової структури. У результаті була доведена закономірність взаємозв'язку усіх компонентів текстової структури, а також визначено посібник як учбовий текст, який поєднує текстові категорії та характеристики.

Ключові слова: національна інтелектуальна еліта, антропоцентризм, культурологічна роль, тематична група.

Проголошення незалежності Української держави в 1991 році відкрило широкі можливості для залучення нашої науки і культури до західноєвропейської цивілізації. Декларація незалежності країни засвідчила глибинні зрушення в самосвідомості громадян, тобто усвідомлення українцями

себе як окремої нації. У цей період чинником першорядного значення став процес формування національної інтелектуальної еліти. Проте розбудова вітчизняної державності та культури неможлива без відродження української інтелігенції. Україна завжди славилась своїми талановитими людьми. Загальновідомо, що українське населення упродовж багатьох століть знаходилося під окупацією і перманентним впливом Австро-Угорщини, Польщі, Росії, при чому антиукраїнські сили цих держав намагались знищити все українське на наших теренах. Це був руйнівний час для нації: найздібніші і найобдарованіші українці змушені були покидати свій край і служити своїм талантом для інших народів.

"Народе мій, замучений, розбитий,

*-----
Невже тобі на таблицях залізних*

Записано в сусідів бути гноєм,

Тяглом у поїздах їх бистроїзних?" [4, с. 212]

Так писав з гіркотою І. Франко, маючи на увазі, що значна частина найталановитіших громадян України під постійним зовнішнім антиукраїнським тиском і через міркування прагматичного характеру зреклись свого народу або поступово втратили зв'язок із ним та суттєво збагатили собою потенціал інших держав. Тому цілий ряд видатних учених до цього часу залишаються неідентифікованими як українці. Творцем історії є народ, очолюваний національною елітою, що складається з тих особистостей, яким більшою мірою, ніж іншим громадянам, властиві суспільно значимі якості. Еліта – це, насамперед, згусток духовної енергії, у якому закладено значний творчий потенціал. Поява достатньо потужної еліти є свідченням духовної зрілості етносу і поглиблення тенденції до його перетворення в націю. По-справжньому інтелігентна особа повинна знати своє коріння.

Автори методичного посібника зробили спробу поєднати в навчальному процесі як дидактичний, так і історико-культурологічні з ідеологічними аспектами навчання. У світлі нових підходів до ролі комунікації в сучасному світі системна мислєдїяльність розглядається як важливий фактор формування громадянського суспільства, що базується на гуманістичних принципах, саме тому зростає культурологічна роль підручників в освіті й вихованні особистості і громадянина, у тому числі при підготовці філологів іноземного профілю.

В україністиці вивчення тексту почалось в 70-80-х роках ХХ століття. Дослідження, засновані на засобах лінгвістичного коментування, передусім стосувались програмних художніх творів і тому були прикладного характеру. Наступним етапом було дослідження специфіки організації текстів різних функціональних стилів. У кінці століття в українському мовознавстві з'явився новий напрям – когнітивно-дискурсивний, який дав можливість ширше подивитись на текст, виявити як лінгвальні, так і позалінгвальні його параметри.

Сучасні лінгвісти визнають основоположним підхід до тексту як до "складного комунікативного механізму, посередника комунікації, фіксуєчого стратегічну програму адресанта, яка сприймається та інтерпретується адресатом" [3, с. 10].

Одним із видів тексту є підручник/посібник, який визначається в деяких мовах як "книга текстів": – *textbook* – англ. [5, с.270-304]. Останніми роками з'явилося ряд досліджень, які свідчать про ріст інтересу до проблеми підручника не лише як до засобу вивчення дисципліни, а як до висхідного мовного матеріалу (П. Буга, Т. Матвєєва, М. Скаткін, В. Цетлін та ін.).

Метою нашої статті є визначення основних критеріїв будови підручника з іноземних мов на матеріалі навчально-методичного посібника *Outstanding Ukrainians in World Science*, укладеного викладачами Національного університету "Львівський Ставропігійон". Актуальність цього дослідження визначається сучасним розвитком України взагалі й освітянства, зокрема, а також відповідає навчально-методичним планам університету.

Відповідно до основних положень лінгвістики тексту, викладених у роботі І. Гальперіна, текстовими ознаками (які властиві також і тексту посібника) є опрацьованість згідно з нормами письмового мовлення, цілісність, підпорядкованість єдиній меті, наявність зв'язної структурно-композиційної організації, особливий вплив (у даному випадку – дидактичний) на учасників комунікативного акту, що зумовлено необхідністю засвоєння матеріалу [1, с. 21].

Характерним для підручника є своєрідна й складна текстова структура, яка виявляється в його двоїстій сутності: кожний підручник складається з декількох відносно самостійних текстів, з одного

боку, та є фактично одним текстом з низкою підтекстів, з другого боку. Сміслова і структурна єдність підручника не порушується внаслідок інтеграції. Отож, посібник – це передусім єдиний текст великого обсягу, який об'єднано заголовком (*Outstanding Ukrainians in World Science*) та обмежено формальними (титольний лист та індекс) і змістовими межами заголовку. Заголовок зазначає тему, яка конкретизується текстом посібника. Текст посібника об'єднує вступ, словник, різноманітні вправи на засвоєння матеріалу та заключний розділ.

Вступ складено з інформативної, констатуючої, проблемної й селективної частин. Учбово-тематичний словник як особливий тип лексикографічного твору відповідає меті посібника – надати студентам сукупність тематично зв'язаних слів, що необхідно для здійснення продуктивних видів мовленнєвої діяльності – розмови і письма. Для сучасної лінгвістичної парадигми визначальним є принцип антропоцентризму, згідно з яким усі лінгвістичні явища розглядаються з точки зору людського фактору. Концентричність розташування тематичних груп слів у межах розширеного простору посібника добре укладається в ідею пізнання світу людиною, яка завжди залишається в центрі когнітивного процесу. Кожен студент, який починає вивчати другу (третю та ін.) мову, має досвід засвоєння рідної мови. Саме тому лексичні одиниці, організовані в тематичне угруповання "*Outstanding Ukrainians in World Science*", природно виводять студентів на шлях свідомого запам'ятовування нового лексичного масиву за правилами, які, хоч і несвідомо, використовувались в дитинстві. Будова лексичних і граматичних вправ не лише сприяє розкриттю резервів пам'яті без напруження і стресів, але й оптимально проявляє можливості студента до засвоєння учбової інформації.

Основна частина визначає та деталізує підтеми й, на нашу думку, може вважатись алгоритмом доведення [2,с.34]. Саме ця частина, за нашими спостереженнями, характеризується найбільшою емоційною насиченістю. Наведемо, для прикладу, невеликий фрагмент:

The tragic fate of our country, divided and enslaved for many centuries, made a lot of Ukrainians leave their homeland, as foreign rulers were indifferent to the development of the province and didn't encourage the work of scientists [6,с.18].

У цьому реченні, як і в цілому тексті посібника, активно використовуються різні лексико-стилістичні засоби, що робить доведення переконливішими і зрозумілішими, підкреслює важливі моменти висловлювання, точніше виражає оцінку і ставлення авторів до описуваних явищ.

Декілька кінцевих частин конкретизують інформацію, яка міститься у вступі та в основному тексті. Крім цього, їм притаманна досить цікава особливість: практичні тексти виконують трансформаційну функцію використання отриманих знань, спеціальні елементи для закріплення матеріалу. Ми дійшли висновку, що всі навчальні тексти посібника мають мотиваційний характер і сприяють виробленню системи емоційно-оцінних відносин у студентів.

Проблеми лінгвокультурології активно вивчаються сучасними лінгвістами. Одною з актуальних, до цього часу майже не вивченою проблемою є культурне засвоєння, і не тільки в межах міжкультурної комунікації, але й свого історичного минулого. Вивчення цих процесів має велике практичне значення для формування національної еліти, оскільки важливо знаходити спільну мову як у поліетнічній державі, так і в контексті Європейської інтеграції.

Ця стаття не вичерпує усіх рішень проблеми дидактичних текстів. Накопичений теоретичний і практичний досвід потребує подальшого розвитку та поглибленого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – С.21.
2. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Синхронно-сопоставительный очерк. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. – С.34.
3. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Укр. фитосоциологический центр, 2002. – С. 10.
4. Франко І.Я. Мойсей // Франко І.Я. Твори у 50-ти томах. Т.5. – К.: Наукова думка, 1976. – С.212.
5. Цетлин В.С. Проблема учебника в зарубежной дидактике // Справочные материалы для издателей книг / Сост. В.Г.Бейменсон. – М.: Просвещение, 1991. – С. 270-304.
6. *Outstanding Ukrainians in World Science* // Учбово-методичний посібник для студентів. – Львів, 2005. – С. 18.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2005 р.

Л. Кузнецова, Г. Пасична

**Методологическое пособие “Выдающиеся украинцы в мировой науке”:
культурологический и образовательно-воспитательные аспекты
(Методологическое пособие с английского языка как разновид письменного
дискурса)**

Аннотация: Статья посвящена проблемам учебника, как пособия по изучению современной дидактике. На примере методического пособия для изучения английского языка рассматривается двойная система текстовой структуры. В результате исследования доведена закономерность взаимосвязи компонентов текстовой структуры, а также определено пособие как и учебный текст, который соединяет текстовые категории и характеристики.

Ключевые слова: национальная интеллектуальная элита, антропоцентризм, культурологическая роль, тематическая группа.

L. Kuznetsova, H. Pasichnuk

**Methodological guide "Famous Ukrainians in the world science":
cultural and educating aspects**

(Methodological guide of the English language as a kind of the written discourse)

Annotation: The article deals with the principles of textbook structure, analyses its composition and interrelations among single units. Based on the foreign language textbook the research proves the dual nature and the exact regularity of these type of texts.

Key words: national elite, anthropocentrism, cultural role, thematic group.

УДК 81.366.55

Любов М'ясняніна

Порівняння як лінгвістична категорія

Анотація: Проаналізовано різні погляди на порівняння як лінгвістичну категорію, з'ясовано місце порівнянь в системі образних засобів мови, проаналізовано класифікації компаративних конструкцій за способом морфологічного вираження, синтаксичною функцією, характером семантичних відношень між компонентами порівняння.

Ключові слова: порівняння, метафора, логічні й образні порівняння, загальномовні й художні порівняння.

У ХХІ сторіччі на місце системно-структурної парадигми прийшла парадигма антропоцентрична, що поставила в центрі всесвіту людину. Найважливішими стали такі властивості мови, як творчий характер, функціональна спрямованість, роль у відображенні авторського бачення світу.

Серед мовних одиниць, що підкреслюють ставлення мовця до висловленої думки, важливе місце посідають порівняння, що не тільки фіксують елементи моделі світу, а й дають змогу простежити процес їх формування.

Порівняння вивчають у декількох аспектах: 1) граматичному, коли аналізують мовні (морфологічні, синтаксичні) властивості порівнянь (І.К. Кучеренко, М.І. Черемісіна, Н.О. Широкова); 2) фразеологічному, коли описують стійкі порівняння (А.Г. Назарян, В.М. Огольцев); 3) ономазіологічному, коли порівняння аналізують з огляду на зв'язки його компонентів з позамовною дійсністю (В. І. Дьяконов, Х.Д. Леєметс, В.В. Образцова); 4) семасіологічному, що вивчає семну структуру компонентів порівняння, їх взаємодію (Д.У. Ащурова, С.Я. Александрова, І.В. Шенько); 5) функціонально-стилістичному, коли описують функції порівнянь у різних стилях мовлення (Л. В. Голоух, С.Я. Єрмоленко, О.А. Некрасова).

Незважаючи на те, що порівнянню присвячено чимало наукових розвідок, деякі аспекти вивчення цього стилістичного засобу залишаються поза увагою дослідників. До цих аспектів належать, зокрема, структурні типи порівнянь, особливості їхньої семантики, взаємодія порівнянь з іншими образними засобами мови, їхня роль в образній інтеграції тексту як єдиного цілого.

У граматиках 19 ст. порівняння розглядались як синтаксичні конструкції, а порівняльний сполучник як показник підрядності речень. Конструкції, що приєднувались сполучником "як", характеризували як підрядні порівняльні речення (М. Греч) або як підрядні способу дії (Ф. Буслаєв). Та вже О. Пешковський вважав, що називний відмінок іменника або прикметника зі сполучником "як" "доводить повну неможливість сприймати сполучник "як" завжди як початок нового речення" [1, с. 280].

О. Пешковський обмежував вживання сполучника "як" всередині речення лише предикативними конструкціями. О. Руднев [2] чітко розмежовує порівняльні підрядні речення і порівняльні звороти, що є частиною простого речення: в порівняльних зворотах, на відміну від підрядних порівняльних, не може бути присудків, вони містять непередикативні словоформи.

Аналізу порівняльних зворотів і виявленню їх відмінностей від підрядних порівняльних присвячено більшість сучасних досліджень. У цих дослідженнях порівняння розглядається як граматична категорія. Та у природі порівняння відображено його логічну, а не граматичну структуру, що зумовлено тим, що порівняння – одне з головних засобів усвідомлення дійсності. "Порівняння – це тропейні фігури, в яких мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших" [3, с. 359]. Ще О. Потебня підкреслював, що "порівняння також вид узагальнення, тому що зупиняє увагу на спільних рисах образів, що порівнюються" [4, с. 425].

Вказані в наведених визначеннях ознаки порівняння: наявність як мінімум двох компонентів, їх зіставлення на основі спільної ознаки – знаходять відображення як в лінгвістичних, так і в літературознавчих словниках. Та М.І. Черемісіна [5] вважає, що такі визначення не дають змоги розмежовувати порівняння і метафору, тому що поняття про порівняння створюється не за допомогою дефініції, а за допомогою низки прикладів. Основною ознакою порівняння, на погляд М. І. Черемісіної, є вираження порівняльного змісту незалежно від лексичного наповнення.

В основу визначення І.В. Шенька покладено класифікацію Р. Якобсона [6], який пропонував розглядати вісь вибору (парадигматичну вісь) і вісь комбінування (синтагматичну вісь) як основу класифікації мовних одиниць. Осі синтагматики і парадигматики розглянуто Р. Якобсоном не тільки в позиційному, але в семантичному аспекті. Так, метафору він визначає як явище, побудоване на поєднанні позиційної й семантичної подібності. Взявши за основу класифікацію Р. Якобсона, І. В. Шенько визначає порівняння як "образний засіб мови, побудований на семантичній спільності та позиційній суміжності експліцитно виражених теми і образу..." [7, с. 158].

Більшість дослідників підкреслюють, що порівняння – це членована конструкція, яка містить три компоненти: І – те, що порівнюють; ІІ – те, з чим порівнюють; ІІІ – те, на основі чого проведене зіставлення. Компоненти порівняння називають по-різному. Так, перший компонент визначають як предмет, об'єкт, суб'єкт, референт. Другий компонент називають образом, еталоном, ремою, агентом. Третій компонент отримав назву ознаки порівняння, модуля. Та найпоширенішими є терміни предмет, образ, основа порівняння.

Традиційно вважають, що порівняння – первинне явище, метафора – вторинне. О. Веселовський, І. Лисков, Ш. Баллі припускають, що метафора виникла в період повної залежності людини від природи, коли первісна людина уподібнювала навколишнє середовище собі та своїм вчинкам. Метафора притаманна анімістичному складові мислення, за якого ототожнюються несхожі між собою предмети. Порівняння – наслідок розподілу предметів за різними категоріями, а, отже, й свідчення того, що воно виникло після метафори. "В епоху анімістичного мислення людина природу пізнає через саму себе, а з падінням цього ладу, чи, точніше, з послабленням його, вона саму себе пізнає через природу" [8, с. 285].

Теорія первинності метафори щодо порівняння знаходить відображення в дослідженнях О. Потебні, Ш. Баллі. Пор.: "Не можна сказати, що такі звичайні вислови, як "у хаті в її, як у віночку", "сама сидить, як квіточка", не були побудовані на внутрішній формі слова, та виражений у них перехід думки від уявлення головного предмета, який і сам по собі зрозумілий, до уявлення іншого предмета, що додає до першого тільки нову рису, є вже доволі складне і пізніше явище" [9, с. 201]; "... уявлення про природу як про істоту, ця пристрасть до уособлення з самого початку розвитку мовлення призводила і призводить до створення таких метафор, як *le soleil le lève* "сонце встає", *le vent souffle* "вітер віє" [10, с. 221].

Про первинність метафори говорять і сучасні дослідники. Культуролог О. І. Пігалев вважає, що мова заступала ритуали: "Перші слова були священними іменами як соціальні імперативи, а ці імена були метафорами" [11, с. 147].

Ця теорія не набула поширення, оскільки метафора складніша для сприйняття, ніж порівняння. З'ясування суті порівняння пов'язане з проблемою його взаємодії з метафорою. Деякі лінгвісти зазначають, що "механізм образного порівняння не дуже відрізняється від семантичного механізму метафори: і там, і тут

на тему перенесено ознаки образу, які здатні її охарактеризувати" [12, с. 146]. Арістотель ототожнював порівняння і метафору, вважав, "що всі вдало вжиті метафори будуть одночасно і порівняннями, а порівняння (навпаки, будуть) метафорами, якщо відсутнє слово порівняння ("як") [13, с. 135].

Подібність семантичних процесів, покладених в основу порівняння і метафори, підтверджує й те, що порівняльні конструкції та зіставні з ними метафори функціонують синхронно і мають відображення в одній словниковій статті. Наприклад: Теля. У порівнянні: як теля на нові ворота – з повним нерозумінням. Метафора: теля – про молоду, недосвічену людину.

Метафору беззастережно відносять до системи тропів, компоненти порівняння найчастіше сприймають у прямому значенні (О. Черкасова, В. Образцова). Уживання компонентів порівняння в прямому значенні зумовлює його функціональну спрямованість. "Метафора – показує, порівняння – вказує. Показово, що порівняння ближче до емпіричної діяльності, метафора – до поетичної" [14, с. 208].

І. Шенько наголошує на спільності семантичної природи метафори і порівняння; семантика порівняння не дорівнює сумі його компонентів, а є самостійною мовною одиницею. Відмінність між метафорою і порівнянням у їхній граматичній структурі: порівняння – предикативна конструкція, воно може бути виражене закінченим реченням. Якщо порівнянню притаманна деяка самостійність і часткова незалежність від контексту, то метафора, що не має предикативної структури, поза контекстом не сприймається.

З. Хованська виділяє дві семантичні ознаки порівняння: актуалізація в позиції порівняння вільного значення, через яке актуалізовано предмет компаративної конструкції; неповна актуалізація другого компонента порівняння. За цими ознаками вона розглядає порівняння "як проміжне явище між тропеїчними та нетропеїчними стилістичними прийомами" [15, с.301]. Цей погляд найпереконливіший.

Сучасні дослідники розрізняють метафору і порівняння за особливостями їхньої глибинної структури: порівняння відповідає схемі "можна сказати, що це може бути", а метафора – "можна сказати, що це не..., а..." (А. Вежбицька); порівняння ілюзорне, а метафора реальна; порівняння поширює мовлення, а метафора скорочує (Н. Арутюнова); порівняння – істинні, метафори – хибні (Д. Девідсон).

Різні погляди на порівняння як лінгвістичну категорію зумовлюють велику кількість класифікацій цього тропа. За наявністю у складі компаративної конструкції показника порівняння – сполучника, вони поділяються на сполучникові й безсполучникові. Сполучникові й безсполучникові порівняння у свою чергу класифікують за способом морфологічного вираження (іменні, ад'єктивні, прислівникові, дієприслівникові порівняльні звороти; порівняння, виражені орудним відмінком іменника тощо) і за синтаксичною функцією (порівняння-присудок, порівняння-прикладка, порівняння-обставина тощо).

Детальна класифікація порівнянь за граматичною ознакою знайшла відображення в працях І.К. Кучеренка, В.М. Огольцева, Н.А. Широкової, М.І. Черемісіної. При вузькому підході із системи порівнянь вилучають конструкції, що містять орудний відмінок іменника та ступені порівняння прикметника (М.І. Черемісіна). Широкий підхід зумовлює виділення великої кількості порівнянь на рівні словотвору (В.М. Огольцев).

За характером семантичних відношень між предметом і образом порівняння поділяють на логічні й образні (В.М. Огольцев, І.В. Шенько, М.І. Черемісіна). У логічних порівняннях зіставлено однорідні предмети чи явища; вони є засобом пізнання очевидних властивостей порівнювальних понять.

Правий компонент образних порівнянь дає змогу пізнати приховані властивості предмета пізнання. Образним порівнянням притаманна експресивність, яка зумовлена гіперболізацією ознаки предмета порівняння внаслідок його уподібнення об'єктивно вищій мірі ознаки образу порівняння.

А.Ф. Пархоменко вважає, що в художньому порівнянні компоненти взаємообумовлені і являють собою єдиний семантичний комплекс. У логічному ж порівнянні компоненти пов'язані односпрямованими відношеннями і утворюють розімкнену структуру. Образні та логічні порівняння відрізняються за прагматичною функцією. В образних порівняннях "у рематичному фокусі опиняються відмінності між "темою" та "образом" за ступенем володіння якістю або за способом виконання дії" [16, с. 132]. Це зумовлює збагачення предмета порівняння конотативними семами. В логічних порівняннях основа вказує на компаративну спільність або в сигніфікативному, або в денотативному аспектах. Нейтралізації образності в таких порівняннях сприяє відсутність одночасної актуалізації в змісті основи сигніфікативного та денотативного планів.

Ю.І. Левін [17] поділяє образні порівняння на акцентовані і описові. В акцентованих порівняннях семна структура предмета і образу містить спільну сему, яка є основою порівняння (*сльози ливцем ллють*); в описових порівняннях основа називає ознаку, що є невід'ємним компонентом образу; у семній структурі предмета порівняння цей компонент знаходиться на периферії (*стрічка червона, як кров*).

С.К. Гаспарян [18] також виокремлює два типи художніх порівнянь: словесні та образні. В основу словесних порівнянь покладено зовнішню подібність одного предмета з іншим; компоненти цих

компаративних конструкцій співвідносяться з конкретними явищами і не створюють цілісних образів: *зніт лампи нагадує розгнівану гадюку*. На думку С.К. Гаспарян, такі порівняння створюють зорові, слухові картини, що впливають на почуття читачів, але вони не показують авторського ставлення до події, предмета, явища. Словесними ці порівняння названо тому, що на перший план виходять саме слова, котрі дорівнюють самим собі і не призводять до створення образів.

Образні порівняння пов'язані з різноманітними конотаціями. Компоненти словесних порівнянь вжито в прямому значенні, компоненти образних порівнянь не тільки позначають реальні явища, а й реалізують різноманітні асоціації й відтінки змісту. Такі порівняння сприймаються лише в контексті: *краса природна як сон*.

Л.І. Черепакіна також поділяє образні порівняння на два типи: К-1 і К-2. К-1 – це конструкція, компоненти якої являють собою узагальнення образів схожих речей за їхніми спільними властивостями: "акустичний образ, пов'язаний з певними поняттями, закріплено в мовному колективі саме за цими поняттями" [19, с. 93]. К-2 – це конструкція, де зіставлення відбувається не на рівні об'єктів реальної дійсності, а на рівні зорових уявлень. За допомогою таких порівнянь виявляють не спільні ознаки, що містить семна структура компонентів порівняння, а спільні уявлення. Такі конструкції Л. І. Черепакіна називає асоціативними на відміну від К-1, в основу яких покладено подібність об'єктів.

Ж. Дюбуа [20] називає логічні порівняння справжніми, істинними. А в зв'язку з тим, що риторичні фігури, на його думку, завжди неправдиві, логічні порівняння не треба розглядати в риторичі. Образні порівняння Ж. Дюбуа називає "риторичними"; їхня найголовніша функція – впливати на референт повідомлення.

Поділ порівнянь на логічні й образні не викликає сумнівів у лінгвістів; класифікації образних порівнянь на підтипи не завжди переконливі. Із запропонованих класифікацій (С.К. Гаспарян, Ю.І. Левін, Л.І. Черепакіна) найпереконливішою видається класифікація Ю.І. Левіна, що охоплює більшість образних порівнянь.

Традиційним є поділ порівнянь на загальномовні й індивідуально-авторські. Л.В. Голоюх [21] поділяє компаративні конструкції на усталені, переосмислені традиційні й оригінальні. Індивідуально-авторські порівняння не стали фактом загальнонародної мови, вони зумовлюють особливості мовлення окремого письменника. Необхідна умова оригінальності – віднесеність предмета і образу до різних лексико-семантичних груп. Чим сильніша відмінність між предметом і образом, тим яскравішими, ефективнішими будуть порівняння. В індивідуальних порівняннях яскраво виділяється особистість письменника, який обирає у функції образу порівняння слова, що дають змогу показати його суб'єктивне ставлення до поняття, позначеного цим словом. "В художній мові порівняння є важливим засобом точного і влучного, яскравого і майже відчутно сприйманого опису емоцій людини" [22, с. 84].

Порівняння – один з основних прийомів пізнання світу, його традиційно вважають найпростішим мовним засобом образності. Однак суперечливі погляди на походження, граматичну, семантичну структури компаративних конструкцій засвідчують те, що дослідники не завжди враховують складність цієї лінгвістичної категорії, якій притаманна антропоцентричність, прагнення до зіставлення шляхом оцінки віддалених одне від одного явищ дійсності, зумовленість суб'єктивним досвідом автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М.-Л., 1956.
2. Руднев А. Г. Сравнительные обороты в современном русском языке // Уч. зап. ЛГПИ им. А. Герцена. Л., 1948.
3. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. К., 2003.
4. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике. В 4-х. т. М., 1968. – т. III.
5. Черемисина М. И. Некоторые вопросы синтаксиса. Сравнительные конструкции современного русского языка. Новосибирск, 1971.
6. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм "за" и "против". М., 1975.
7. Шенько И. В. К вопросу об отношениях между компаративными тропами (сравнением и метафорой) // Стилистика романо-германских языков. Л., 1972.
8. Лысков И. Теория словесности в связи с данными языковедения и психологии. М., 1914.
9. Потєбня А. А. Эстетика и поэтика. М., 1976.
10. Балли Ш. Французская стилистика. М., 1961.
11. Селиванова Е. Когнитивная ономазиология. К., 2000.
12. Долинин К. Стилистика французского языка. М., 1987.
13. Аристотель. Риторика // Античные риторика. М., 1978.
14. Поляков М. Вопросы поэтики и художественной семантики. М., 1987.
15. Хованская З. Стилистика французского языка. М., 1984.
16. Пархоменко А. Ф. К проблеме предметно-логических сравнений // Содержательные аспекты языковых единиц. К., 1982.

17. Левин Ю. И. Русская метафора: синтез, семантика, трансформация // Труды по знаковым системам: Уч. зап. Тартуск. ун-та. Тарту, 1969.
18. Гаспарян С. К. Полифония слова в составе фигуры сравнения: Автореф. дис... канд. филол. наук. М., 1983.
19. Черпакина Л. И. К вопросу о существовании уподоблений // Теория содержательной формы. Тамбов, 1981.
20. Общая риторика / Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др. М., 1986.
21. Голоух Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози) // Автореф. дис... канд. филол. наук. К., 1996.
22. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції в світлі граматики. К., 1959.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2005 р.

Л. М'яснянкина

Сравнение как лингвистическая категория

Аннотация: Проанализированы различные взгляды на сравнение как лингвистическую категорию. Изучено место сравнений в системе образных форм языка. Проанализировано классификации компаративных конструкций за способом морфологического выражения, синтаксическую функцию, характер семантических отношений между компонентами сравнения.

Ключевые слова: сравнения, метафора, логические и образные сравнения, общеязыковые и художественные сравнения.

L. Myasniakina

Simile as a linguistic category

Annotation: The author analyses different opinions on the comparison as linguistic category, the place of a simile in the system of tropes, principles of classification the comparative construction. This article deals with comparison as linguistic phenomenon.

Key words: comparison, metaphor, logical and figurative comparison, well-known and artistic comparison.

УДК 80:1

Михайло Пришляк

Мова і філософія

Анотація: В статті розглядаються процеси зародження української мови через призму розвитку філософської науки.

Акцентовується на проблемі становлення та розвитку української мови і необхідності розширення її сфери вживання.

Ключові слова: асиміляція, вплив, мова, особистості, поняття, пізнання, розвиток, слово, смислового, ідея, інтелект, філософія.

1. Мова як середник філософії пізнання.

Філософія є наука наук. Самозрозуміло що кожна наука уложена людиною, з допомогою мови є предметом аналізу, вивчення про її суть, про існування та її ціль [3, s. 61-82].

Мова в першій мірі є середником в пізнанні для людини та у сполученні з іншими людьми.

Що до пізнання мова є виявом предмета знання для самого підмета, який відчуває що щось в нім нового знаходиться і це походить від нього, а від чогось до іншого, котре є відмінне від свого Я (хоча є в собі) але також від речей зовнішніх.

Такий самий процес в собі та із зовні відчувається в потребах, в бажаннях та в обов'язках своєї особи та інших осіб. Цей процес спостереження є смисловий як почуття яке стає зображенням через фантазію та асиміляцію і перетворюється у змістовне (хоча й смислове) поняття себто стає предметом першого поняття-знання.

Зміст цього поняття є смисловий (переданий смислом), суб'єктивний (підмет відчуває), та об'єктивний (походить із зовні пізнаючого Я), і його існування є відділене навіть коли не є пізнане під впливом смислів.

2. Мова та ідея.

Зображення, котре знаходиться у смисловій діяльності пізнання, стає далішим предметом цього пізнання, в якому працює розум (інтелект). Він залишає партикулярний, індивідуальні прикмети матеріального смислового предмета, а затримує, краще спостерігає (та затримує) і присвоює те що є суттєве, основне смислового суб'єктивного предмета [4, s. 41-52].

Цей головний елемент є в підметі на рівні розуму (інтелігенції) і його зміст знаходиться в кожному предметі цього самого роду. Ця прикмета бачити смисловий зміст в такому загальному стані (рівні) створена розумом називається – Універсальна.

Ця універсальність є здатність думки бути пристосованою, хоча й вона є одинокою, всім іншим предметам подібним між собою через суттєвий елемент спільний.

Коротко, всі поняття, і всі ідеї, які може мати та творити в собі розум, є в різноманітний спосіб присутні в пізнавальній підметі та в предметах смислового представлення в партикулярних предметах: тому що вони є об'єктивними [2, s. 32.47].

Вони можуть бути універсальні логічно щоб злучувати різні думки: це є наука про чистий ідеалізм.

Але знання дійсної філософії має ідеї об'єктивного змісту, себто те що є суб'єктивний зміст в одному предметі є також в інших зовнішніх подібних предметах.

Завдяки універсальності та об'єктивності думок з допомогою високого мовного інтелекту людина може творити та розвивати своє знання.

Людина має досвід, має чуття та почуття, творить абстракційні думки, котрі лучить між собою, пізнаючи що раз краще та глибше світ, котрого є відповідальним господарем. Людство багато зробило щоб дійти до наукового знання пізнавальної діяльності розуму [3, s. 84-92].

3. Слово - мова: ЛОГОС-ВЕРБУМ.

Все що може бути свідомо відчуте та пережите як знання початкове і динамічна пізнавальна діяльність душі можуть бути виявлені особою на зовні.

Тоді почуття та думки стаються СЛОВОМ-ВЕРБУМ внутрішньої та відповідальної діяльності із зовні.

Мова людини стає знаком існування вартості знання. Вже дитина своїм першим плачем щось означає [1, s. 52-73].

Люди винайшли багато способів цього виявлення: мова, голос, рух, колір, плач, сміх, смуток, терпіння, і так далі.

Все що є культурою для народу, є виявом внутрішнього життя. Розвиток знаків є безлічний. Найголовнішим знаком є мова хочай різне мистецтво якісно має свою вартість тому що виявляє артистичну творчість в різноманітних формах та середниках [1, s. 81-97].

4. Історія мови. Словесне виявлення.

Людина від самого появи на світ починає набирати вчення мови та виховання до розвиваючого життя. Це починається в сім'ї, продовжується у різноманітних шкільних осередках від нижчих до найвищих. Ця вся діяльність є через мову, яка передає в людській особі то що знає іншим молодшим особам. Є необхідне, щоб ціле життя у спільнотах можна було б володіти одною загальною мовою. Всі народи стараються щоб у їх державах була одна мова загальна щоб уможливити життя всього населення [3, s. 34-72].

Мова є головним середником спілкування між особами на всіх рівнях суспільства, є виявленням внутрішнього переживання, є виявом бажань та різноманітних потреб.

Ця єдність мови є запорукою також і політичного життя. Виявлені ідеали письмово та через творчі артистичні діла мають дуже великий вплив історичних подій переживання та досягнення ідеалів: слово має велику силу.

5. Мова і релігія [1, s. 18-63].

Також людина своїм розумом може дійти до Найвищої Правди, що існує та мовою пояснити причини всього що є в світі.

Також через історичне Об'явлення можна злучити два джерела про існування Найдосконалішого Єства, про Його суть та відносини до світа і до сотворіння у цілому всесвіті.

Під час науки Христа до людей один вчений єрей запитав Його: "Скажи, Учителю, що є найважливіше в житті?" Відповідає Ісус словами пророка у Старому Завіті: "Пам'ятай, Ізраїлю що твій Господь є ЄДИНИЙ БОГ". Цей мудрий чоловік зрозумів, подякував і відійшов.

Світ і людина потребують Бога [2, s. 24-41].

Перші філософи Пресократики своїми мовно-розумовими силами дійшли що Бог існує що є початок (Архе) всього, що є духом, що все є під Його волею та силою: (Парменід).

Гераклід називає це Боже Єство, ЛОГОСОМ: та Божим РОЗУМОМ і СЛОВОМ. Людина запізнавши Бога двома джерелами повинна побільшити філософське знання та має пізнати засади перебігу життя. Чутлива совість допомагає оцінювати та упорядковувати спосіб існування [3, s. 12-25].

Навпаки коли народ не має духовної єдності він повільно є призначений для загибелі, не маючи спільного ідеалу, не маючи порозуміння одною мовою в усіх особистих та суспільних вимогах та вияву своєї творчості та добробуту, такий народ є зневажений, є використаний та є під ярмом близьких народів. Переважно, коли його край є природно багатий так як Україна, народ не є допущений до повної свободи.

Без єдиної мови в порозумінні всякі спроби поліпшення та звільнення стаються даремними: дух є слабкий і опанований страхом.

Деякі держави, уложені на негативних засадах не дозволяють щоб народ знав правду про свою історію та мову. Вони контролюють щоб і церкви не вчили Християнської правди рідними мовами тих народів та боронили права людини [4, s. 21-42].

Єдність у вірі так як і єдність у мові переймає цілу особу не лише як душу але як цілу дійсність зі своїми обов'язками впродовж цілого життя із відповідальністю. Обов'язки особисті та суспільні мають бути виконані разом з допомогою Божою. Незнання, фальшива історія, псевдонаукова філософія та недостатня культура мови політично ділять весь наш народ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. D. Mercier, Criteriologie generale; Lonvain 1923 (VIII ed.).
2. F. Olgiati, Il orobilema della conoscenza nella Neoscolastica italiana in (Indirizzi e conquistedella filosofia neoscolastica italiana), Milano 1934.
3. G. Zamboni, La persona umana, Verona 1940.
4. C. Fabro, Percezione e pensiero, Milano 1945.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2005 р.

М. Прышляк

Язык и философия

Аннотация: В статье рассматриваются процессы зарождения украинского языка через призму развития философской науки.

Акцентируется на проблеме становления и развития украинского языка и необходимости расширения его сферы употребления.

Ключевые слова: ассимиляция, влияние, язык, личности, понятия, познание, развитие, слово, смыслового, идея, интеллект, философия.

М. Pryszyk

Language and philosophy

Annotation: In the article the processes of origin of Ukrainian are examined through the prism of development of philosophical science.

It is accented on the problem of becoming and development of Ukrainian and necessity of expansion of its sphere of the use.

Keywords: Assimilation, influencing, language, personalities, concepts, cognitions, development, word, semantic, idea, intellect, philosophy.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 82.312.8

Світлана Борзенко, Луїза Бабасва

Рецензія на монографію Олени Левченко "Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект"

Перед лінгвокультурологією сьогодні стоїть важливе завдання – вивчити принципи вербалізації ментальних одиниць – концептів та принципи їхнього функціонування в мегатексті, зіставивши їх з аналогічними одиницями інших мов для виявлення культурно-значимої інформації і культурнозначимих концептів певної мови, що внаслідок повинно допомогти вичерпно описати мовні картини світу та їх специфіку.

Одне з головних теоретичних питань лінгвокультурології – дослідити мовну картину світу, що історично склалася в буденній свідомості цього мовного колективу, зокрема з'ясувати роль символу в процесі фразеотворення, і тому важливо виявити фразеологічні знаки, які містять специфічну національно-культурну інформацію.

З огляду на це автор монографії досить вдало, на наш погляд, намагалася змодельовати систему концептів і символічних слів культури та їхні ментальні репрезентації на фразеологічному матеріалі.

У своєму дослідженні Олена Левченко опрацювала досить великий обсяг матеріалу: це фразеологічні тлумачні одномовні словники, фразеологічні перекладені двомовні словники, тлумачні словники української та російської мов, дані білоруських, болгарських, польських, англійських фразеологічних джерел, художні й публіцистичні тексти, словники асоціативних норм та частотні словники.

Підчас дослідження автор здійснювала контрастивний аналіз фразеологічних рівнів української та російської мов із залученням до аналізу мовного матеріалу споріднених і неспоріднених мов (білоруської, болгарської, польської, англійської) для виявлення інтерлінгвального та національного в концептосфері та символіці.

Особливо цікавим, на наш погляд, видається третій розділ монографії "Ідеографічні групи фразеологічних символів у лінгвокультурологічному аспекті", де розглядаються групи фразеологічних символів: етноніми, соматична символіка, елементи ландшафту як символи, символи-зооніми, рослинна символіка, символіка назв продуктів харчування та артефактів у лінгвокультурологічному аспекті. Ці групи фразеологічних символів реконструюють фразеологічні картини світу, показують специфіку мовної картини світу, котру об'єктивують типові способи вербалізації значень, а саме метафоричні принципи, за якими відбувається вербалізація та концептуальні простори, що взаємодіють у цьому процесі.

Автор досконало володіє теоретичним матеріалом, вражає ерудованість та обізнаність, як у вітчизняній так і зарубіжній сучасній науковій літературі.

Оскільки спілкування різними мовами є невід'ємною складовою концепції європейського виміру в освіті, котра спрямовує освіту на посилення багатомовної компетенції учнів і студентів, вважаємо, що дослідження Олени Левченко є досить плідним і має прикладний характер. Матеріали і результати дослідження можуть бути використані в навчальних програмах вищих навчальних закладів, зокрема для розробки курсів з психолінгвістики, теорії перекладу, методики викладання іноземних мов.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2005 р.

**Рецензія на монографію Андрія Зачепа
"Українська армія і суспільство:
морально-психологічний та філософський аспекти".**

В своїй монографії "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти", яка побачила світ у видавництві "Сполом", Львів 2005, її автор, доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Андрій Михайлович Зачепа, постає, перед читачами, як сподвижник-ентузіаст та філософ, який намагається розкрити морально-психологічні аспекти філософського погляду на взаємовідносини української армії та суспільства.

Автор розглядає питання функціонування української армії в період розбудови держави і торкається не тільки теми гуманітарної та бойової підготовки, але й духовного взаємовпливу суспільства й армії.

Андрій Зачепа своєю монографією "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти" намагається дати відповідь, як виховати морально стійкого, психологічно витриманого воїна української армії, патріота нашої держави.

Монографія складається з трьох самостійних розділів, кожен з яких: розділ I. "Армія як єдина система і специфічне соціальне середовище", розділ II. "Суспільна дійсність і соціальна рівновага у військовому підрозділі" та розділ III. "Детермінуючий вплив суспільної дійсності на морально-психологічний стан особового складу військового підрозділу" – є самостійним структурованим світобаченням на проблему морально-психологічних взаємовідносин української армії та суспільства.

Таким чином, перед нами постає недостатньо досліджена тема, яку автор намагається розглянути крізь призму філософсько-теоретичного осмислення. Автор з'ясовує тему "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти" на широкому спектрі апробованих історичних джерел та філософських осмислень, які аналізував упродовж тривалого часу. Дослідник на широкій джерельній базі, яку аналізує з епохи розпаду СРСР осмислює зародження і становлення українських Збройних сил.

Слід наголосити, що в монографії "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти", її автор доктор філософських наук А.Зачепа аналізує та висвітлює в хронологічному порядку різноманітної достовірності матеріали про історію зародження та становлення Збройних сил в незалежній Україні, які використовує для кристалізації свого філософського світобачення.

Дослідник намагається згрупувати досліджуваний ним джерельний матеріал у порядку послідовності, історичної та філософської достовірності, до чого додає свої власні філософські дослідження, які, на його думку, мають соціально-філософське значення, зокрема в Збройних силах України.

Слід наголосити, що в окремому, філософському концептуальному вимірі праця Андрія Зачепа "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти", видалася нам актуальною для проведення подальших узагальнюючих, за апробованою темою, наукових досліджень, хоча слід наголосити, що дана тема вже апробована в фундаментальних працях українських науковців...

Крізь призму проаналізованих та висвітлених джерел праця Андрія Зачепа "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти", яка насичена джерелами різного рівня достовірності, які ще потребують подальшого дослідження, в контексті кристалізації концептуальних положень праці, має філософську та історичну послідовність та спрямованість.

Як бачимо із наведених філософських осмислень в праці А.Зачепа "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти" перед читачем постає картина становлення та розвитку української армії, яка кристалізується для захисту українського народу в перехідний від СРСР до Української держави, період.

Характерною рисою праці є відвертість і впевненість автора в актуальності теми та апробації джерел. Дослідник розуміє в необхідності подальшого пошуку джерел для утвердження науковості свого концептуального, філософського світогляду. Власне така позиція автора розвивається упродовж всієї праці, в якій проглядається велика роль армії в українському суспільстві.

Слід наголосити, що рецензована нами праця А.Зачепа "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти" відповідає поставленим завданням науково-філософсь-

кого дослідження, її автор, на широкому спектрі різного роду документів апробує та намагається філософськи осмислити її.

До недоліків роботи Андрія Зачепи "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти", слід віднести надмірну емоційність та яскраво-виражену конфронтацію, надмірну самовпевненість, яку він розвиває на базі великої кількості джерел, які інколи не відображають епохи та вікового часу, як і саму конкретизацію фактів, що відволікають від основного завдання – розкриття теми праці.

Слід наголосити, що праця доктора філософських наук Андрія Зачепи "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти" та, її узагальнюючі висновки, можуть бути використані у вищих військових навчальних закладах, в навчальних військах підрозділах, військово-спортивних товариствах, які вивчають історико-культурні, філософські та морально-психологічні аспекти та процеси, які відбувалися і відбуваються в сучасній українській армії.

Праця не залишить байдужим кожного воїна української армії, який прагне познайомитися з історією та розвитком українських Збройних сил. Тому монографія доктора філософських наук А.Зачепи "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти" є філософським осмисленням морально-психологічних аспектів зародження становлення і сьогодення української армії, як складової сучасного суспільства та всього українського народу.

В цілому робота А.Зачепи "Українська армія і суспільство: морально-психологічний та філософський аспекти" відповідає основним вимогам, самостійного наукового дослідження і заслуговує на позитивну оцінку науковцями та громадською думкою.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2005 р.

Наші автори:

Артюх Вадим Степанович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Львівського Музею історії релігії. (Львів)

Баран Володимир Данилович – доктор історичних наук, професор, член – кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту Українознавства МОН України. (Київ)

Бабаєва Луїза Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Бичко Зиновій Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Борзенко Світлана Григорівна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Грицишин Наталя Степанівна – аспірант кафедри етнології Львівського національного університету ім. І.Франка. (Львів)

Дашкевич Ярослав Романович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедрою сходознавства Львівського національного університету ім. І.Франка. (Львів)

Захарченко Андрій Віталійович – асистент, вчений секретар кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Ідзьо Віктор Святославович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту Українознавства МОН України, завідувач кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Калакура Ярослав Степанович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту Українознавства МОН України. (Київ)

Климюк Лідія Йосипівна – старший методист та заступник декана факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Кононенко Петро Петрович – доктор філологічних наук, професор, академік АН ВШ, директор Інституту Українознавства МОН України. (Київ)

Конюхова Любов Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Кузнєцова Лілія Рафаїлівна – старший викладач кафедри прикладної лінгвістики факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Макарчук Олена Генадіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

М'яснянкін Любов Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент Львівського національного університету ім. І.Франка. (Львів)

Пришляк Михайло Дмитрович – доктор філософських наук, професор кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Сурмач Оксана Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Терпиловський Ростислав Валентинович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту Українознавства МОН України. (Київ)

Пасічник Галина Петрівна – кандидат педагогічних наук, викладач англійської мови факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". (Львів)

Памятка авторів

* Стаття повинна відповідати тематиці журналу і сучасному стану науки, бути літературно опрацьованою. Автор статті відповідає за достовірність і вірогідність викладеного матеріалу, за правильне цитування джерел і коректне посилання на них.

* У статті повинні бути присутні такі необхідні елементи; постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження; висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

* Структура статті:

⇒ УДК;

⇒ прізвище та ім'я автора;

⇒ назва статті;

⇒ текст статті,

⇒ список використаних джерел,

⇒ резюме російською й англійською мовами (обсягом до 7 рядків) у такій послідовності: ім'я та прізвище автора, назва статті, текст анотації.

⇒ обсяг статті - 9-12 сторінок комп'ютерного набору.

* Текст статті друкується в одному примірнику українською мовою на білому папері формату А4 кеглем 14 через 1,5 інтервали з дотриманням розмірів полів: верхнього, нижнього і лівого - 30 мм, правого - 10 мм (29 рядків, 60-65 знаків у рядку). Не допускається друкування будь-якої частини тексту меншим інтервалом.

* У тексті статті посилання на використані джерела подаються у квадратних дужках, зазначається порядковий номер і сторінка цитованого джерела.

* Список використаних джерел складається в алфавітному порядку за вимогами Держстандарту.

* Сторінки статті нумеруються за порядком, без пропусків і буквених позначень. Автор підписується на звороті останньої сторінки, чим підтверджує, що дати, цитати, фактичні дані, бібліографія звірені, а стаття готова до видання.

* Ілюстрації та таблиці входять до загального обсягу статті. Загальна кількість ілюстративного матеріалу - таблиць, схем, малюнків - у статті не повинна перевищувати п'яти. Таблиці виконуються згідно з вимогами Держстандарту і розміщуються в тексті статті.

* Разом із роздруком статті необхідно надіслати дискету, в якій файл статті (у двох копіях) записується в редакторі Microsoft Word 97, шрифт - Times New Roman, розмір шрифту - 14, міжрядковий інтервал - 1,5. Схеми та діаграми виконуються в редакторі Word.

* До статті додаються такі супроводжувальні документи:

⇒ рецензія доктора або кандидата історичних чи філологічних наук відповідно до напрямку статті,

⇒ повідомлення про автора (прізвище, ім'я, по батькові, посада, спеціальність, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (повна назва навчального закладу, установи), поштова адреса з індексом, службовий і домашній телефони) та кількість замовлених примірників журналу.

* Редколегія журналу залишає за собою право подавати рукописи на зовнішнє рецензування. Рукописи не повертаються.

* Редакція зобов'язується кожному автору за плату, надіслати один примірник журналу.

Наукове видання

Українознавець Connoisseur of Ukraine

Випуск I

Комп'ютерний набір під керівництвом кандидата технічних наук, доцента Смичка В.Д.

Наукова редакція:

кандидат історичних наук, доцент Макарчук О.Г.

кандидат філологічних наук, доцент Конюхова Л.І.

Літературна редакція:

кандидат філологічних наук, доцент Бичко З.М.

асистент, вчений секретар Захарченко А.В.

Художнє оформлення Оганесян Ю.А.

Комп'ютерна верстка Цебрієнко І.А.

Переклад англійською мовою:

Викладач англійської мови кафедри прикладної лінгвістики – Кузик Г.І.

Кандидат філологічних наук, викладач кафедри прикладної лінгвістики – Пасічник Г.П.

За редакцією доктора історичних наук,

професора, завідувача кафедрою українознавства Ідзьо В.С.

Відповідальний за випуск Дук О.М.

Підписано до друку 22.12.2005.

Формат 60x84/8. Друк резोगраф. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman Сут.

Ум. друк. арк. 11,62. Обл.-вид. арк. 11,50.

Тираж 300 прим. Зам. № 712.

Видавництво "СПОЛОМ"

79008 Україна, м. Львів, вул. Краківська, 9

Тел./факс: (380-32) 297-55-47

E-mail: spolom@sc.net.ua

Адреса редакції: "Українознавець"

Україна, 79008, м. Львів, вул. Кривоноса 10,

тел:(0322) 75-52-95, факс:(0322) 97-10-38,

E-mail:ukrainoznavec@ukr.net